

**Т. Ю. ПЕРГА**

**ГЛОБАЛЬНА ЕКОЛОГІЧНА  
ПОЛІТИКА ТА УКРАЇНА**

**Монографія**

**Ніжин  
ПП Лисенко М.М.  
2014**

УДК 327.502:477  
ББК 20.1.  
П 26

*Рекомендовано Вченою Радою Державної установи «Інститут  
всесвітньої історії Національної Академії Наук України»  
(протокол №5 від 1.07.2014 р.)*

Науковий редактор: академік НАН України **О.Г.Білорус**

**Рецензенти:**

**С.В. Віднянський**, д-р іст.наук, проф.

(Інститут історії України Національної Академії Наук України)

**Р.Н.Жангожа**, д-р політ.наук

(Державна установа «Інститут всесвітньої історії Національної Академії Наук України»)

**І.І.Погорська**, д-р політ.наук

(Державна установа «Інститут всесвітньої історії Національної Академії Наук України»)

**В.І.Власов**, д-р екон.наук, проф.

(ННЦ «Інститут аграрної економіки»)

**Перга Т.Ю.**

П 26 Глобальна екологічна політика та Україна: монографія / Тетяна  
Юрївна Перга. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2014. – 288 с.  
ISBN 978-617-640-147-6

Досліджено чинники зародження глобальної екологічної політики та головні етапи її становлення протягом 1972-2012 рр. Проаналізовано її основні напрямки, а також здобутки і проблеми. Вперше у вітчизняній та світовій науковій думці висунуто теорію екологічної неоконвергенції. Розглянуто сутність, інституційну архітектуру та шляхи реформування глобального екологічного управління. Зроблено прогноз подальшого розвитку міжнародної природоохоронної діяльності та екологізації економічних відносин.

Оцінено роль та місце України в глобальній та регіональній екологічній політиці та висунуто низку пропозицій щодо розширення участі в міжнародному співробітництві з екологічної проблематики.

УДК 327.502:477  
ББК 20.1.

ISBN 978-617-640-147-6

© Перга Т.Ю., 2014

© Видавець ПП Лисенко М.М., 2014

## ЗМІСТ

Передмова наукового редактора .....	5
Передмова .....	8
<b>ЧАСТИНА I. ГЛОБАЛЬНА ЕКОЛОГІЧНА ПОЛІТИКА: СОРОК РОКІВ НЕВДАЧ ТА УСПІХІВ.....</b>	<b>9</b>
<b>РОЗДІЛ 1 Передумови формування глобальної екологічної політики .....</b>	<b>9</b>
1.1. Глобалізація розвитку і нові екологічні імперативи XXI ст. ....	9
1.2. Економічні чинники глобальної екологічної кризи.....	14
1.3. Зростання населення світу – нова загроза екологічній сталості світу.....	19
1.4. Глобальні екологічні проблеми сучасності .....	25
1.5. Виникнення конфліктів через природні ресурси .....	32
Висновки до розділу 1 .....	38
<b>РОЗДІЛ 2. Етапи розвитку глобальної екологічної політики .....</b>	<b>40</b>
2.1. Зародження та становлення глобальної екологічної політики (1972-1991 рр.) .....	40
2.2. Нові орієнтири захисту довкілля .....	50
2.3. Міжнародна природоохоронна діяльність у контексті сталого розвитку.....	57
2.4. «Зелений» план Маршалла – імператив XXI ст. ....	69
2.5. Головні напрямки боротьби з глобальними змінами клімату Землі .....	77
Висновки до розділу 2.....	90
<b>РОЗДІЛ 3. Проблеми глобального екологічного управління.....</b>	<b>94</b>
3.1. Головні складові глобального екологічного менеджменту.....	94
3.2. Потенціал міжнародних екологічних режимів.....	104
3.3. Екосоціальна відповідальність глобальних корпорацій .....	109
3.4. Внутрішні резерви та стимули в державному екологічному менеджменті .....	114

3.5 Моніторинг та оцінка «зеленої» складової глобального екологічного і економічного розвитку .....	122
Висновки до розділу 3 .....	134
<b>ВИСНОВОК ДО ЧАСТИНИ I.....</b>	<b>137</b>
<b>ЧАСТИНА II. УКРАЇНА В МІЖНАРОДНИХ ЕКОЛОГІЧНИХ ВІДНОСИНАХ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ.....</b>	<b>143</b>
<b><i>РОЗДІЛ 4. Участь України в глобальній екологічній політиці.....</i></b>	<b><i>143</i></b>
4.1. Еволюція і загальна характеристика екологічної політики України .....	143
4.2. Міжнародне співробітництво з подолання наслідків на Чорнобильській атомній електростанції.....	153
4.3. Участь України в міжнародних екологічних програмах .....	159
4.4. Проблеми та перспективи виконання міжнародних зобов'язань .....	174
4.5. Інтеграція України до міжнародних механізмів боротьби з глобальними змінами клімату Землі.....	189
4.6. Екологічна неоконвергенція, модель «Соціо-еко-еко» та Україна .....	195
Висновки до розділу 4.....	200
<b><i>РОЗДІЛ 5. Регіональний вектор екологічного співробітництва України.....</i></b>	<b><i>203</i></b>
5.1. Екологічна політика як інструмент зближення України з ЄС.....	203
5.2. Розвиток екологічних відносин в рамках єврорегіонів.....	211
5.3. Співпраця з покращення екосистеми Дніпровського басейну .....	217
5.4. Регіональна ініціатива з охорони Карпат.....	224
5.5. Механізми захисту довкілля Дунайсько-Чорноморського регіону .....	233
Висновки до розділу 5.....	243
<b>ВИСНОВОК ДО ЧАСТИНИ II .....</b>	<b>246</b>
Список використаної літератури .....	250
Додатки.....	276

## **ПЕРЕДМОВА**

### **наукового редактора**

У XXI століття людство ввійшло з небаченими науково-технічними досягненнями, але й водночас з реальною загрозою глобальної екологічної катастрофи. Лавиноподібне наростання процесів глобалізації та її силовий характер поставили цей виклик перед людством і від ефективної відповіді на нього залежить виживання і розвиток мільярдів людей та існування людської цивілізації загалом.

Нині в усьому світі відбувається пошук науково обґрунтованих шляхів та механізмів спрямування глобалізаційних процесів у конструктивне русло та справедливого розподілу вигод, які вони приносять. Адже сучасна світсистема глобалізму, що формується в умовах значної асиметрії розвитку, апріорі підсилює існуючу несправедливість та загострює світові проблеми і зокрема екологічну. Свій внесок у формування вузла протиріч та диспропорцій робить і зростання населення світу. Демографічний фактор є одним із чинників ресурсної, енергетичної та продовольчої проблем, а також значної деградації стану навколишнього середовища.

Щоб не лише вижити в цих складних умовах, а і гідно протистояти новим хвилям силової глобалізації та проявам світової кризи, які ставатимуть все сильнішими та жорсткішими, людство має об'єднатися та прийти до консенсусу або ж ефективного компромісу, в основу якого будуть покладені інтереси всіх жителів нашої планети, а не купки глобальних корпорацій та країн «золотого мільярда». Це робить неминучим зближення позицій та політик країн і покращення співробітництва в усіх сферах, й особливо – в екологічній. Екологічний глобальний солідаризм – глобальний імператив XXI століття.

Феномен глобальної екологічної політики полягає в її гуманістичному сенсі та принципах інтрагенераційної та міжгенераційної рівності, які мають з часом зайняти першочергове місце у політиці всіх держав світу.

Сьогодні ж, внаслідок низького пріоритету екологічної компоненти, домінують глобальні економічні інтереси та хижацькі методи експлуатації ресурсів біосфери, про що свідчить невинна деградація довкілля та глобалізація багатьох супутніх проблем. Глобальні зміни клімату Землі, які вже починають гальмувати соціально-економічний розвиток деяких країн, яскраво демонструють неспроможність існуючої парадигми розвитку, а відповідно – і сучасної ринкової економічної моделі над споживання і надприбутків, а також тих моральних та духовних установок і норм поведінки, які підтримують існуючий стан речей.

Для того, щоб спрямувати розвиток людства шляхом екологічно збалансованого розвитку, а також виробити та прийняти відповідні стратегічні орієнтири, необхідно оцінити не лише здобутки міжнародного співробітництва щодо захисту довкілля, а й зрозуміти проблеми та механізми їх найкращого подолання, особливо зважаючи на швидкі зміни сучасного розвитку та його непередбачуваність.

Лише глобальний підхід до міжнародної екологічної політики дозволить зробити низку прогнозів та рекомендацій, як для світової спільноти, так і для окремих держав і зокрема для України. Для адекватної відповіді на виклики часу в основу національної модернізації стратегії України слід покласти доктрину сталого (екологічно, економічно та соціально збалансованого) розвитку. Нинішня стратегія розвитку країни, що не використовує передовий світовий досвід, не передбачає структурної перебудови національної економіки, ґрунтується на розвитку застарілих, ресурсно-витратних та екологічно шкідливих галузей важкої промисловості й експорті первинної продукції, яка реалізується в умовах неефективного державного менеджменту, не може забезпечити надійну основу для ефективного поступу на довгострокову перспективу. Відповідно у національній екологічній політиці спостерігаються застарілі підходи, пасивність, невідстоювання національних інтересів, що знижує інтерес до неї як до надійного і перспективного партнера та відображається на слабкій інтеграції до регіонального та світового екологічного простору.

Нині Україна стоїть на порозі масштабних суспільно-політичних та економічних змін, що дає шанс модернізувати національний розвиток з урахуванням фундаментальних імперативів світового розвитку. Ідеї та пропозиції, викладені у цій монографії, є однією з цеглинок нашого спільного будівництва оновленої та процвітаючої України. Вірю, що дана монографія знайде позитивний відгук у читачів.

Академік НАН України,  
Віце-президент  
Академії екологічних наук України

О.Г. Білорус

## ПЕРЕДМОВА

Наприкінці ХХ ст. світ зазнав радикальних політичних, економічних, соціальних, духовних та екологічних змін. Глобалізація розвитку поставила на порядок денний низку небачених раніше проблем світового характеру, головною з яких є виживання цивілізації. Тому нинішній етап розвитку людства є не лише великим перехідним періодом та часом змін, а й одночасно і часом великих можливостей. Для того, щоб скористатися унікальним шансом, який він надає, необхідно переосмислити фундаментальні підвалини нашого буття та розробити нові орієнтири руху вперед.

Глобалізація зробила світ більш взаємозалежним та спонукала трансформацію локальних екологічних проблем на регіональні та глобальні, що збільшило уразливість усіх без винятку держав світу. Єдиною можливою ефективною відповіддю на зростаючу загрозу глобальної екологічної катастрофи, на порозі якої ми опинилися, є об'єднання міжнародної спільноти навколо ідеї колективного захисту та співпраці в інтересах усіх громадян нашої планети та майбутніх поколінь.

З'явившись, як відповідь на цей виклик, міжнародна екологічна політика протягом 1972 – 2012 рр. пройшла складний шлях становлення і розвитку та набула всесвітнього масштабу, що свідчить про її доленосне значення для майбутнього нашої планети.

Однак не зважаючи на низку позитивних здобутків, діяльність міжнародного співтовариства у сфері захисту довкілля не була достатньо ефективною, про що вказує на загострення вже існуючих екологічних проблем і поява нових. Тому головним завданням сьогодні є об'єктивна оцінка успіхів та невдач і вироблення рекомендацій з модернізації природоохоронних дій глобального рівня.

Розуміння глобальних процесів допоможе оцінити стратегічні екологічні імперативи України та знайти більш ефективний шлях її інтеграції до регіонального та світового екологічного простору. Лише перетворившись на сильного гравця та надійного партнера, який крокує шляхом сталого розвитку, Україна зможе стати по-справжньому незалежною та конкурентоздатною державою, яка піклується про своїх громадян та гарантує їм право на довге і щасливе життя в якісному навколишньому середовищі.

## Частина I. ГЛОБАЛЬНА ЕКОЛОГІЧНА ПОЛІТИКА

### РОЗДІЛ 1

#### Передумови формування глобальної екологічної політики

##### 1.1. Глобалізація розвитку і нові екологічні імперативи ХХІ ст.

На межі другого і третього тисячоліття світ почав радикально змінюватись. Людство увійшло у нову історичну епоху, найважливішою ознакою якої є стрімке наростання процесів світової глобалізації, що приводить до формування нової геостратегічної реальності, утвердження нових ціннісних координат, зміни принципів та структури світового устрою, модернізації соціальної, політичної, економічної та державно-управлінської систем.

Глобалізація, як новий тип суспільного розвитку, характеризується більш високим рівнем інтегрованості, цілісності і взаємозалежності світу, що стимулює вільний рух фінансів, товарів, технологій, ідей та людських ресурсів. Національні економіки вже не можуть нормально розвиватися в межах однієї держави, а міжнародні економічні зв'язки сприяють утворенню транснаціональних корпорацій і глобальних ринків. Ці процеси не лише збільшують тиск на навколишнє природне середовище, а і породжують збільшення залежності економічного розвитку від якості довкілля та вичерпності його ресурсів. Відповідно зростає масштаб та глибина взаємовпливу людини та біосфери. Він відбувається через низку каналів.

Перш за все, глобалізація супроводжується бурхливим розвитком торгових зв'язків. У 90-ті роки минулого сторіччя світове виробництво виросло на 20%, а світова торгівля – більше ніж на 70% [176, с.57-60], при цьому темпи зростання світового експорту збільшувалися в 1,5-2 рази швидше валового продукту.

З цим тісно пов'язаний розвиток глобальних корпорацій (ГК), що значно прискорився на межі століть. Колосальне накопиченням

капіталу окремими компаніями та країнами, що супроводжуються переростанням останнього в транснаціональний капітал, призводить до його домінування над економіками багатьох країн і їх політичними можливостями. Так, наприкінці ХХ століття у світі нараховувалося близько 53 тис. транснаціональних корпорацій (ТНК) із 450 тис. іноземних філій та обсягом продажів у розмірі \$9,5 трлн, на які припадало приблизно 20-30% загальносвітового виробництва і 66-70% світової торгівлі [25, с.66-67].

Транснаціональні корпорації забезпечують 44% обсягу виробництва текстильної промисловості, одягу та шкіряних виробів у Малайзії та 46% – у Таїланді; 25% харчової промисловості, випуску напоїв та тютюнових виробів в Малайзії та Таїланді, 27% – в Перу, 30% – на Філіппінах, 72% – Таїланді й 78% – в Мексиці; 56% електричної та електронної промисловості в Південній Кореї, 61% – в Перу, 64% – в Мексиці, 66% – на Філіппінах, 87% – Гонконзі та Малайзії, 89% – в Таїланді. Під контролем ТНК знаходиться 90% світового ринку пшениці, кави, кукурудзи, лісоматеріалів, тютюну та залізної руди, 85% – ринку міді та бокситів, 80% – чаю та олова, 75% – бананів, натурального каучуку та нафти-сирцю [171, с. 24].

Нині 500 найбільших ГК створюють понад чверть загальносвітового виробництва товарів і послуг, їхня частка в експорті промислової продукції сягає третину, а в торгівлі технологіями й управлінськими послугами - 4/5 [281, с.31].

Узагальнюючи прояви глобалізації, відомий російський дослідник, академік О. Богомолів наголошує, що «бурхливий розвиток комп'ютерної техніки й електронних телекомунікацій, поява високошвидкісного та економічнішого транспорту різко наблизили один до одного всі континенти й держави, створили необхідні передумови для стрімкого наростання транскордонних обмінів. Переміщення з країни до країни потоків товарів і послуг, капіталу та людей, глобальні системи комунікацій і інформації, діяльність міжнародних економічних і фінансових організацій та корпорацій утворюють тканину глобальної економіки, до якої більшою чи меншою мірою влітаються усі без винятку національні економіки» [25, с.105].

Оцінюючи позитивний вплив процесу глобалізації на розвиток країн і регіонів світу, лауреат Нобелівської премії Д. Стігліц зазначає, що відкриття нових ринків для міжнародної торгівлі допомогло багатьом країнам здійснити швидке економічне зростання. Стимульоване експортом зростання було центральним пунктом промислової політики, що збагатило значну частину Азії та суттєво поліпшило життя мільйонів. Завдяки глобалізації збільшилася тривалість життя у багатьох народів світу, підвищився їхній життєвий рівень. Глобалізація зменшила почуття ізоляції, яке гостро відчувалося в країнах, що розвиваються, і відкрила багатьом із них доступ до знань у такому масштабі, що є на порядок вищим від можливостей навіть найбагатших громадян будь-якої країни сто років тому [142, с.152].

Водночас, крім переваг, глобалізація породжує низку викликів, що дає право говорити про її «темну» сторону. Серед головних загроз сучасному розвитку – наближення світової екологічної катастрофи, чинником якої є небачені досі масштаби впливу людини на довкілля, передусім через економічну глобалізацію. У цьому контексті варто вказати на монополізацію світової економіки та посилення впливу ТНК, екодеструктивний вплив на довкілля, зростання безробіття та державних боргів, що виливається у результат протилежний цілям сталого розвитку – наростання розриву між розвиненими та слабо-розвиненими країнами у рівні економічного, екологічного та соціального розвитку.

Наприклад, величезний дослідницький, виробничий, фінансовий, маркетинговий та кадровий потенціал глобальних корпорацій, який акумулювався в результаті науково-технічної революції та технологічного вибуху і примножується в процесі глобалізації економіки, спрямовується на отримання прибутків, що робить методи експлуатації навколишнього середовища більш витонченими, а зростання політичної ваги цих утворень сприяє їх легалізації. Відповідно глобальні корпорації перетворюються на один із найпотужніших інструментів зміни довкілля та чинник глобалізації локальних та регіональних екологічних проблем.

В умовах глобалізації суттєво поглиблюються диспропорції соціально-економічного розвитку, в основі чого лежить асиметрія між країнами за рівнем їх інтеграції, конкурентного потенціалу та частки вигод від економічного зростання. Наприклад, у 1960 р. рівень виробництва на душу населення у високорозвинених країнах перевищив аналогічний показник у країнах третього світу в 10 разів, а в 1990 р. – уже в 13 разів. Ще більш помітним цей розрив є між країнами Півночі та групою найменш розвинених країн. Відношення ВВП на душу населення в цих групах, яке в 60-х рр. ХХ ст. складало 25:1, зросло в 1990 р. до 50:1 [17, с.70]. Унаслідок цього на початку ХХІ ст. більше 1,2 млрд. чол. проживає в бідності, витрачаючи на день \$1, а рівень щоденного прибутку 2,8 млрд. чол. складає лише \$2 [241].

Окреслене вказує на нерівномірність розподілу вирашу від глобалізації, як між країнами, так і в межах самих країн. Цілком зрозуміло, що її плодами користуються передусім розвинуті держави, що зумовлює збільшення розриву у рівнях економічного розвитку між Півднем та Північчю. Це породжує глобальну бідність, особливо в країнах третього світу, зв'язок якої з деградацією довкілля є беззаперечним.

Зростаюча взаємна вразливість різних країн і регіонів світу повному ставить питання національної економічної, екологічної, соціальної безпеки, а прояви глобальної кризи у 1997–1999 рр. та у 2008–2009 рр. змушують серйозно замислитись над цими проблемами.

Варто підкреслити, що відкритість економік сприяє більшому включенню людей у процес інтеграції знань та пришвидшує обмін технологіями, зокрема ресурсозберігаючими та екобезпечними. Проте інновації можуть не тільки сприяти вирішенню екологічних проблем, але й викликати появу нових, тому їх вплив на довкілля можна охарактеризувати, як двозначний.

Те ж саме відноситься і до зміни менталітету, вподобань та поведінської моделі, що відбувається внаслідок розмивання географічних меж соціальних і культурних систем і кордонів. Прикладом цього є поступова трансформація глобального споживання на споживацтво.

Так, протягом 1995 – 2004 рр. середня житлова площа нової оселі в Європейському Союзі зросла на 11%, а в Сполучених Штатах – на 13%. Цей позитивний із соціального погляду факт, який свідчить про підвищення рівня життя, має і негативні наслідки, адже збільшення застосування додаткових електроприладів для інтенсивнішого опалення та охолодження, а також газу й води є одним із непрямих чинників парникового ефекту [77, с. 12 – 13]. Експерти Програми ООН по населеним пунктам (ХАБІТАТ) встановили, що 60 % енергії, яка надходить до типового будинку, використовується для охолодження та опалення, 18 % – для нагріву води, 3% – на освітлення, а 6% надходить до холодильних установок [77, с. 39]. А це збільшує загальні витрати енергії і робить свій внесок до глобальних змін клімату Землі.

«Споживацький» портрет середньостатистичного жителя європейського регіону суттєво відрізняється від жителя африканського континенту та, за даними Євростату, має такий вигляд:

Таблиця №1

#### Середнє споживання на одного жителя [226]

Ресурс	Витрати
питна вода	щоденно 1502 – 1600 л
продукти тваринного походження	щоденно 856 калорій
папір	щорічно 300 кг
побутові відходи	щорічно 537 кг
предмети розкоші та побутова техніка (телевізор, холодильник, пральня, посудомийна машина, автомобіль тощо)	уважається обов'язковим атрибутом якості життя в регіоні

Таким чином, глобалізація породжує наступні загрози для довкілля, що свідчать про формування ознак світової екологічної кризи:

- безпрецедентні за масштабами трансформації навколишнього середовища внаслідок зростання антропогенного тиску;
- виснаження природних ресурсів та зменшення їх регенераційного потенціалу;
- інтенсифікація природних катаклізмів, стихійних лих, катастроф;

- зростання генетичних загроз популяції у результаті збільшення кількості радіоактивних відходів, аромунвання збудників нових хвороб;

- незворотні втрати у генофонді планети у зв'язку зі зникненням багатьох видів тварин і рослин тощо.

Таким чином, перед людством сьогодні постає глобальне завдання дематеріалізації розвитку, яка передбачає, що розумні потреби людей повинні задовольнятися з мінімальними затратами усіх природних ресурсів через підвищення ефективності користування ними і зміну стилю людського споживання.

Тому нові екологічні імперативи ХХІ ст. полягають у використанні можливостей, що відкриває глобалізація, для переходу до екозбалансованого та екоконтрольованого світового розвитку в інтересах усіх громадян нашої планети, а не лише купки країн, зокрема до моделі ноосферної глобальної економіки, відповідного менеджменту світового масштабу та створення на цій базі платформи для формування єдиної сім'ї відповідальних за майбутнє своєї планети громадян.

## 1.2. Економічні чинники глобальної екологічної кризи

В залежності від сфери розгортання глобалізації виділяють економічну, фінансову, технологічну, політичну, культурну, ідеологічну, етнополітичну та інші її типи. Проте вихідною ланкою процесів глобалізації є глобалізація економіки. У сучасній науці вона переважно трактується як нова фаза прискорення розвитку світогосподарських зв'язків у кількісному та якісному відношенні. Злиття національних економік у глобальну і прискорення процесів поділу праці та інтеграції збільшує не лише взаємозалежність усіх її компонентів, а й синергію впливу на глобальне довкілля.

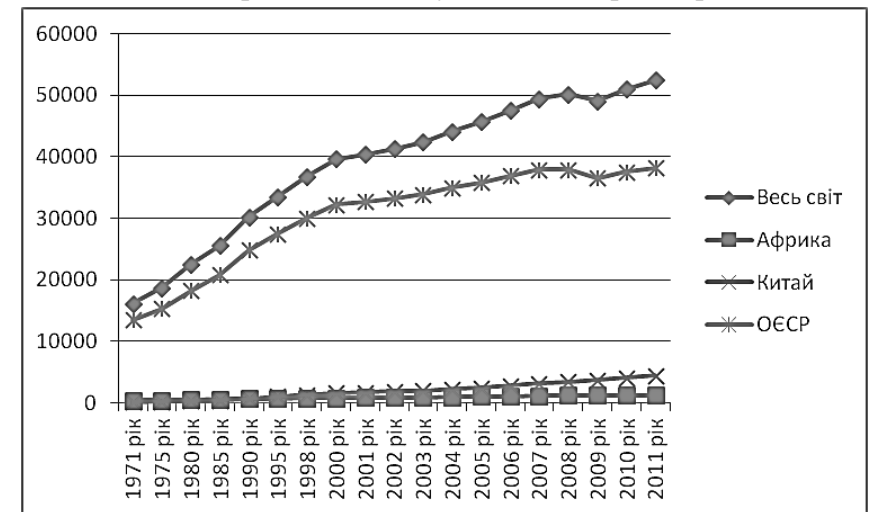
Результатом безпрецедентних економічних змін ХХ ст. є невинне зростання світового валового національного продукту (ВНП). Так, з 1971 по 2011 рр. він збільшився майже втричі – з \$16105 млрд. до \$52485 млрд., однак ці цифри внаслідок недосконалої методології визначення цього показника є мінімальними. До них не включено вар-

тість екологічних товарів і послуг, які перебувають за межами ринку, однак є однією зі складових добробуту людини та необхідні для підтримки життя на Землі. Їхня можлива економічна цінність, за даними Програми ООН із навколишнього середовища (ЮНЕП), оцінюється від \$16000 млрд. до \$54 000 млрд. на рік [241].

Навряд чи хтось заперечить, що позитивну динаміку ВНП, що спостерігалася протягом останніх 20-и років (в середньому 1,7%), було досягнуто, у тому числі й за рахунок зростання експлуатації природних ресурсів. Так, з 1992 по 2005 рр. глобальне використання потенціалу біосфери зросло більш ніж на 40% і досягло в розрахунку на душу населення 27% [321].

Таблиця №2

Динаміка зростання ВНП у світі та в окремих регіонах



В процесі розширення економічного розвитку зростає не лише масштаб впливу на природні ресурси, а і його інтенсивність. За розрахунками економістів, протягом ХХ ст. споживання викопного палива зросло майже в 30 разів, промислове виробництво – більш ніж у 50 разів, а до сільськогосподарського виробництва залучено більше земель, ніж за весь попередній



період. На цей час використовуються майже всі відновлювані природні ресурси, і цей ступінь уже наближається до прибуткової частини їхнього балансу [237].

Таблиця №3

**Ступінь використання природних ресурсів**

Назва природного ресурсу	%
придатні для сільського господарства ґрунти	70
приріст лісів	50
прісна вода стоку річок	55
приріст популяції основних промислових риб	70

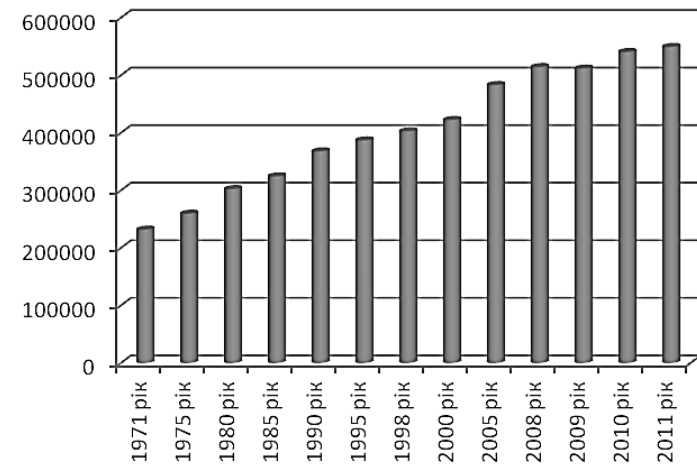
В цілому по народному господарству обсяг матеріальних витрат кожні 15 років зростає в 5 – 22 рази; за експертними оцінками до 2010 р. обсяги споживання сировини й матеріалів у 3 – 4 рази перевищать усю попередню історію індустріального розвитку. У цей час на кожного жителя Землі щорічно видобувається близько 20 т сировинних ресурсів, з котрих тільки 7% переходить у кінцевий продукт; інша ж маса перетворюється на відходи.

За окремими оцінками, уже в середині 1950-х рр. аграрний сектор зіштовхнувся з граничною ситуацією, коли чисельність населення планети постійно збільшувалася, а можливості розширення сільськогосподарських угідь були практично вичерпані, що призвело до інтенсифікації використання земель і зростання врожайності протягом 1950 – 2000 рр. у 4 рази [8, с. 15 – 16] та їх виснаження.

Виклик глобалізації економіки полягає не лише в надмірному виснаженні природних ресурсів, а й у деструктивному для довкілля характері сучасних виробництв, які продукують велику кількість парникових газів, що є головним чинником глобальних змін клімату Землі – найбільшої екологічної проблеми сучасності. Головний внесок у цей процес робить енергетичний та транспортний сектори, частка яких складає 70% [252].

Таблиця №4

**Світове споживання енергії (у петаджоулях)**



Попри широкомасштабну боротьбу з викидами парникових газів, яка розгорнулася з кінця XX ст., людство не може зупинити цей процес і його темпи зростають із року в рік. За даними міжнародної корпорації BP, у наступні десятиліття очікується їх збільшення (на 40% до 2035 р.) [189].

Одним із найбільших забруднювачів атмосфери та виробників парникових газів визнано автомобільний транспорт. Беручи до уваги невпинне зростання автомобільного сектору (щорічно на дорогах світу з'являється близько 16 млн. нових автомобілів [188, с. 18 – 22], а тиск на довкілля від збільшення їхнього автопробігу сьогодні переважає наслідки екомодернізації в цьому секторі), ця тенденція вже набуває загрозливого масштабу.

Згубний вплив будівництва й пов'язаних із ним галузей промисловості та інфраструктурних проектів призводить не лише до виведення з обігу придатних для сільського господарства земель, розробки багатьох мінеральних ресурсів, забруднення земель та водоймищ, а й до збільшення споживання енергії в процесі виробництва бетону й цементу та почастищення поїздок автотранспорту під час

будівельних або ремонтних робіт. Це спричиняє додаткову тепловіддачу та викиди парникових газів.

Значний внесок у формування парникового ефекту робить і харчова промисловість, яка має високу енергоємність. Так, у США для виробництва однієї продуктової калорії витрачається в середньому шість калорій енергії [18, с. 146]. Дослідження Організації ООН із навколишнього середовища свідчать, що в структурі цього сектора найбільш шкідливим є виробництво м'ясних та молочних продуктів унаслідок утворення великої кількості метану, який належить до групи парникових газів [256].

Останніми роками з'ясувався ще один руйнівний аспект харчової промисловості – зростання «продуктокілометрів». Мається на увазі збільшення відстаней, на які перевозяться продукти харчування в процесі їхньої логістики (сільгосппідприємство – переробне підприємство – один або кілька магазинів – домогосподарство). Встановлено, що транспортування продуктів харчування повітряним шляхом супроводжується найвищими питомими викидами CO<sub>2</sub> на тонну продукту, однак кількість авіаперевезень продовжує невпинно зростати [77, с.29].

Робота багатьох галузей важкої промисловості супроводжуються утворенням великої кількості відходів у вигляді газів та пилу, шлаків, шламів, стічних вод, що містять різні хімічні компоненти, які забруднюють атмосферу, воду та поверхню землі і є надзвичайно шкідливими для здоров'я людини. Наприклад, головними виробниками оксиду та діоксиду вуглецю, а також оксиду сірки є металургійні підприємства. В залежності від переважаючого напрямку вітрів забруднення в процесі їх роботи відчувається в радіусі 20-50 км. На 1 км<sup>2</sup> цієї території на добу може випадати від 5 до 15 кг пилу. Також навколо металургійних заводів формуються своєрідні техногенні області, в усіх поверхневих утвореннях яких (грунті, снігу, воді, рослинах) міститься широкий набір шкідливих речовин, включаючи такі надзвичайно небезпечні, як свинець та ртуть. Варто згадати і про велику кількість твердих відходів, які складуються на великих площах та в

більшості випадків шкідливо впливають на оточуюче середовище, включаючи водні джерела та повітряний басейн.

Ще одним важливим негативним аспектом сучасного економічного розвитку, який не можна обійти увагою, є його нерівномірність. Незважаючи на перехід багатьох розвинених країн до постіндустріальної фази економічного розвитку, яка закладає основу для кардинально нової моделі зростання, існує велика група держав, які не вийшли доки що за межі «зрілого» індустріального суспільства. Ведучим сектором їхньої економіки залишається промисловість із непромірно великою питомою вагою таких галузей, як добування та переробка первинної сировини, що ускладнює перехід до ресурсозберігаючого типу розвитку та покращення стану довкілля.

Модель розвитку країн третього світу продовжує створювати постійну загрозу подальшої деградації навколишнього середовища та загострення ресурсної і продовольчої проблем, адже основним джерелом їхніх валютних надходжень залишається експорт сировинних ресурсів або розміщення на своїх територіях потужностей глобальних корпорацій.

Таким чином, економічний розвиток, особливо в умовах його глобалізації, перетворився на один з головних чинників деградації та забруднення довкілля, а також вичерпання багатьох природних ресурсів. Надалі цей процес лише пришвидшиться, що у комплексі з демографічним фактором ще більше дестабілізує ситуацію, як в окремих регіонах, так і у цілому світі.

### **1.3. Зростання населення світу – нова загроза екологічній сталості світу**

Існує думка, що демографічний фактор радикально змінить картину майбутнього світу. Чинником цього є синергія з економічним зростанням та породження так званих проблем другої хвилі – ресурсної та продовольчої, які здійснюють потужний антропогенний тиск на довкілля й формують головні небезпеки та нерівномірності світового розвитку.

### *Зростання чисельності населення*

Протягом останніх століть зростання населення світу відбувається в геометричній прогресії. Зважаючи на таку динаміку, словосполучення «демографічний вибух», яке дуже влучно характеризує сутність сучасних тенденцій, уже давно увійшло до наукової термінології.

*Таблиця №5*

#### **Зростання чисельності населення світу [82]**

<b>Рік</b>	<b>Кількість населення світу, чол.</b>
середина XVII ст.	500 млн.
1850	1,3 млрд.
1950	2,5 млрд. чол.
1970	3,6 млрд.
2012	6 млрд.
2050	9 – 10 млрд.

Однією з особливостей сучасної демографічної ситуації є територіальна нерівномірність зростання населення. За характером його відтворення держави доцільно віднести до 2-х головних груп. В одній із них (переважно розвинені країни) відбувся демографічний перехід до так званої малодітної сім'ї, що призвело до зниженні темпів народжуваності й суттєвого скорочення населення в 46 країнах світу.

В іншій групі, до якої належать країни третього світу, навпаки спостерігаються надзвичайно високі темпи його зростання. Наразі лише шість країн дають половину щорічного приросту населення світу: Індія (1%), Китай (2%), Пакистан (5%), Нігерія (4%), Бангладеш (4%), Індонезія (3%) [82].

Очікується, що в таких країнах, як Бразилія, Індія, Індонезія, Нігерія та Пакистан у період з 2009 по 2050 рр. чисельність населення збільшиться на 828 млн. осіб. А у низці країн, що належать до найменш розвинених, наприклад Афганістані, Бурунді, Гвінеї Бісау, Демократичній Республіці Конго, Ліберії, Уганді та багатьох інших темпи народжуваності зростуть утричі.

Безперечно, що окреслені тенденції призведуть до зміни демографічної картини світу. Очікується, що в недалекому майбутньому 86% населення нашої планети проживатиме в країнах Півдня, що матиме значний вплив на світовий розвиток та на стан навколишнього природного середовища [304, с. 121]. Перш за все, прогнозується розширення масштабів глобальної бідності. За прогнозами Організації Об'єднаних Націй (ООН), навіть при збереженні нинішніх темпів прогресу у виконанні Цілей розвитку тисячоліття (ЦРТ), в 2015 р. близько одного мільярда людей (16 % населення світу) все ще проживатимуть менш ніж на \$1,25 на день [286].

Міжнародні організації, включаючи Світовий банк (СБ), оприлюднили неспростовні докази впливу глобальної бідності на загострення регіональних екологічних проблем, а саме: деградацію земель, збезлісення, зміни клімату Землі, розробку природних копалин, втрату біорозмаїття тощо. Найбільш яскраво цей зв'язок ілюструє процес збезлісення. Так, сільські жителі Мадагаскару, що переважно проживають за межею бідності, вирубають ліси всього за \$39 за гектар на рік. В Індонезії та Камеруні поширено створення ферм для збирання та обробки какао-бобів, прибуток з яких становить приблизно \$1,5 тис. на рік, а площі знищення дерев досягають кількох гектарів [230].

Невпинне зростання населення в країнах Півдня не лише ускладнює розв'язання їхніх соціальних проблем, а й унеможливорює інтенсифікацію економічного розвитку. Необхідність вирішення нагальних завдань змушує бідні країни впроваджувати екстенсивні методи господарювання, замість інвестування в модернізацію сільського господарства, розвитку промисловості, соціальної та природоохоронної інфраструктури.

### *Міграція*

Міграційні процеси є невід'ємною частиною зростання населення, рух якого відбуваються з багатьох причин – економічної, соціальної, політичної, культурної та військової. Хоча на перший погляд може

**Кількість мегаполісів із населенням більше 10 млн. чол. [323]**

Рік	Кількість мегаполісів
1950	2
1975	3
2005	19
2025	27

До цих фактів додамо, що чисельність населення, сконцентрованого в містах із кількістю жителів понад 10 млн. чол. протягом 1975 – 2007 рр. збільшилась у п'ять разів – до 286 млн. чол., а 2025 р. ця цифра може досягти 447 млн. чол. [323].

Доречно поставити запитання: у чому ж полягає головна загроза урбанізації, адже вона має об'єктивні причини й свідчить про розвиток держав та суспільно-економічних відносин?

Наукові дані стверджують, що в наш час переважна частина великих міст перетворилася на потужні індустріальні комплекси, що мають як позитивні риси, так і негативні характеристики. Дослідження вказують на зв'язок між високими темпами урбанізації та станом навколишнього середовища, а саме: загостренням багатьох супутніх проблем (санітарії та гігієни, утилізації відходів, неефективної інфраструктури тощо). Прямі або непрямі екологічні наслідки розвитку міст проявляються у впливі на підвищення температури Землі (унаслідок зростання житлового фонду та виробничих потужностей і їхньої тепловіддачі), забруднення повітря (від виробництва та автотранспорту), погіршення якості питної води (через зміни кругообігу води в природі, розширення місць водозабору, збільшення кількості стічних вод), руйнування природних екосистем (унаслідок постійного виводу з обігу багатьох прилеглих територій), замулення річок та забруднення ґрунтів (від кислотних дощів та стоків промислових відходів).

Деградоване штучне міське середовище чинить комплексну шкідливу дію на здоров'я людей. Ступінь поширення багатьох хвороб у великих містах набагато більший, ніж у малих містечках чи селах.

здатися, що міграція ніяк не пов'язана з деградацією навколишнього середовища, аналіз вказує протилежне. Так, міграція в межах сільської місцевості призводить до розширення використання земель для ведення присадибного господарства, міграція до міст спричиняє зміну їх інфраструктури, розширення потреб у сільськогосподарській продукції та використанні електроенергії, а міжнародна міграція впливає на підвищення добробуту сімей заробітчан та зростання їхніх витрат на харчування (особливо на м'ясні та молочні продукти), що опосередковано стимулює розвиток аграрного сектора в приміських зонах.

Масштаби міграції постійно зростають. Відповідно до статистичних даних кількість міжнародних мігрантів збільшилася з 111 млн. чоловік у 1985 р. до 190 млн. чоловік у 2005 р. Приблизно одна третина з них переїхала в межах країн третього світу, інша – з країн, що розвиваються, до розвинених країн [264].

Новою тенденцією початку XXI ст. стала поява екомігрантів – людей, які змушені переїжджати до інших місць унаслідок причин екологічного характеру, наприклад руйнування домівок унаслідок природних лих – повеней, цунамі, пожеж. Міжнародними експертами було підраховано, що в середині 1990-х рр. таких осіб нараховувалося близько 25 млн. чол. Зважаючи на глобальні зміни клімату Землі, очікується, що не менше 200 млн. чол. з часом можуть піддатися загрозі переселення [237].

Цілком зрозуміло, що внаслідок зростання населення міграційні потоки будуть зростати, а відповідні процеси поглибляться та поширяться, що неминуче вплине на стан довкілля в багатьох регіонах.

**Урбанізація**

На початку нашого століття було зафіксовано знаковий факт – кількість населення, що проживає в містах, перевищила половину, а точніше – 52,1%, і ООН прогнозує, що в 2050 р. ця цифра зросте до 70% [242]. Окреслена тенденція ставить завдання докорінного перегляду ролі міст та потенціалу їхнього впливу на локальний і регіональний розвиток, включаючи навколишнє середовище. На темпи зростання урбанізації вказують такі цифри:

Така хвороба, як рак легенів, у великих містах нині реєструється в 2 – 3 рази частіше, ніж у сільській місцевості. Також у містах набагато більше хворіють на бронхіт, астму, алергічні та серцеві хвороби. Рівень інфекційних захворювань у містах також удвічі вищий.

Великі міста внаслідок зміни фізичного стану порід створюють свій особливий мікроклімат, а факт трансформації прилеглих територій уже давно доведено [191]. Наприклад, у Сполучених Штатах Америки внаслідок урбанізації щорічно виводиться з обігу 400 тис. га сільськогосподарських земель, а в Китаї з 1992 по 2007 рр. втрати земель становили приблизно 5 млн. га [26, с. 120 – 123].

Також унаслідок надмірної кількості компонентів живильного середовища з міських і промислових стічних вод з'являється багато мертвих (евтрофікованих) зон. За прогнозами ЮНЕП, у 2025 р. в таких районах проживатиме 6 млрд. чол. [237].

Важливо вказати на ще один негативний аспект урбанізації – появу нетрів, основні комунікації в яких повністю або частково відсутні. Це загострює проблеми санітарії, утилізації відходів, доступу до якісної питної води. У 2012 р. в таких умовах проживало близько одного мільярда жителів нашої планети [170].

Деякі фахівці, досліджуючи закономірності процесу урбанізації, навіть стверджують, що однією з причин глобальної екологічної кризи є конвергенція процесу урбанізації та глобальних змін клімату Землі. Вказуючи на прорахунки в міському плануванні та необґрунтованому територіальному розширенні багатьох міст, експерти прогнозують, що в недалекій перспективі наслідки змін клімату будуть впливати на економічне зростання та благоустрій жителів багатьох міських територій та спричинять негативний хвильовий ефект у багатьох сферах життя, що призведе до розширення чисельності найбільш уразливих груп населення (жінок, дітей, молоді, пенсіонерів, етнічних меншин) [285].

Отже, демографічний фактор, а саме зростання населення світу та пов'язані із цим тенденції, є сьогодні одним із ключових чинників дестабілізації глобального розвитку та загострення екологічної ситуації, а також зниження асиміляційної здатності довкілля. До речі, у низці доповідей Організації Об'єднаних Націй він розглядається в

якості головного рушія сучасного розвитку. І хоча ця теза є дискусійною, вона свідчить про міжнародне визнання впливу збільшення населення світу на глобальні трансформації ХХ-ХХІ ст. та важливість врахування цієї тенденції під час планування багатьох аспектів соціально-економічної та екологічної політики.

#### **1.4. Глобальні екологічні проблеми сучасності**

Наслідком зростання антропогенного тиску є поява екологічних проблем та переростання їх у глобальні, ознаками чого є всесвітній масштаб, гострота прояву, комплексний характер, взаємозв'язок, вплив на різні аспекти розвитку та неможливість розв'язати без об'єднання зусиль усіх держав світу.

##### ***Продовольча безпека***

Головним чинником загострення продовольчої проблеми є потреба прогодувати 9 млрд. чол., які будуть проживати на нашій планеті в 2050 р.. За підрахунками Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО), це вимагатиме збільшення виробництва продуктів харчування на 70% та введення в обіг додатково 120 млн. га сільськогосподарських земель, що фактично дорівнює площі Південної Африки [227]. Попит на зернові як для продовольства, так і для розвитку тваринництва й птахівництва на середину століття може зрости до 3 млрд. т, у порівнянні із сьогоднішніми 2,1 млрд. т [67], що призведе до змін у структурі глобального аграрного сектору. Безперечно, це пов'язано зі зростанням тиску на земельні та водні ресурси, особливо в країнах Півдня, що мають найбільші темпи приросту населення. Отже, досягнення продовольчої безпеки безпосередньо вплине на деградацію та виснаження багатьох природних і, в першу чергу, – земельних ресурсів.

##### ***Деградація земель***

Сьогодні понад 23% всіх придатних для використання територій (виключаючи гори й пустелі) схильні до деградації природного характеру, хоча головним чинником цього процесу залишається госпо-

дарська діяльність людини. За даними ФАО, «внесок» людини в збільшення деградованих територій є таким:

Таблиця №7

**Площа територій, що зазнала деградації  
внаслідок людської діяльності [227]**

<b>Вид діяльності людини</b>	<b>Масштаб деградації, млн. га</b>
вирубка лісів	580
випасання худоби	680
використання деревини як палива	137
нерациональне ведення сільського господарства	550
розвиток промисловості та урбанізація	19,5

Економістами доведено, що деградація земель збільшує витрати на їх обробку та є однією з причин постійного зростання вартості продуктів харчування, що спостерігається у світі протягом останніх років. Підраховано, що мінімізація наслідків збезлісення та деградації ґрунтів буде коштувати світовій економіці більше, ніж подолання наслідків фінансово-економічної кризи 2008 р. [242].

**Дефіцит водних ресурсів та їх деградація**

За даними Програми ООН із навколишнього середовища (ПРООН), у 2025 р. близько 1,8 млрд. чол. проживатимуть в регіонах з абсолютним дефіцитом води, а дві третини населення світу будуть змушені скорочувати її витрати у виробництві, сільському господарстві та в побуті [249]. Головним споживачем підземних вод, запаси яких протягом 1960 – 2000 рр. скоротилися вдвічі, є поливне сільське господарство (на нього припадає 92% використання цього ресурсу). Тому особливої гостроти ця проблема набуває в країнах із найвищими темпами зростання населення. Так, сільськогосподарський бум на півночі Індії спричиняє щорічне зменшення об'єму запасів підземних вод на 18 м<sup>3</sup>, а рівнини Північно-Східного Китаю втрачають 6 – 7 см. від середнього рівня вологи [242].

Дослідження вказують на незворотність цих тенденцій, що вимагатиме суттєвого збільшення інвестування в заходи з їх мініміза-

ції. За оцінками фахівців, до 2030 р. щорічні витрати на додаткову інфраструктуру для забезпечення достатньої кількості водних ресурсів можуть зрости до \$9 – 11 млрд. [309].

Ймовірним є і загострення міждержавних та регіональних конфліктів із приводу доступу до запасів водних ресурсів, передумови яких сьогодні вже склалися.

**Низька якість питної води**

Неякісна питна вода є найпоширенішою причиною виникнення багатьох хвороб, проте водні екосистеми продовжують невпинно руйнуватися. Щорічно в країнах третього світу від захворювань, що передаються через воду, вмирає близько 3 млн. чол., більшість з яких – діти молодше п'яти років.

В одній із своїх доповідей Організація ООН із навколишнього середовища зазначила, що у восьми регіонах-учасниках Програми ЮНЕП із регіональних морів більше 50% стічних вод, що викидаються в прісноводні й прибережні зони, не обробляється. Подолання негативного впливу на здоров'я людей, що проживають на цих територіях, обходиться світовій економіці щорічно в \$12 млрд. [289].

Незважаючи на боротьбу із цією проблемою, прогнозується, що до 2015 р. близько 800 млн. людей, як і раніше, не матимуть доступу до кращого водопостачання, а понад 2,5 млрд. – до елементарної санітарії, унаслідок чого серйозні загрози для здоров'я людей та водних екосистем у майбутньому збережуться [243].

**Забруднення морського середовища  
та виснаження рибних запасів**

Світовий океан має велике значення для підтримки збалансованого стану біосфери, однак із середини ХХ ст. його забруднення зростає швидкими темпами. Всесвітня організація з охорони здоров'я (ВООЗ) констатує, що 80% випадків забруднення морського середовища є результатом господарської діяльності на суші.

З 12-и морів, обстежених у період із 2005 по 2007 рр., найбільшу кількість морського сміття було знайдено в південно-східній частині

Тихого океану, північній частині Тихого океану, в морях Східної Азії та в Карибському басейні [236]. В останні роки різко зросла й кількість прибережних «мертвих» зон – до 169, а ще 415 страждають від евтрофікації.

Серйозні руйнування водних екосистем при одночасному розвитку рибної промисловості ставлять під загрозу надання багатьох екосистемних послуг, наприклад, вилову риби, ресурси якої постійно зменшуються. Наприклад, промислові запаси тріски, хека, морського окуня, камбали та багатьох інших видів у північній частині Атлантики зменшились на 95% [237].

Оцінюючи глобальні збитки від цієї тенденції, експерти зазначають, що в 2000 р. обсяги вилову риби могли би бути вищими на 7 – 36%, тому втрати від недовилону оцінено на рівні \$4 – 36 млрд. [243].

#### ***Зменшення біорозмаїття***

Унаслідок активної господарської діяльності людини 20 – 50% площі більше половини з 14 біом світу вже перероблено під орні землі. З 1950 р. найбільших руйнувань зазнали широколисті ліси, луки, савани, а приблизно 50% материкових водних ареалів було перепрофільовано для використання. Нині вже близько 60% найбільших у світі річок фрагментовано дамбами або відводами, що скоротило біорозмаїття внаслідок затоплення ареалів, порушення характеру потоків, ізоляції популяцій тварин і блокування міграційних маршрутів [237].

За даними Червоного списку Міжнародного Союзу охорони природи, на початку XXI ст. 16118 видів визначені як такі, що знаходяться під загрозою. Серед них 7725 тварин, 8390 рослин, 3 види грибів та лишайників [173], а стан коралових рифів у порівнянні з 1980 р. погіршився на 38% [15].

#### ***Забруднення повітряного шару***

Найбільш загрозливим наслідком забруднення атмосферного повітря є збільшення смертності від респіраторних захворювань. Відповідно до оцінок, забруднення повітря всередині приміщень твердими частинками щорічно є причиною майже 2 млн. випадків передчасної смерті, включаючи загибель 900 тис. дітей віком до п'яти років, а тверді

частки в атмосфері поза приміщеннями можуть підвищити цю сумну статистику ще на 3,7 млн. смертельних випадків [171].

Світові економічні втрати внаслідок скорочення врожайності сільськогосподарських культур від кислотних дощів, що були поширені над територією Європи та Америки в останній третині XX ст., оцінюються вченими в \$14 – 26 млрд. на рік [241].

#### ***Відходи***

Дані екологічних організацій вказують на поступове перетворення нашої планети на глобальний смітник. Так, у доповіді Світового банку зазначається, що в 2025 р. щорічний обсяг твердих муніципальних відходів може досягти 2,2 млрд. т у порівнянні із сьогоднішніми 1,3 млрд. т, а витрати на прибирання та переробку сміття збільшаться з нинішніх \$205 млрд. до \$375 млрд. [309].

Серед головних небезпек, що породжуються цією тенденцією – низька якість утилізації відходів в країнах третього світу (середній рівень переробки складає 25 – 55%), збільшення обсягів неорганічних відходів (пластику, паперу, скла, алюмінію) та осідання значної частини шкідливих відходів в країнах Півдня. Так, унаслідок перенесення глобальними корпораціями своїх виробництв до країн Азії та Африки 2016 р. в них очікується двократне зростання відходів електронної промисловості [242].

#### ***Забруднення стійкими органічними речовинами***

Транскордонний характер забруднення призвів до появи шкідливих часток – стійких органічних забруднювачів, що мають токсичний характер та погано розкладаються, але швидко переносяться через повітря, воду та мігруючі види й осідають на великій відстані від джерел викиду, нагромаджуючись в екосистемах та впливаючи таким чином на здоров'я людей. Наприклад, за даними ЮНЕП, поширення часток від палаючих куців (PM2.5) можуть призвести до загибелі 340 тис. чоловік на рік переважно з Африканського регіону на південь від Сахари та Південно-Східній Азії [143].

### *Глобальні зміни клімату Землі*

Як уже було наголошено, економічний розвиток є головним чинником глобальних змін клімату Землі, які сьогодні визнано найбільшою екологічною проблемою людства. Потепління нашої планети, яке відбувається протягом останнього століття (встановлене підвищення температури на 0,74°C) вже призвело до підвищення рівня Світового океану, танення льодовиків, посилення нерівномірності випадання опадів, зміни режиму стоку річок тощо.

Останнє дослідження європейських неурядових організацій DARA group і Climate Vulnerable Forum свідчить, що через зміни клімату щорічно гинуть близько 400 тис. чол., а світова економіка втрачає \$ 1,2 трлн. [66]. За даними експертів, найбільш гостро наслідки зміни клімату відчуються в країнах, які розвиваються, що пов'язано з погіршенням сільськогосподарського виробництва в екстремальних кліматичних умовах та збільшенням рівня смертності, викликаній недоїданням або супутніми захворюваннями. Прогнозується, що до 2030 р. втрати через зміни клімату й забруднення повітря виростуть до 3,2% світового ВВП, а в найменш розвинених країнах вони можуть досягти 11% ВВП [24].

«Підвищення температури на 1°C викликає втрату продуктивності сільського господарства на 10%. Для нас це означає недоотримання близько 4 млн. т продовольчого зерна на суму близько \$2,5 млрд., тобто близько 2% ВВП. Якщо врахувати пошкодження майна та інші збитки, то ця цифра зросте до 3 – 4% ВВП. Без цих втрат ми могли би легко забезпечити набагато більш високі темпи зростання», – так прокоментувала наслідки глобального потепління для своєї країни прем'єр-міністр Бангладешу Шейх Хасина [66].

Аналіз глобальних екологічних проблем ще раз підтверджує безпосередній вплив економічного розвитку на їх формування. Безперечно, процес їхньої глобалізації відбувався не одне десятиліття й гострота та масштаб, яких вони сьогодні досягли, а надто – небезпеки, які вони формують для життя та здоров'я людей в усьому світі, змушують

розглядати їх, як головну загрозу сьогоdnішнього дня та на перспективу.

Тут доречно зауважити, що свій внесок до формування глобальних екологічних проблем роблять і проблеми регіонального характеру, перелік яких подано в таблиці № 7. Згідно до аналітичної доповіді фахівців ЮНЕП, саме зростання населення та економіки є найважливішими факторами, які збільшують попит на ресурси і роблять внесок у світові зміни екобалансу, породжуючи низку гострих проблем.

*Таблиця №8*

#### **Характеристика регіональних екологічних проблем [236]**

<b>Регіон</b>	<b>Головні екологічні проблеми</b>
Африка	Деградація земель Продовольча проблема Розширення пустель Скорочення екосистемних послуг
Азія та Тихоокеанський регіон	Якість повітря в містах Брак чистої води Деградація екосистем Використання земель в сільськогосподарських потребах Збільшення обсягів викидів
Західна Азія	Нестача прісної води Деградація земель, прибережних і морських екосистем Неякісне управління містами Низький рівень переробки стічних вод
Південна Америка та Карибський басейн	Урбанізація Загроза біорозмаїттю та екосистемам Деградація прибережних зон Забруднення морів Уразливість жителів перед глобальними змінами клімату
Північна Америка	Глобальні зміни клімату Землі Стрімке зростання передмість і приміських поселень, що призводить до фрагментації екосистем, розширення взаємодії міст та дикої природи, втрати сільськогосподарських земель



Продовження таблиці 8

Європа	Розширення нераціонального виробництва й споживання Збільшення витрати енергії та викидів «парникових» газів Низька якість повітря в містах Зростання викидів «парникових» газів від автотранспорту Втрата біорозмаїття Зміни в землекористуванні Ускладнений доступ до прісної води
Полярні регіони	Зміни клімату Землі

Таким чином, глобалізація загострює екологічні проблеми та пришвидшує їх трансформацію з локальних та регіональних на глобальні. Відповідно з'являються нові виклики сучасному розвитку, зокрема, додаткові фінансові витрати на їх подолання, поява гуманітарних проблем (доступ до базових санітарних норм та потреб) та зростання захворюваності населення, вичерпання як невідновлюваних, так і відновлюваних природних ресурсів, економічні трансформації та поглиблення існуючої нерівності між групами країн тощо.

### 1.5. Виникнення конфліктів через природні ресурси

Одним із викликів майбутньому розвитку є конфліктогенний потенціал екологічних проблем. Суть пов'язаної із цим трансформації полягає в переважному формуванні конфліктів з приводу відновлюваних природних ресурсів і найбільш показовими в цьому відношенні є запаси води. Основу «водних» конфліктів складає зростаюча диспропорція між перевищенням темпів використання цього ресурсу над можливістю його природного відтворення в ряді густонаселених та бідних на її запаси регіонів, а також на територіях, де водний простір перебуває в спільному володінні кількох держав.

Досліджуючи генезу таких конфліктів, важливо взяти до уваги, що з географічної точки зору запаси води прісної води розподілені між країнами та регіонами нерівномірно. Наприклад, у Латинській

Америці, де зосереджено 31%, на душу населення води припадає в 12 разів більше, ніж в Південно-Східній Азії. В Канаді на одну особу припадає 90 тис. м<sup>3</sup> води, а в Ємені – 198 м<sup>3</sup> води. На противагу поширеним стереотипам про те, що Африка є бідною на водні ресурси, загалом регіон на південь від Сахари є непогано забезпеченим водними ресурсами, проте більше 25% їх запасів знаходяться на території Демократичної Республіки Конго. Так, на одного жителя в країні припадає близько 20000 м<sup>3</sup> води, в той час як на території сусідніх Кенії, Малаві та Південно-Африканської Республіки водопостачання на душу населення є нижчим від порогових показників. Беручи до уваги окреслене, ця проблема вимагає підсиленої уваги міжнародної спільноти, як з погляду виконання Цілей Розвитку Тисячоліття, так і в контексті проблем безпеки.

Таблиця №9

### Статок води на душу населення [27, с. 33]

Частина світу	Запаси прісної води, %	Населення, %
Австралія та Океанія	5	<1
Південна Америка	26	6
Північна та Центральна Америка	15	8
Європа	8	13
Азія	36	60
Африка	11	13

У міжнародній практиці як національний поріг мінімального споживання водних ресурсів на душу населення, зважаючи на потреби сільського господарства, промисловості, енергетики та навколишнього середовища, прийнято цифру в 1700 м<sup>3</sup> води на людину на рік. При забезпеченні водою нижче рівня 1 тис. м<sup>3</sup> прийнято говорити про «дефіцит водних ресурсів», при рівні нижче 500 м<sup>3</sup> – про «абсолютний дефіцит води». Статистичні дані свідчать, що сьогодні близько 700 млн. чол. у 43 країнах світу живуть в умовах нижче порогу водного стресу. Зважаючи на річну забезпеченість водою на одну особу на рівні 1,2 тис. м<sup>3</sup>, Близький Схід є регіоном, який зазнає один із найбільших водних стресів у світі [90, с. 51 – 53].

На початку XXI ст. сформувався ряд факторів, що збільшують тиск на водні ресурси. Серед них:

1. Загострення продовольчої проблеми.

Невпинна потреба нарощувати виробництво продуктів харчування призвела до суттєвого зростання попиту на водні ресурси, який протягом останніх ста років удвічі перевищив темпи збільшення населення світу.

2. Зниження рівня ґрунтових вод.

Головною причиною цієї тенденції є зростання тиску сільського господарства в густонаселених регіонах. Швидкість цього процесу в Ємені, в деяких районах Індії та Північного Китаю складає приблизно один метр на рік.

3. Підсилення водного стресу на африканських територіях на південь від Сахари.

Беручи до уваги найвищі темпи зростання населення, частка людей, яка відчуває водний стрес, протягом поточного десятиліття може збільшитися в цих країнах із 30% до 85%.

4. Поглиблення водних суперечок на Близькому Сході та в Північній Африці при одночасному падінні середнього забезпечення водою.

Експерти прогнозують, що в 2025 р. в цьому регіоні запаси води на одну людину зменшаться на чверть та складуть приблизно 500 м<sup>3</sup>.

5. Приєднання до групи кран, що відчувають водний стрес, Індії та Китаю внаслідок найбільшого зростання населення.

Так, нині в Індії 224 млн. чол. проживають в басейнах річок, об'єм відновлюваних природних ресурсів в яких нижче порогового рівня дефіциту й складає 1 тис. м<sup>3</sup> на одну людину на рік. У Китаї питома частка показників приблизно на третину нижче середньосвітових, а 42% населення країни – 538 млн. чол. у його північних провінціях мають доступ лише до 14% водних ресурсів країни [140, с. 4].

Доречно наголосити, що свій «внесок» у зменшення кількості водних ресурсів робить і їх деградація внаслідок забруднення промисловими підприємствами й об'єктами житлово-комунального господарства. Наприклад, 14 основних водних екосистем в Індії є сьогодні дуже забрудненими. У Делі в річку Ямуна щорічно зливається 200 млн. л фекальних вод та 20 млн. л рідких відходів [17, с. 18].

Ще одним із факторів потенційної дестабілізації глобального розвитку є транскордонний характер багатьох водних ресурсів. Так, сьогодні у світі нараховується 261 басейн річок, які обіймають 45,3% всієї території суші (включаючи Антарктиду), що розташовані на території двох або більше держав. У регіональному розрізі ситуація виглядає таким чином:

Таблиця №10

**Річки, що мають транскордонний характер [118]**

Регіон	Кількість річок
Європа	71
Азія	53
Південна Америка	38
Північній та Центральній Африці	39
Уся Африка	60

На початку XXI ст. вже можна констатувати існування ряду «заморожених» міжнародних конфліктів щодо водних ресурсів, які склалися між такими країнами:

- Туреччина та Сирія (через Тигр та Євфрат),
- Єгипет, Судан та Ефіопія (через Ніл),
- Ізраїль, Палестинська Автономія та Йордан (через басейн Йордану).

***Конфлікт між Сирією, Туреччиною та Іраком***

Відносини між Сирією та Туреччиною вже кілька десятиріч є вкрай напруженими через суперечки щодо розподілу води Тигру та Євфрату. Незважаючи на підписання 1987 р. Протоколу про забезпечення доступу Сирії до вод річки Євфрат, Туреччина кілька разів намагалася його обмежити. До таких спроб відноситься й широко-масштабний проект «Південно-Східна Анатолія» (GAP), який реалізується з 1960-х рр. і має надати Туреччині контроль над водними ресурсами Тигру і Євфрату [90, с.51-62].

За цим проектом передбачається зведення на території цих річок 22 греблі, 19 ГЕС та багатьох іригаційних об'єктів, розміщення яких – вгору за течією щодо Сирії та Іраку – може завдати цим країнам значних збитків. Наприклад, після введення в експлуатацію греблі Ілісу,

стік річки Тигр може зменшитися на 47%, позбавляючи іракське місто Мосул приблизно 50% річного споживання води [134, с. 31 – 37].

У січні 1990 р. Туреччина вже порушила течію річки Євфрат, щоб наводнити територію перед дамбою «Ататюрк», що призвело до енергетичних та сільськогосподарських проблем у сусідніх країнах.

Після закінчення цього проекту можливе чергове загострення цього конфлікту, адже об'єм вод Євфрату на території Сирії скоротиться на 40%, а на території Іраку – до 80% [233].

### *Ефіопія – Єгипет*

На початку XXI ст. вже склалися передумови для розвитку кризової ситуації довкола водних ресурсів Нілу. Так, Ефіопія розглядає доступ до її ресурсів як проблему першочергового значення, адже після руйнівного конфлікту з Еритреєю вона опинилася в дуже складному економічному становищі й не має достатніх фінансових можливостей для інвестування в опріснення води. Саме тому Ефіопія активно виступає за перегляд підписаної в 1959 р. угоди щодо використання вод цієї річки, уважаючи її нерівноправною та пільговою для Єгипту й Судану. Протягом останніх років у ЗМІ кілька разів з'являлося повідомлення, що Ефіопія має намір відмовитися від її виконання, що може призвести до озброєної сутички з Єгиптом.

Зі свого боку, Єгипет посідає жорстку позицію щодо Нілу й не збирається поступатися. Центральне місце в зовнішній та внутрішній політиці країни посідає проблема водних ресурсів і будівництво Асуанської греблі підтверджує цей висновок [17, с. 18]. Тому в недалекій перспективі можна очікувати зростання напруження в цьому регіоні.

### *Ізраїль – Палестинська Автономія – Йорданія*

Басейн річки Йордан є предметом довготривалого конфлікту між Ізраїлем, Палестинською Автономією та Йорданією. Не дійшовши згоди в середині минулого століття щодо розподілу спільного водного ресурсу, кожна із цих країн розпочала впровадження власного «водного» плану.

Неузгодженість дій та намагання задовольнити лише власні економічні потреби стали однією з причин війни 1967 р., під час якої

Ізраїль розгромив греблю, побудовану на транскордонних річках Сирією та Йорданією, окупував Голанські висоти, Західний берег річки Йордан, приблизно половину річки Ярмук та прибережну територію верхів'я річки Баньяс, що дало йому можливість здійснити ряд крупних іригаційних проектів [164, с. 41].

На думку багатьох аналітиків, незважаючи на різні «відволікаючі маневри», в основі конфлікту між цими державами лежать саме диспропорції в забезпеченні та споживанні водних ресурсів у цьому субрегіоні.

Наприклад, загальний попит на воду в Ізраїлі коливається в межах 1750 – 2000 млн. м<sup>3</sup> води на рік, а її доступний об'єм (1500 – 1750 млн. м<sup>3</sup>) є недостатніми для потреб країни, особливо зважаючи на активний розвиток промисловості.

Відновлюваний об'єм води на території Палестинської автономії складає 1080 млн. м<sup>3</sup>, однак щомісячне споживання на одну людину в сільських районах (15 м<sup>3</sup>) вдвічі менше, ніж у міських районах (35 м<sup>3</sup>).

В секторі Газа загальне споживання води є одним із найнижчих в світі – 100 – 120 млн. м<sup>3</sup> (320 м<sup>3</sup> на одного жителя). Ця територія дуже сильно залежить від процесів природного відновлення, адже перевищення межі в 60 млн. м<sup>3</sup> призводить не лише до критичного зменшення стратегічного об'єму, а й до зниження якості води. Так, уже сьогодні солоність підземних водних ресурсів у цьому регіоні зросла на 10% [27].

Попит на воду в Йорданії коливається в межах 765 – 880 млн. м<sup>3</sup>, однак, отримуючи воду лише з підземних джерел та річки Йордан, найближчим часом ця країна також буде відчувати її зростаючий дефіцит [165, с. 36 – 43], що загострить протистояння між усіма окресленими країнами.

Існування «заморожених» конфліктів та перспективи породження нових підтверджують загострення ресурсної проблеми, що пов'язано як зі зростанням населення світу, так і з промисловим розвитком. Це ставить на порядок денний завдання вироблення такого стратегічного підходу до майбутнього розвитку, який би зміг стати інструментом стримування таких конфліктів при одночасному соціально-економічному зростанні та покращенні стану довкілля.

## ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

Екологічні проблеми в тій або іншій мірі завжди супроводжували становлення і розвиток цивілізації. Однак на початку XXI ст. внаслідок лавиноподібного наростання процесів глобалізації зміни в екосистемах наблизились до критичних порогових рівнів, подолання яких призведе до появи незворотних тенденцій та загибелі від екологічної катастрофи усєї людської цивілізації.

Зростаючий взаємозв'язок і взаємозалежність світу мають як позитивні наслідки (більшу економічну, соціальну, політичну та духовну свободу, доступ до нових комунікацій та технологій, появу нових форм взаємодії та створення глобального співтовариства), так і негативні. Некеровані процеси економічної глобалізації, що здійснюються через міжнародний поділ праці, інтеграцію, вільний рух товарів і капіталів та транснаціоналізацію світового розвитку спричиняють збільшення антропогенного тиску на довкілля та інтенсифікують розробку і використання усіх природних ресурсів, а також збільшують глобальне споживання й загрожують його переростанням на споживацтво.

Це породжує низку екологічних проблем: забруднення атмосферного повітря, морів та океанів, зменшення біорозмаїття, збезліснення, спустелення, поширення стійких органічних забруднювачів, інтенсифікацію природних катаклізмів, стихійних лих та катастроф, а також зміни клімату Землі, що є новою інтегральною проблемою світового масштабу.

В сучасних умовах ці проблеми все більше перетворюються на глобальні та характеризуються розширенням впливу і гостротою прояву, комплексним характером і взаємозв'язком, актуальністю для всіх без винятку країн світу та можливістю вирішити лише спільними зусиллями.

Глобальні екологічні проблеми загострюються і внаслідок зростаючих диспропорцій економічного розвитку та нерівномірного

користування вигодами глобалізації. Для країн Заходу, що володіють потужним науковим та інтелектуальним капіталом, глобалізація відкриває унікальні можливості розвитку та захисту довкілля, а для більшості країн, що розвиваються, вона несе посилення занепаду, вибір між залежністю й ізоляцією, загрозу створення неокolonіальних імперій на базі новітніх технологій та подальшу деградацію навколишнього середовища.

Одним із чинників збільшення цієї прірви є зростання населення світу, що відбувається в арифметичній прогресії. Воно призводить до появи таких проблем світового масштабу, як ресурсна, енергетична та продовольча, а також конфліктів нового типу (через невідновлювані природні ресурси). Найбільш конфліктогенними у цьому відношенні є азійський та африканський регіони, в яких відбуваються постійні сутички з приводу запасів води. В умовах її наростаючої потреби внаслідок економічного розвитку та збільшення населення це загрожує дестабілізацією ситуації на окреслених територіях, а в далекоглядній перспективі - і в цілому світі.

Окреслені фактори змушують замислитись щодо зміни існуючої парадигми, яка розглядає навколишнє середовище лише з утилітарних позицій – як базу для економічного зростання та збагачення і комору для запасів їжі. Тому екологічні проблеми, що сформувалися в XX ст., розкривають одну з головних суперечностей економічного розвитку, що набуває в умовах глобалізації особливої гостроти – неможливість нескінченно нарощувати виробничі потужності та підвищувати якість життя лише за рахунок природних ресурсів.

Зважаючи на неоднозначний вплив глобалізації на розвиток нашої цивілізації, перед людством постає вибір: продовжувати руйнування середовища свого існування або розпочати дії з його відновлення та захисту, зокрема шляхом розробки механізмів управління світовими процесами для запобігання загостренню суперечностей в сучасному світі. Це ставить завдання об'єднання зусиль держав світу та формування ефективної екологічної політики глобального характеру.

## РОЗДІЛ 2

### Етапи розвитку глобальної екологічної політики

#### 2.1. Зародження та становлення глобальної екологічної політики (1972 – 1991 рр.)

У практиці першої половини ХХ ст. питання природного середовища стосувались в основному спірних ресурсів і вирішувалися шляхом укладання двосторонніх або багатосторонніх міждержавних угод та в рамках спеціалізованих організацій неекологічного профілю, що регулювали ті або інші аспекти промислової діяльності, сільського господарства, наукових досліджень тощо. Ознаки погіршення стану навколишнього середовища спонукали Організацію Об'єднаних Націй буквально з перших днів створення визнати збереження довкілля однією з пріоритетних сфер своєї діяльності.

Починаючи з 50-х рр. минулого століття, окремі аспекти захисту природних ресурсів почали розглядатися на багатьох міжнародних конференціях. Велику роль у приверненні уваги світової спільноти до довкільних проблем відіграли Міжнародна науково-технічна конференція ООН з охорони природи (1948 р.), Міжнародна науково-технічна конференція з охорони живих морських ресурсів (1955 р.), перша Конференція ООН з морського права (1958 р.), резолюція Організації Об'єднаних Націй з питань, освіти, науки та культури (ЮНЕСКО) «Економічний розвиток і охорона природних ресурсів», на підставі якої у 1962 р. Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію «Економічний розвиток і охорона природи». Цей документ підтримав рішення стосовно конкретних проблем збереження довкілля, раціонального використання та відтворення ресурсів біосфери, які були прийняті до цього ЮНЕСКО та іншими спеціалізованими структурами ООН, що засвідчило зростання екологічної свідомості у світовому масштабі і розуміння необхідності спільних дій у боротьбі за навколишнє середовище.

На важливості об'єднання зусиль у природоохоронних діях неодноразово наголошував і Генеральний секретар ООН У. Тан. Так,

у доповіді «Людина і її навколишнє середовище», зробленій в травні 1969 р., він зазначив: «Державам залишилось не більше десяти років, щоб припинити свої старі суперечки та почати співробітництво в глобальному масштабі, спрямоване на зупинення гонки озброєнь, покращення якості навколишнього середовища, призупинення «демографічного вибуху» і необхідне укріплення зусиль в галузі розвитку» [277, с. 553].

Окреслене свідчить, що у другій половині ХХ ст. сформувалися ментальні, юридичні та організаційні передумови екологізації міжнародних відносин. Легітимізація цього процесу розпочалася на Конференції з навколишнього природного середовища, яка пройшла в Стокгольмі у 1972 р.

Ця подія мала доленосне значення для подальшого розвитку та становлення глобальної екологічної політики, адже саме на Стокгольмській конференції вперше було визначено спільні цілі держав, головні принципи та правові засади діяльності в природоохоронній сфері, а також закладено підвалини інституційної та фінансової архітектури глобальнооекологічного управління.

Одним з найважливіших результатів конференції є Стокгольмська декларація з навколишнього середовища, яка закладає фундаментальні принципи розвитку людства з урахуванням впливу на довкілля. У наступні роки багато з них перетворились на головні орієнтири діяльності та лягли в основу широкої низки міжнародних документів, давши поштовх формуванню екологічного права.

Поряд із правом людини на свободу, рівність і сприятливі умови життя в навколишньому середовищі та відповідальності за його охорону і поліпшення, Стокгольмська декларація визначає основні завдання і напрямки міжнародно-правової охорони довкілля в таких сферах, як раціональне використання природних ресурсів, флори і фауни, попередження забруднення природи (включаючи моря), закладає зв'язок між охороною навколишнього середовища та соціально-економічним і демографічним розвитком, науковими дослідженнями, освітою та системою глобального менеджменту. Вона також

закріплює принципи відносин між державами в екологічній сфері, серед яких – відповідальність за завдання шкоди довкіллю інших країн та суверенне право розробляти власні природні ресурси.

Для впровадження прийнятих рішень та у відповідності до резолюції 2997 XXVII Генеральної Асамблеї ООН було створено спеціалізований орган – Програму ООН з навколишнього середовища – ЮНЕП, основними напрямками діяльності якої було визнано такі:

- аналіз та оцінка стану глобального навколишнього середовища з метою раннього попередження загроз екологічного характеру;
- розвиток міжнародного співробітництва у боротьбі із забрудненням навколишнього середовища;
- подальше вдосконалення екологічного права;
- координація природоохоронної діяльності в межах системи ООН;
- сприяння розробці та прийняттю узгоджених заходів із вирішення екологічних проблем, надання допомоги у створенні та ефективному функціонуванні національних структур з охорони навколишнього середовища [235].

Одним із головних завдань, які було покладено на ЮНЕП, стало формування глобальної системи спостереження за навколишнім середовищем (ГСС) [240].

З того часу, працюючи в тісній співпраці з міжнародними науковими і професійними колами, неурядовими організаціями, громадянським суспільством і, в першу чергу, з урядами, ЮНЕП визначає політику і координує діяльність усіх організацій системи ООН та за її межами і відповідає за «енвайроменталістський» компонент сталого розвитку.

Саме Стокгольмська конференція дала поштовх екологізації діяльності багатьох національних, регіональних та міжнародних установ, що є однією з ознак розширення природоохоронної політики в останній третині XX ст.. Так, якщо в 1972 р. лише 26 країн мали спеціалізовані органи екологічного профілю, то на початок 1990-х рр. їхня кількість зросла до 150 [18, с. 146].

Стокгольмська конференція сприяла й розвитку наукової думки та проведенню широкого кола досліджень. Великий резонанс у цьому контексті мали доповідь «Межі росту», що поставила проблему збалансування потреб людства з ресурсами біосфери [271, с. 1 – 211.] і була представлена ООН на цій конференції, та звіт «Тільки одна Земля», який порушив питання взаємозв'язку між охороною навколишнього середовища та розвитком (зокрема, мається на увазі теза про те, що людство повинно взяти на себе зобов'язання з управління планетою) [317, с. 1 – 302].

Багатовекторність наслідків Стокгольмської конференції відображено на мал. № 1.



Мал. №1. Наслідки Стокгольмської конференції 1972 р.

Одним із головних механізмів міжнародного співробітництва щодо захисту довкілля, який було закладено на Конференції з навколишнього середовища, є багатосторонні угоди – конвенції з різних аспектів збереження довкілля.

Починаючи з 70-х рр. XX ст., було прийнято низку важливих конвенцій, які стосувались забруднення окремих елементів навколишнього середовища, в першу чергу води, повітря, флори і фауни (так звані проблеми першого покоління). До «вузькоспеціалізованих» угод відносяться такі: Конвенція про запобігання забрудненню з кораблів (1973 р.), Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори (1973 р.), Конвенція про запобігання забрудненню мо-

рів із наземних джерел (1974 р.), Конвенція про збереження природи у Південному регіоні Тихого океану (1976 р.), Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин (1979 р.), Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі відстані (1979 р.), Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (1979 р.) та інші [263].

Зближення позицій держав світу в природоохоронній площині, що розпочалося на початку 1970-х рр. й уможливило прийняття цих та багатьох інших документів, можна пояснити й зміною відношення світової спільноти до проблеми безпеки та ототожненням її з виживанням людства як біологічного виду. Ця трансформація свідомості простежується в Заключному акті Наради з безпеки й співробітництва в Європі, яка відбулася в місті Гельсінкі в серпні 1975 р. за участю всіх європейських країн, а також США та Канади. Крім політичних питань системи міжнародної безпеки, уперше в історії людства на ній було поставлено проблеми екологічної безпеки. Відповідно до них було визначено цілі, галузі, форми і методи міжнародного екологічного співробітництва. Головними напрямками співпраці в природоохоронній сфері було визнано боротьбу із забрудненням атмосфери та водного шару, охорону морського середовища, ґрунтів та заповідників, а також навколишнього середовища в містах [167].

Формуванню екологічної свідомості сприяла й нова загроза, з якою в другій половині ХХ ст. зіткнулось багато країн світу – транскордонний характер забруднення. Наприклад, унаслідок токсичного туману, що обгорнув більшість районів британських островів у грудні 1952 р., концентрація сажі в повітрі підвищилась у порівнянні з нормою в п'ять разів, а сірчистого ангідриду – у шість разів. Це призвело до виникнення протягом кількох годин у великій кількості людей захворювань верхніх дихальних шляхів. Найтяжче постраждали люди, у яких раніше вже були респіраторні захворювання, зокрема хронічний бронхіт. За перші три тижні тільки в Лондоні було зареєстровано на 4 тис. смертей більше, ніж зазвичай спостерігалось у місті в цей період року [184, с. 1188 – 1193]. У 1970 – 1980-х рр. такі

смоги почастишали не лише на території Великої Британії, а і в багатьох промислово розвинених містах Європи та Сполучених Штатів Америки.

За даними «Глобальної екологічної перспективи-3», кислотні опади другої половини ХХ ст. увійшли до числа найбільш серйозних екологічних проблем особливо в Європі та Північній Америці й почали загострюватися в Китаї. На той час їх було визнано головною причиною економічних збитків європейського регіону [241].

Коментуючи загрози від транскордонних проблем, міністр навколишнього середовища Нідерландів у своєму інтерв'ю американському щотижневику «Ньюсуік» заявив: «У Західній Німеччині та Голландії громадськість розуміє, які збитки викиди автомобільних двигунів спричиняють лісам, будівлям і сільському господарству цих країн. Вітер переносить екологічні проблеми Великої Британії на Скандинавські країни та Голландію. У голландців, що живуть у дельті Рейну, існує проблема, як змусити Швейцарію, Францію та Західну Німеччину почати боротися із забрудненням Рейну» [18, с. 19].

На початку 1980-х рр. з'явилась і перша екологічна проблема світового масштабу – «озонові» діри. Широкі наукові дослідження того часу довели, що зростання потоку ультрафіолетового випромінювання внаслідок витончення озонного шару через зростаючий антропогенний тиск має пряму загрозу для біосфери Землі та здоров'я людей. Дані Всесвітньої організації охорони здоров'я засвідчили, що зменшення вмісту озону в стратосфері на 1% призводить до зростання захворюваності людей на рак шкіри на 6%, катаракти очей – на 4% і це супроводжується значним послабленням імунної системи людини [241].

Низька ефективність спорадичних вузькоспеціалізованих дій, відірваність від реального життя, а також надія на добровільне обмеження корпораціями шкідливих виробництв знизили результативність дій міжнародної спільноти та призвели до появи окреслених вище загроз. Вони спонукали формування нового підходу до розв'язання нагальних завдань міжнародної екологічної політики, в основу якого було покладено принципи комплексності та міжсекторальної інтегра-

ції. Це дозволило прийняти в 1980 – 1990-х рр. низку міжнародних документів нового рівня. Серед них :

Таблиця №11

**Конвенції глобального характеру (1979 – 1992 рр.) [94]**

Конвенція	Дата прийняття
Конвенція про транскордонне забруднення атмосферного повітря та протоколи до неї	1979
Конвенція з морського права	1982
Віденська конвенція про захист озонового шару	1985
Монреальський протокол до Віденської конвенції про захист озонового шару	1987
Протокол про обмеження викидів окислів азоту або їх транскордонних потоків до Конвенції про транскордонне забруднення повітря на великі відстані	1988
Базельська конвенція про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів та їх видаленням	1989
Конвенція про оцінку впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті	1991
Протокол про обмеження викидів летких органічних сполук або їх транскордонних потоків до Конвенції про транскордонне забруднення повітря на великі відстані	1991
Рамкова конвенція про зміну клімату	1992
Конвенція про охорону біологічного різноманіття	1992
Конвенція про транскордонний вплив промислових аварій	1992
Картахенський протокол про біобезпеку до Конвенції про охорону біологічного різноманіття	2000
Стокгольмська конвенція про стійкі органічні забруднювачі	2001

До цієї групи варто віднести і прийняту в 1982 р. Генеральною Асамблеєю ООН Всесвітню хартію природи, у якій уперше на міжнародному рівні було проголошено відповідальність людства за стан природи [21], та Найробіську декларацію, яка закріпила прийняті в Стокгольмі принципи міжнародної екологічної політики [84].

Ще одним зразком документів нового покоління є Всесвітня стратегія охорони природи (ВСОП), яка, до того ж, є першою

спробою міжнародного товариства прийняти екологічний документ стратегічного характеру. У ній пояснюються причини використання екстрених заходів з охорони природи та викладаються головні завдання відповідної політики, а також шляхи і методи їхнього розв'язання.

Теоретичним базисом для розробки ВСОП є впевненість, що стійкість екосистем і біосфери великою мірою забезпечується їхньою різноманітністю – розмаїттям популяцій, видів, угруповань живих організмів. Тому всі види мають не лише потенційну економічну цінність для людини, а і є необхідними для існування самої біосфери. У цьому руслі стратегія ставить три головні завдання:

- підтримку основних екологічних процесів та систем життєзабезпечення (таких, як відновлення та захист біологічних ресурсів, кругообіг живильних речовин і очистка вод), від яких залежить існування людини та розвиток;
- збереження генетичного розмаїття, від якого залежить функціонування багатьох згаданих процесів та систем життєзабезпечення, здійснення програм селекції, необхідних для охорони та поліпшення сортів культурних рослин, домашніх тварин і мікроорганізмів, а також природознавства й медицини, подальший технічний прогрес і забезпечення сировиною багатьох галузей промисловості, які використовують живі ресурси;
- забезпечення оптимального використання біологічних видів та екосистем, які є основою існування мільйонів сільських мешканців, а також великих галузей промисловості.

Незважаючи на яскраво виражену «біологічну» специфіку цієї стратегії, великий практичний інтерес мають рекомендації стосовно зміни існуючих підходів до економічної діяльності та використання природних ресурсів. У плані розбудови гармонійних відносин між людиною і природою найбільш конструктивними видаються такі рекомендації: контроль за зростанням і розподілом населення планети, зміни в системі енергоспоживання та використання природних ресурсів, більш ретельне планування розподілу ресурсів у межах держав та на міжнародній арені, розробка екологічно нейтральних



видів техніки та швидке впровадження їх у господарську практику, врахування географічного розподілу природних ресурсів та оцінка відповідного часу для їх експлуатації, включення екологічних показників в систему критеріїв оцінки соціально-економічного розвитку, перегляд структури світових ринків.

Заключний розділ цього документу присвячено виявленню умов, необхідних для його успішної реалізації, серед яких велика увага приділяється політичним передумовам, створення яких залежить від конкретних акцій урядів на міжнародній арені, а також різним формам і методам обміну інформацією, координації діяльності окремих країн, підготовці спеціалістів, фінансуванню програм і проектів [20].

Хоча з погляду сьогодення багато положень і рекомендацій стратегії вбачається недосконалими, загалом цей документ зробив суттєвий внесок до пошуку більш ефективних шляхів впровадження прийнятих міжнародною спільнотою рішень.

Разом із тим, спрямованість на подолання наслідків деградації довкілля, а не на усунення її причин та нерозуміння взаємозв'язку багатьох аспектів світового розвитку значно знизила цінність цієї стратегії, як і багатьох прийнятих у цей час міжнародно-правових документів.

Розуміння необхідності нового підходу вилилось у створення за ініціативи Генеральної Асамблеї ООН у 1983 р. Міжнародної комісії з навколишнього середовища і розвитку (МКНСР), яку, за ім'ям її голови, ще іноді називають Комісією Брундтланд. На цю структуру було покладено виконання таких завдань:

- перегляд ключових посилів щодо навколишнього середовища і розвитку та формування конкретних пропозицій стосовно необхідних заходів;
- розробка механізмів розширення міжнародного співробітництва в сфері навколишнього середовища та розвитку;
- сприяння підняттю рівня усвідомлення екологічної проблематики пересічними громадянами, організаціями, підприємствами та урядами [293].

Результатом роботи цієї комісії є всебічне обґрунтування нового підходу до світового розвитку, який покладено в основу концепції «сталого розвитку» (sustainable development), що передбачає свідоме формування збалансованих відносин між економічним зростанням (економічна складова), турботою про навколишнє середовище (екологічна складова) та здоров'ям людини (соціальна складова).

Економічний вимір означає, що добробут суспільства має бути максимізовано, а завдяки оптимальному і ефективному використанню природних ресурсів має бути ліквідована бідність. Мова йде про збалансування економічного зростання та зменшення внаслідок цього нерівномірностей розвитку.

Соціальний вимір стосується відносин між природою і людиною, підвищення добробуту людей, полегшення доступу до основних охоронно-оздоровчих і освітніх служб, поваги основних людських прав і свобод.

Екологічний вимір зосереджується на консервації, захисті і розвитку фізичної і біологічної ресурсної бази та екосистем.

До речі, визначення сталого розвитку, яке дала Комісія Брундтланд, сьогодні є найпоширенішим та найточнішим з усіх інших, воно вже набуло класичного характеру: «розвиток, який відповідає потребам нинішнього покоління, не загрожуючи можливості майбутніх поколінь задовольнити свої власні потреби» [299].

Доповідь цієї комісії «Наше спільне майбутнє», зроблена в 1987 р. [293], та підготовлений на її основі під егідою ЮНЕП меморандум «Екологічна перспектива на період до 2000 р. і далі» мали парадигмальний вплив на стиль мислення доби, особливо політичних діячів, та на напрямок і характер природоохоронних рішень у світі в цілому та в його окремих регіонах. У своїй сукупності вони окреслили засади нової стратегії розвитку суспільства й природи та правові принципи екологічної безпеки й знаменували перехід міжнародної екологічної політики на більш високий щабель.

Таким чином, період 1971 – 1991 рр. можна вважати першим та установчим етапом глобальної екологічної політики, під час якого

були закладені її головні принципи, стратегічні засади та напрямки, а також створені установи для керівництва й координації діяльності в міжнародному масштабі. У цей час було прийнято широку низку міжнародних угод у багатьох напрямках охорони довкілля, які заклали основу для їхнього подальшого розвитку.

Саме на цього етапі відбулася трансформація підходу до розв'язання світових екологічних проблем, яка визначила подальший вектор розвитку міжнародної природоохоронної політики. Тож було сформовано новий, більш широкий, погляд на екологію як багатосекторальну та комплексну політику найбільш високого рівня, що торкається фундаментальних основ соціально-економічного розвитку. Початок формуванню нового вектору міжнародних екологічних відносин поклала концепція сталого розвитку, винесена на обговорення світової спільноти в кінці 80-х рр. ХХ ст.

## 2.2. Нові орієнтири захисту довкілля

Поворотним пунктом у глобальній екологічній політиці є Конференція ООН з навколишнього середовища й розвитку, яка відбулася в Ріо-де-Жанейро за ініціативи Генеральної Асамблеї ООН у червні 1992 р. Відома й інша назва цієї зустрічі – «Саміт Землі». На її значення, масштаб та рівень вказує участь 178 країн, понад 10 тис. представників громадських організацій та об'єднань, більше 30 міжурядових і неурядових міжнародних організацій та очолення 114 делегацій головами держав або урядів [210].

В історію цей саміт увійшов завдяки прийняттю п'яти підсумкових документів, які мали доленосне значення для подальшого розвитку міжнародної екологічної політики: Декларації Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища й розвитку, Порядку денного на ХХІ ст., Рамкової конвенції ООН щодо змін клімату, Конвенції щодо збереження біологічного розмаїття та Заяви про принципи для глобального консенсусу щодо управління, збереження та стійкого відтворення всіх типів лісів. Усі вони сприяли офіційному визнанню кон-

цепції сталого розвитку як головного стратегічного орієнтиру глобальної екологічної політики й широкому впровадженню підходу «Соціо-еко-еко».

Декларація Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища й розвитку складається з 27 засад, які в наступні роки перетворились на керівні принципи співпраці держав світу в діяльності із захисту довкілля. Багато в чому вони перегукуються з положеннями Стокгольмської декларації, проте в них відображено кардинальні зміни, що відбулися у світі після 1972 р.

Так, Декларація констатує «комплексний і взаємозалежний характер Землі, нашого спільного дому», те, що захист навколишнього середовища є невід'ємною складовою процесу розвитку й не може розглядатися окремо від нього, обов'язок держав співпрацювати в дусі глобального партнерства з метою збереження, захисту та відновлення здорового стану та цілісності екосистем Землі. Зазначалось, що розвинуті країни визнають свою відповідальність щодо забезпечення сталого розвитку з урахуванням стресу, який створюють їхні суспільства, технології й фінансові ресурси на глобальне навколишнє середовище. Також у декларації наголошується на праві кожної людини мати доступ до інформації, яка стосується навколишнього середовища та перебуває в розпорядженні державних інститутів, враховуючи інформацію про шкідливі матеріали, а також на можливості брати участь у процесі прийняття рішень. На держави покладається обов'язок розвивати й заохочувати відповідну освіту та участь населення в природоохоронній діяльності; також вказується на важливість забезпечення використання судових і адміністративних процедур, враховуючи відшкодування та засоби юридичного захисту.

Головною ідеєю всього тексту цієї Декларації є сталий розвиток, концептуальні основи якого було закладено в доповіді комісії Брундтланд [292]. Як правова норма, що закріплена в Декларації Ріо-де-Жанейро та низці міжнародних угод, сталий розвиток має чотири елементи:

Таблиця №12

## Елементи сталого розвитку

Принцип	Сутність принципу
Принцип міжрегенераційної рівності/рівності між поколіннями	Необхідність (обов'язок) збереження довкілля в інтересах майбутніх поколінь
Принцип раціонального використання природних ресурсів	Обов'язок використовувати природні ресурси в сталий спосіб
Принцип інтрагенераційної рівності	Необхідність забезпечення рівного доступу держав до вигід від використання природних ресурсів
Принцип включення екологічних питань до процесу соціально-економічного планування	Обов'язок інтегрованого підходу до соціально-економічного розвитку

Загалом, Декларація Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища й розвитку закликає держави світу прийняти відповідальність за всі форми діяльності, що завдають шкоди навколишньому середовищу в інших країнах, інформувати про потенційно можливі природні катастрофи та ті, що вже мають місце, нарощувати ефективність природоохоронного законодавства та не допускати перенесення на територію інших держав джерел екологічної небезпеки.

На відміну від цієї Декларації, що є кадастром загальних принципів, «Порядок денний – XXI» є безпрецедентним за масштабом переліком намірів, який претендує на кваліфікацію всесвітньої програми дій. Цей документ продовжує й розвиває ідеологію та рекомендації, відображені у звіті МКНСР «Наше спільне майбутнє» й складається з трьох головних розділів і сорока підрозділів. У них висвітлено соціально-економічний вимір сталого розвитку, головні напрямки консервації та менеджменту природних ресурсів у контексті сталого розвитку (захист атмосфери, океанів та рибних ресурсів, боротьба із збелісненням, консервація біорозмаїття, менеджмент уразливих екосистем, впровадження екоорієнтованих методів утилізації відходів, включаючи радіаційні та хімічні, а також комплексний підхід до збереження ресурсів довкілля) та заходи зі зміцнення ролі

головних груп сучасного суспільства у впровадженні нової моделі розвитку (жінок, дітей, тубільних народів та їхніх спільнот, недержавних організацій, місцевих органів управління, робітників, фермерів, профспілок, представників бізнесу, науковців та розробників технологій). Кілька підрозділів цього документу було присвячено питанням впровадження напрацьованих напрямів та можливості виконання поставлених завдань [313].

Потрібно наголосити, що в «Порядку денному – XXI» було вперше в історії міжнародних відносин чітко визначено загальні та специфічні проблеми виживання, екологічної безпеки та сталого розвитку цивілізації в єдиному глобальному екологічному просторі нашої планети. Головний акцент зроблено на охороні навколишнього середовища; велику увагу приділено міжнародному співробітництву, боротьбі з бідністю, здоров'ю людини й демографічним питанням. Відповідальними за успішне здійснення цієї програми було визначено уряди, а міжнародне співробітництво повинно було доповнювати їхнє зусилля.

Узагальнюючи, підкреслимо що окреслені вище рішення форуму в Ріо-де-Жанейро поставили перед міжнародною спільнотою та усім світом низку питань. Назвемо лише найголовніші:

- Яким шляхом потрібно імплементувати сталий розвиток на національному рівні?
- Які перешкоди необхідно подолати та які питання узгодити, враховуючи специфіку екологічних, соціальних, політичних та культурних обставин і проблем країн?
- Чи має сталий розвиток необхідну законодавчу силу?
- Як вирішувати проблему фінансового забезпечення, особливо беручи до уваги зростаючу диспропорцію соціально-економічного розвитку?
- Як здійснювати контроль і моніторинг за виконанням поставлених у сфері сталого розвитку завдань?
- Як залучити до впровадження сталого розвитку широке коло партнерів (представників бізнесу, громадянського суспільства, корінних народів дітей, жінок, науковців тощо)?

Важливим кроком у практиці розв'язання екологічних проблем планетарного масштабу є відкриття для підписання двох найважливіших глобальних угод: Рамкової конвенції ООН про зміни клімату (РКЗК ООН) [314] та Конвенції про біологічне розмаїття [196], які поставили відповідно завдання досягти стабілізації вмісту в атмосфері парникових газів і забезпечити стале використання генетичних ресурсів Землі. Маючи рамковий характер, ці документи покладають на держави обов'язок конкретизувати оголошені зобов'язання відповідно до національних умов та прийняти відповідні плани й законодавство.

На відміну від цих конвенцій, Заява про принципи для глобального консенсусу щодо управління, збереження та стійкого відтворення всіх типів лісів не має обов'язкової юридичної сили, а є лише декларацією намірів. Однак це не применшує її значення як першого глобального документу в менеджменті лісових ресурсів, який враховує як екологічну, так і економічну складову, зокрема потреби захисту лісів як навколишнього та культурного середовища та необхідність використання дерев та інших компонентів лісових екосистем для цілей економічного розвитку. У цій заяві закладено головні принципи нового підходу, який акцентує увагу на першочерговому задоволенні соціальних, економічних, екологічних, культурних та духовних потреб нинішнього й майбутніх поколінь. Також вказується на необхідність розподілу на взаємно узгоджених умовах із країною, на території якої ці ліси знаходяться, вигід, що отримуються від продукції біотехнологій та генетичних матеріалів [278]. Сформовані в цьому документі принципи боротьби з нерівністю й дискримінацією у сфері природних ресурсів неодноразово обговорювалися протягом наступних років, хоча до цього часу ніякого ефективного рішення вироблено не було.

Важливо наголосити, що, хоча прийняті на конференції в Ріо-де-Жанейро документи стосувалися різних аспектів охорони навколишнього середовища й розвитку, центральною стала проблема економічної нерівності країн. Так, під час численних дискусій підкреслю-

валося, що кожна дитина, яка народилася в розвиненій частині світу, споживає в 20 – 30 разів більше ресурсів планети у порівнянні з дитиною, що побачила світ в країні третього світу. Процеси економічного зростання, які породжують високий рівень благоустрою багатой меншості, ведуть одночасно до ризиків і дисбалансів, які однаково загрожують і багатим, і бідним [210]. У цьому контексті конференція акцентувала на важливості розв'язання сучасних проблем розвитку (наприклад, глобальної бідності, яка породжує нерівність), що було визнано однією з головних умов збереження якості довкілля. Ця ідея була втілена в багатьох документах, прийнятих на початку ХХІ ст., зокрема – у Цілях розвитку тисячоліття.

Оцінюючи результати Конференції з навколишнього середовища й розвитку, варто зазначити, що державам вдалося виробити спільне бачення й дійти консенсусу з багатьох проблем захисту довкілля та прийняти на найвищому рівні політичні зобов'язання співпрацювати в їх подоланні. У цьому сенсі вона є історичною віхою та подією, що дала новий імпульс міжнародній екологічній політиці, вказавши напрям її подальшого розвитку. Зібравши безпрецедентне число державних діячів найвищого рівня, цей форум знаменував перехід екологічних проблем з периферійної області міжнародної політики до площини її головних пріоритетів і сфокусував увагу на ідеї сталого розвитку й комплексному підході до розв'язання проблем захисту довкілля. А той факт, що, крім офіційних делегацій, у Ріо-де-Жанейро приїхало багато представників неурядових організацій та зацікавлених приватних осіб, додало міжурядовій за статусом конференції характер глобальної зустрічі, створивши корисний прецедент на майбутнє.

Водночас, аналіз наслідків конференції через призму двадцятирічного періоду вказує на негативний вплив деяких рішень на долю багатьох важливих екологічних питань глобального масштабу. Так, на ріо-де-жанейрській конференції почали формуватися дві групи суперечок між державами, які стали в подальшому гальмом на шляху пошуку глобального консенсусу. Протистояння між країнами третього світу та розвиненими країнами не дозволили учасникам форуму виро-

бити угоду проти тотального знищення тропічних лісів. Почали формуватися відмінні позиції і в групі країн Півночі. Наприклад, Сполучені Штати Америки відмовилися підписувати Рамкову Конвенцію ООН про зміну клімату, унаслідок чого до цього документу не увійшли конкретні зобов'язання держав за обсягами та темпами скорочення викидів парникових газів.

Також на Конференції з навколишнього середовища й розвитку не було запропоновано чіткого алгоритму досягнення поставлених завдань. Основним імплементаційним механізмом було визнано «Місцевий порядок денний – XXI», відповідно до якого органи локальної влади повинні були прийняти стратегії сталого розвитку з урахуванням специфічних умов своїх територій. Однак заходи, які рекомендувалося до них включити (передача екологічно чистих технологій, розвиток науки та освіти, інформування населення, міжнародний обмін інформацією, створення кадрового потенціалу, правові механізми тощо) були нечіткими та неспроможними розв'язати поставлені завдання. Так, економічні й фінансові інструменти, що є базисом для виконання будь-яких природоохоронних рішень, на цій конференції прийнято не було, що підсилило декларативність її результатів. Певним чином це пов'язано з тим, що конференція в Ріо, проголосивши взаємозв'язок та взаємодію соціальної, економічної та екологічної компоненти, змусила замислитись над нелегким вибором: що має абсолютний пріоритет і що треба робити негайно, а чим тимчасово можна пожертвувати. Це питання залишається й понині наріжним каменем прийняття багатьох рішень у соціально-економічній та екологічній площині на національному, регіональному та глобальному рівнях, адже його потрібно вирішувати з урахуванням багатьох доленосних факторів та перспектив.

Загалом, незважаючи на суперечливість результатів, Конференція з навколишнього середовища й розвитку мала величезний вплив на глобальну екологічну політику, адже вона вказала стратегічний вектор її розвитку в кінці ХХ – на початку ХХІ ст.

### **2.3. Міжнародна природоохоронна діяльність у контексті сталого розвитку**

Після закінчення Конференції в Ріо-де-Жанейро розпочався широкомасштабний процес впровадження ідей сталого розвитку. Багато установ міжнародного рівня і, в першу чергу, організації системи ООН, включили відповідні питання до свого порядку денного. Міжнародні бізнесові структури також засвідчили свою прихильність ідеям сталого розвитку: Так, Світовий банк зазначив, що стійка глобалізація «підсилює економічне зростання, піклуючись про навколишнє середовище», Міжнародний валютний фонд виступив із зобов'язанням «сталого економічного зростання», а Всесвітня торгова організація була створена з формальним визнанням взаємозв'язку торгівлі, довкілля та розвитку [12, с. 6 – 8]. Багато держав прийняли національні стратегії й плани зі сталого розвитку. Розпочалася й робота з впровадження «Місцевого порядку денного – XXI» (МПД-21). Вона відбувалася в кількох напрямках:

- поширення й використання ідей і принципів сталого розвитку в діяльності місцевих органів влади;
- інтеграція принципів сталого розвитку в усі муніципальні плани, проекти та заходи;
- підвищення рівня освіти в галузі сталого розвитку, проведення консультацій та залучення до них усіх верств населення;
- започаткування механізмів співпраці різних секторів суспільства в розробці стратегії та плану дій з впровадження сталого розвитку [182].

Велику роль у цій площині відіграли рішення Європейської конференції зі сталого розвитку великих і малих міст Європи, що відбулася в 1994 р. у місті Ольборзі. Прийнята на ній хартія наголосила на важливості розробки довготермінових планів, спрямованих на досягнення сталого розвитку на локальному рівні [183].

Головним організаційним наслідком ріо-де-жанейрської конференції стало створення Організацією Об'єднаних Націй Комісії зі сталого розвитку (КСР) [195], на яку покладалось завдання вивчення

результатів діяльності держав, популяризації позитивного досвіду та ініціювання постановки на міжнародних зустрічах актуальних питань імплементації Порядку денного на XXI ст.

Тут доречно зауважити, що деякі дослідники, вказуючи на декларативний характер рішень конференції в Ріо-де-Жанейро, розцінюють створення КСР, як чи не найвагоміший її підсумок, однак, на наш погляд, беручи до уваги обмежені повноваження цієї комісії, такі оцінки є дещо перебільшеними. Так, від самого початку до її компетенції не входило завдання прийняття рішень, які б з юридичного погляду повинні були виконуватися. Наприклад, держави не були зобов'язані, а лише мали право надавати КСР свої доповіді, що істотно обмежило її наглядові функції та вплив. Унаслідок цього згодом вона набула форму дискусійного клубу, основним завданням якого є мобілізація політичної волі держав на противагу конкретним діям. Це було визнано і в доповіді Генерального секретаря ООН «Уроки, отримані від роботи Комісії зі сталого розвитку», яку він зробив у лютому 2013 р. на 67-й сесії Генеральної Асамблеї ООН. Хоча свою головну функцію – переведення ідей сталого розвитку з теоретичної в практичну площину, зважаючи на нововведення концепції сталого розвитку, ця комісія повністю виконала [161].

Серед подій, які мали помітний вплив на подальший розвиток глобальної екологічної політики, варто вказати на прийняття в 1998 р. Кіотського протоколу, який, будучи доповненням до Рамкової конвенції ООН про зміни клімату, зобов'язує розвинені країни та країни з перехідною економікою скоротити або стабілізувати викиди парникових газів на певному рівні. Цим документом закладено основи еколого-економічного регулювання міжнародної природоохоронної діяльності, що свідчить про початок переходу декларативних рішень в практичну площину. На щорічних зустрічах країн-сторін РКЗК та Кіотського протоколу не лише обговорюються поточні проблеми, а й розробляються проекти міжнародних документів, які виносяться на розсуд світової спільноти. Цей процес є однією зі складових кліматичного напрямку глобальної екологічної політики, формування якого буде розглянуто в наступних підрозділах.

Ще одним напрямком, формалізація якого розпочалася на межі XX та XXI ст., є зв'язок з глобальною бідністю та пов'язаними з нею проблемами світового розвитку. Їх розв'язання було визнано міжнародною спільнотою одним із дієвих інструментів покращення екологічної ситуації, особливо в країнах третього світу. Цей зв'язок було покладено в основу прийнятих на Саміті Тисячоліття ООН у 2000 р. восьми Цілей Розвитку Тисячоліття, які мають бути досягнуті до 2015 р. Однією з таких глобально значущих цілей було визнано екологічну усталеність світу:

*Таблиця №13*

### Цілі Розвитку Тисячоліття [316]

Ціль	Завдання
Ціль 1	подолання крайньої бідності та голоду
Ціль 2	забезпечення загального доступу до освіти
Ціль 3	забезпечення гендерної рівності та прав і можливостей жінок
Ціль 4	зменшення дитячої смертності
Ціль 5	поліпшення системи охорони здоров'я матерів
Ціль 6	обмеження поширення ВІЛ-інфекції/СНІДу та туберкульозу й започаткування тенденції до скорочення їх масштабів
Ціль 7	забезпечення сталого розвитку довкілля
Ціль 8	розвиток глобальної співпраці задля розвитку

Одним із внесків цього саміту до розвитку глобальної екологічної політики є також визнання на офіційному рівні необхідності оцінки прогресу виконання поставлених завдань та визнання, що відсутність якісних систем вимірювання знижує ефективність міжнародних природоохоронних дій. Це дало стимул розробці широкого кола індикаторів сталого розвитку та різних систем вимірювання його екологічної складової [274].

Важливо наголосити, що після конференції ООН у Ріо-де-Жанейро (1992 р.) були явні підстави сподіватися, що основний документ – «Порядок денний XXI», який заклав підвалини сталого розвитку, сприятиме енергійному і конструктивному руху вперед. Але прогрес виявився неповним, непослідовним і невпевненим, а на шляху сталого розвитку постали нові серйозні перешкоди.

Проміжні підсумки виконання завдань Конференції з навколишнього середовища й розвитку за десятирічний період було зроблено на Всесвітньому саміті ООН зі сталого розвитку (загальнозживаною є також назва «Ріо+10»), який відбувся в Йоганнесбурзі в 2002 р.

В основу проектів рішень цього саміту було покладено пропозиції п'яти регіональних міжурядових зустрічей, які відбулися протягом 2001 р. Серед них:

1. Регіональна міністерська зустріч до Всесвітнього саміту зі сталого розвитку, (Женева, 24 – 25 вересня 2001 р.);
2. Африканська підготовча конференція до Всесвітнього саміту зі сталого розвитку (Найробі, 18 жовтня 2001 р.);
3. Регіональна міністерська зустріч до Всесвітнього саміту зі сталого розвитку (Ріо-де-Жанейро, 23 – 24 жовтня 2001 р.);
4. Регіональна міністерська зустріч для Західної Азії (Каїр, 24 – 25 жовтня 2001 р.);
5. Азійсько-Тихоокеанська регіональна зустріч найвищого рівня (Пномпень, 27 – 29 листопада 2001 р.).

Більшість пропозицій цих зустрічей було покладено в основу проектів рішень Йоганнесбурзького саміту. Маються на увазі широкі обговорення глобалізації, як нової реальності розвитку, висловлювання про необхідність більш ефективної імплементації «Порядку денного – XXI» і подальшої інституалізації на міжнародному рівні ідей сталого розвитку [175].

Так, у Йоганнесбурзькій декларації зі сталого розвитку (прийнята 4 вересня 2002 р.) вказується на головні виклики, що постали перед людством на початку XXI ст.: «глибокий вододіл, що розділяє людське суспільство на багатих і бідних і постійно збільшує розрив між розвиненими країнами й країнами, що розвиваються», екологічні проблеми («втрата біорозмаїття, виснаження рибних запасів, спустелення, зміни клімату Землі, стихійні лиха, забруднення повітря, води й морського середовища»), глобалізація, яка несе з собою «швидку інтеграцію ринків, рух капіталів і значне розширення інвестиційних потоків по всьому світу».

Також у цьому документі підкреслено «значний прогрес у досягненні глобального консенсусу й партнерства між усіма народами на планеті» та наголошено на головних цілях і потребах сталого розвитку: «викорінення злиднів, зміна моделей споживання й виробництва та охорона й раціональне використання природних ресурсів як основи соціально-економічного розвитку» [266].

Для «вирівнювання» розвитку пропонувалося проведення низки заходів, які детально визначені в «Йоганнесбурзькому плані впровадження». У ньому, зокрема, наголошено на боротьбі зі злиднями, яка передбачає введення на всіх рівнях розрахованих на період до 2015 р. програм, що повинні сприяти зменшенню вдвічі кількості бідних, які витрачають в день менше ніж 1\$, кількості людей, що не мають доступу до питної води та числа людей, які хронічно страждають від голоду, а також досягнення до 2020 р. суттєвого покращення життя 100 млн. жителів нетрів.

Практичні заходи щодо збалансування моделей споживання й виробництва були сфокусовані на прийнятті різних планів і програм, створенні умов для діалогу, розширенні інформування, сприянні політики в галузі закупівель, створенні центрів обміну позитивним досвідом, які, однак, мають досить загальний характер. Серед більш економічно орієнтованих рекомендацій – впровадження моделей енергоефективності, диверсифікації національних джерел та сприяння розвитку альтернативної енергетики.

Водночас, рішення саміту засвідчили збереження усталеного утилітарного погляду на навколишнє природне середовище як базу природних ресурсів та комору запасів їжі. Так, було запропоновано надзвичайно широке коло заходів, спрямованих на покращення землеталіскокористування, стійке споживання водних ресурсів, включаючи океани, сталі методи ведення сільського господарства, збереження біорозмаїття, посилення боротьби зі стихійними лихами, розробку національних і регіональних програм сталого розвитку, розширення науково-технічного співробітництва, координацію та узгодження роботи з міжнародними структурами, донорами, фінансовими установами та усіма зацікавленими сторонами.

Особливу увагу в рішеннях конференції було приділено впровадженню в практичну площину принципів упередження, спільної, але диференційованої відповідальності, сплати забруднювачем за забруднення, розвитку демократичних інститутів та правопорядку, боротьбі з корупцією, забезпеченню гендерної рівності та сприятливих умов для інвестування.

Також важливою і перспективною для подальшого розвитку екологічної політики стала поява різних видів партнерства (між урядом, громадянським суспільством та бізнесом), що розглядалося, як надійний механізм здійснення сталого розвитку таким чином щоб доповнювати дії урядів. До речі, було внесено понад 300 різних ініціатив з цього приводу з відповідним фінансуванням в обсязі \$200 млн.

Саміт ухвалив важливі рішення, які повинні були сприяти підтримці ринками та глобальними економічними і фінансовими системами сталого розвитку. Учасники погодилися, що відкриття доступу до ринків є позитивним для розвитку і зобов'язалися:

1. підтримати усунення усіх форм експортних субсидій так само, як і субсидій для пального і сільськогосподарських продуктів;
2. встановити 10-річні межі і програми щодо усталеного споживання і виробництва;
3. підтримати створення Світового фонду солідарності для усунення бідності [284].

Незважаючи на вказане, результати Йоганнесбурзького саміту не стали новим словом у глобальній екологічній політиці. Навпаки, вони продемонстрували збереження декларативності та відсутність ефективного плану дій. На це вказує нечіткість формувань та розмитість термінів щодо досягнення тих чи інших цілей, а також незначна кількість запропонованих еколого-економічних інструментів. Стало зрозуміло, що хоча вирішення питань захисту навколишнього середовища, спустелення, водопостачання людського розселення, розвитку відновлюваних джерел енергії залишаються в центрі уваги, яка проте конкретні заходи обмежується засіданнями, дослідженнями та публікаціями які носять характер численних удосконалень, а не кардинальних проривів [7, с.30].

Тому, хоча тодішній Генеральний секретар ООН Кофі Аннан назвав рішення саміту перспективними та такими, що дають реальну основу для масштабних дій із захисту природи й поліпшенню життя багатьох людей, більшість експертів оцінили цю зустріч, як провальну й безрезультатну [308].

Однією з найбільш значущих подій початку 2000-х рр. вбачається прийняття в березні 2002 р. так званого Монтеррейського консенсусу – підсумкового документу міжнародної конференції з фінансування розвитку, що відбулася в руслі досягнення Цілей розвитку тисячоліття. Прийнята на конференції в Монтерреї декларація закликає держави мобілізувати міжнародні та внутрішні ресурси з метою розвитку, лібералізувати міжнародну торгівлю, збільшити фінансову й технічну допомогу країнам, що розвиваються, та вирішити проблеми їхньої зовнішньої заборгованості. Проте головним надбанням цієї зустрічі, безперечно, є прийняття розвиненими країнами зобов'язань з фінансування потреб світового розвитку на рівні 0,5% ВВП до 2010 р. та 0,7% ВВП до 2015 р. [83].

Деякі експерти оцінили ці рішення, як новий суспільний договір або нову доктрину відношення розвинених країн до країн, що розвиваються. У певному сенсі така оцінка має рацію, адже Монтеррейський консенсус є якісно новим етапом у створенні механізмів фінансування завдань глобального розвитку, включаючи деякі аспекти екологічної політики. Однак треба взяти до уваги, що він є лише принциповою згодою (без юридичного закріплення будь-яких зобов'язань розвинених країн) підтримувати нагальні потреби розвитку бідних країн, що певним чином уповільнює процес акумуляції коштів.

На цьому було наголошено в 2008 р. під час конференції в Досі, яка підбила підсумки п'ятирічного періоду впровадження Монтеррейського механізму. Зазначаючи певні успіхи у фінансовій площині, документи конференції вказали й на ряд проблем. Так, протягом окресленого терміну реальний обсяг фінансової допомоги був набагато нижче від запланованого, і лише п'ять країн (Данія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Швеція) дотримались показника в 0,5% ВВП.



Тому одним із головних питань зустрічі в Досі стало більш активне розкриття потенціалу самих країн третього світу, що мало підсилити прагнення країн Півночі. Відповідно до цього було обговорено ряд механізмів більш активного залучення країн Півдня до співпраці з ними, і, в першу чергу, мова йшла про використання можливостей торгівлі. У цьому контексті було підкреслено важливість відмови від протекціонізму та ізоляціонізму, особливо у зв'язку з тим, що подібна політика може найбільш серйозно торкнутися саме бідних країн. Водночас, мова про форсування цього процесу не йшла, адже визнавалося, що оптимальні темпи й етапи лібералізації торгівлі залежать від конкретних умов кожної країни й що ці рішення повинні прийматися ними відповідно до власної оцінки витрат і результатів. Також було вказано на важливості таких інструментів розвитку торгівлі та заохочення інвестицій як розширення регіональної інтеграції та двосторонніх торговельних угод і угод про економічне співробітництво [204].

Невелика результативність Дохської конференції пояснюється початком фінансово-економічної кризи 2008 р., що відобразилось не лише на її рішеннях, а й на результатах започаткованого в Монтерреї процесу. Так, унаслідок економічної рецесії, у 2011 р. країни-члени ЄС зменшили розмір допомоги з метою розвитку до 0,42% ВВП, а в 2012 р. – до 0,28% ВВП. Існують побоювання, що в 2013 – 2014 рр. ця тенденція триватиме [123].

Очевидно, що повномасштабне впровадження ідей Монтеррейського консенсусу буде можливо лише за умов прискорення світового економічного розвитку, однак ця перспектива може бути дуже віддаленою. Тому на цьому етапі мова повинна йти про корекцію цього процесу та створення менш уразливих до проявів кризи фінансових механізмів.

Підбиттю підсумків екологічної політики за двадцятирічний період та ревізії орієнтирів її подальшого розвитку була присвячена Конференція ООН зі сталого розвитку (ряд експертів називають її «Ріо+20»), яка проходила в Ріо-де-Жанейро з 20 по 22 червня 2012 р.

Зважаючи на накопичення великої кількості проблем та нерозв'язаних завдань, на неї поклалися дуже великі надії, однак ніяких проривних рішень, порівняних за значимістю з підсумками Конференції з навколишнього середовища й розвитку 1992 р., або просто конкретних зобов'язань, здатних прискорити покращення екологічної ситуації, на цій конференції прийнято не було. Про це свідчить характер підсумкового документу, який вдалося прийняти під час окресленого саміту.

Так, підсумкова Декларація зустрічі «Майбутнє, якого ми хочемо» містить підтвердження зобов'язань, які були прийняті на попередніх міжнародних форумах, та заяви про благі наміри, які, однак, зроблені в руслі старих бачень. Нові ж пропозиції з низки питань (вода, океани, продовольча безпека, стале споживання, економічний розвиток та ін.) видаються недостатньо чіткими й не містять конкретних термінів виконання.

Загалом, головними досягненнями цього документу, як і усієї зустрічі, є такі: запуск процесу розробки Цілей сталого розвитку, які в 2015 р. мають змінити Цілі розвитку тисячоліття, визнання «зеленої» економіки як інструменту для досягнення сталого розвитку, зміцнення Програми ООН з навколишнього середовища й створення нового форуму зі сталого розвитку, що має прийти на зміну КСР, сприяння розвитку корпоративної звітності зі сталого розвитку, прийняття основи для сталого споживання та виробництва, поліпшення гендерної рівності [232].

Водночас, країнам-учасникам саміту так і не вдалося ухвалити рішення щодо захисту біорозмаїття в міжнародних водах. Також закінчилися невдачею спроби ліквідувати субсидії на видобуток вичерпного палива (що дало би можливість розвивати економіку та скорочувати викиди вуглекислого газу) та були суттєво урізані плани забезпечення бідних верств населення чистою водою, належним харчуванням і сучасними енергоджерелами. Не було досягнуто успіхів і в розширенні допомоги країнам третього світу для переходу на

«зелений» шлях розвитку, однією з причин чого стали вибори в Сполучених Штатах Америки та проблеми Єврозони.

Хоча фінальний варіант підсумкової декларації є предметом складних багатомісячних перемовин та консенсусу, що було досягнуто лише напередодні конференції, багато аналітиків та експертів вважають, що угода, прийнята на «Ріо+20», і заходи, які було запропоновано, є слабкими для розв'язання посталих на глобальному рівні завдань. Тому вони не зможуть подолати наростаючу глобальну соціальну й екологічну кризу. Навіть самі країни – підписанти цієї декларації назвали її «найменшим спільним кратним» занадто різних позицій [104]. Громадські організації, взагалі, розкритикували цей документ і навіть оприлюднили власну декларацію під назвою «Майбутнє, якого ми не хочемо» [216].

Сучасна ситуація свідчить про багато підстав для такої різкої критики. Справді, незважаючи на окремі приклади успіху в розв'язанні екологічної проблеми, наразі спостерігається загострення глобальної екологічної кризи. Наприклад, в опублікованому ЮНЕП напередодні саміту «Резюме для політиків та осіб, які приймають рішення», що є частиною доповіді «Глобальна екологічна перспектива-5», констатується повний провал накресленого 20 років тому плану сталого розвитку, з 90 пунктів якого лише чотири отримали позитивну оцінку. На прикладі чисельних фактів зазначена доповідь демонструє, що екологічні проблеми продовжують загострюватися й ставлять людство на межу глобальної катастрофи. Так, не вдалося стримати глобальне потепління, підвищується кислотність морської води, що веде до зниження морського біорозмаїття, біологічні види зникають швидкими темпами, а вирубка лісів у майбутньому призведе до таких витрат, за яких втрати від поточної фінансової кризи будуть здаватися мізерними [243].

Одне з найбільших розчарувань було пов'язано з питанням «зеленої» економіки в контексті сталого розвитку та ліквідації бідності. Обговорення цієї проблеми із самого початку гальмувалося побо-

юваннями країн Півдня з того, що перехід до цієї концепції буде пов'язаний зі зростанням протекціонізму й обмеженнями можливостей країн третього світу для розвитку та боротьби з бідністю. Отже, навіть сама тема «зеленої» економіки насилу збереглася в підсумковому документі, але чіткого визнання її як нової парадигми економічного розвитку людства зроблено не було.

Одним із «проривів» конференції «Ріо+20» є очевидні зрушення у свідомості представників бізнесу, наукових установ, громадських і міжнародних організацій, урядів держав та окремих громадян, що проявились у добровільній постановці різних цілей розвитку та долучені до їх виконання. Так, ними було взято більше 700 добровільних зобов'язань щодо формування сталого майбутнього на благо планети і її жителів. 13 найбільших зобов'язань оцінюються в \$513 млрд. За результатами роботи Корпоративного форуму «Інновації та співпраця для майбутнього, до якого ми прагнемо», організованого Глобальним Договором ООН, представники бізнесу взяли на себе більш 200 зобов'язань зі сталого розвитку [163].

Серед ініціатив світового характеру, що було започатковано на саміті «Ріо+20»: «Стійка енергетика для всіх», яка передбачає зниження до 2030 р. інтенсивності світового енергоспоживання на 40%, збільшення частки відновлюваних джерел енергії до 30% та забезпечення широкого доступу до сучасних енергетичних ресурсів; «Нульовий рівень зростання голоду», яка спрямована на забезпечення жителів бідних країн стовідсотковим доступом до повноцінного харчування протягом усього року, збільшення продуктивності дрібних ферм та мінімізацію харчових відходів; створення екоорієнтованих транспортних систем в країнах, що розвиваються; покращення якості Світового океану тощо [104].

Узагальнені статистичні дані демонструють, що на середину 2013 р. оприлюднено 1386 ініціатив у 47 країнах світу загальним обсягом \$637 млрд. Серед лідерів такі країни:

Таблиця №14

**Добровільні ініціативи зі сталого розвитку [283]**

Країна	Кількість ініціатив
США	157
Велика Британія	89
Німеччині	60
Китай	73
Бразилія	72
Індія	61
Південна Африка	55
Мексика	47
Росія	37
Канаді	38
Австралія	39

Окреслене вище дає нам право зробити висновок, що Конференція з навколишнього середовища «Ріо+20» не змогла розв'язати актуальні завдання щодо обмеження негативного впливу людини на довкілля та вказала на те, що глобальна екологічна політика зайшла в глухий кут, в основі якого – протистояння економічних інтересів як між групами країн, так і в межах самих груп країн.

Таким чином, протягом 1992 – 2012 рр. глобальна екологічна політика продовжила свій розвиток. У цей період вона отримала новий вектор і стала розглядатися, як одна із складових сталого розвитку. Відповідно розпочався процес інституалізації цієї нової трансформації як на глобальному, так і на національному рівні.

Паралельно екологічний фактор було тісно пов'язано з проблемами глобальної бідності – недостатнім доступом більшості людей до якісної питної води, базових санітарних послуг, недоїданням, деградацією та експлуатацією природних ресурсів, що обґрунтувало впровадження комплексного підходу до їх розв'язання. Важливою умовою цього було визнано створення ефективних механізмів фінансування цілей та завдань глобального розвитку, однак економічна криза 2008 р. дещо загальмувала цей процес.

Водночас, усі всесвітні екологічні конференції, що відбулися в цей період (Конференції з навколишнього середовища й розвитку 1992 р., Всесвітнього саміту ООН зі сталого розвитку 2002 р., Конференції ООН зі сталого розвитку 2012 р.) продемонстрували декларативний характер багатьох рішень та слабкість існуючих імплементаційних механізмів. Унаслідок цього міжнародна спільнота впритул підійшла до необхідності вироблення нового підходу до парадигми розвитку та існуючої економічної моделі, що передбачає прийняття революційних рішень.

**2.4. «Зелений» план Маршалла – імператив XXI ст.**

На особливу увагу в цьому контексті заслуговує модель «зеленої» економіки, яку на конференції Конференції ООН зі сталого розвитку було визнано орієнтиром глобальної екологічної політики на найближчі десятиліття. Запропонована світовій спільноті концепція має прагматичний характер і розроблена в руслі домінуючих поглядів на навколишнє середовище як основу для економічного зростання. Водночас, вона містить багато конструктивних положень, які передбачають перетворення «розумного» та «відповідального» економічного розвитку з інструменту знищення природи на інструмент її відтворення.

Зважаючи на значну затеоретизованість екологічної політики, створення умов для впровадження «зеленої» економіки сприятиме справжньому прориву в природоохоронній сфері та надасть можливість всім суб'єктам міжнародних економічних відносин (у тому числі – транснаціональним корпораціям) розкрити свій конструктивний потенціал щодо довкілля.

ЮНЕП визначає «зелену» економіку як модель, що підвищує добробут людей і забезпечує соціальну справедливість, знижуючи при цьому ризики для навколишнього середовища та збідніння населення. Зростання доходів і зайнятості забезпечується державними та приватними інвестиціями, що зменшують викиди вуглекислого газу й

забруднення довкілля, підвищують ефективність використання енергії та ресурсів, запобігають втраті біорозмаїття й сприяють наданню екосистемних послуг. Ці інвестиції необхідно підтримувати за допомогою цільових державних витрат, реформ у сфері політики та змін у системі регулювання. Окреслений шлях розвитку повинен зберігати, збільшувати і, де це необхідно, відновлювати природний капітал як найважливіший економічний актив та джерело суспільних благ, особливо для бідних верств населення, джерела доходу й захищеність яких залежать від природи [309].

Серед стереотипів, що руйнуються концепцією «зеленої» економіки, – ставлення до неї як до розкоші, яку можуть дозволити собі лише багаті країни. На противагу, саме бонуси, які вона пропонує країнам третього світу (збереження природного капіталу та розширення використання екосистемних послуг, створення додаткових, «зелених» робочих місць, зменшення забруднення довкілля та викидів парникових газів) у довготривалій перспективі будуть сприяти підняттю рівня життя та покращенню стану здоров'я людей у цих країнах, а також викоріненню в них бідності.

Зазначимо, що велика роль у розвитку концепції «зеленої економіки» належить Економічній та Соціальній Комісії для Азії й Тихого океану (ЕСКАТО), яка в 2005 р. прийняла стратегію «зеленого» зростання, що пізніше вилілась у Дорожню карту низьковуглецевого «зеленого» зростання для країн Азії та Тихого океану [270]. Лідером серед держав є Республіка Корея, яка імплементувала цю концепцію в стратегію національного розвитку [282]. Стратегічний підхід до «зеленого» розвитку та використання еколого-економічних інструментів спостерігається і в політиці багатьох інших країн із відмінним суспільним та політичним устроєм. На світовому рівні концепція «зеленої» економіки вперше була розкрита в Глобальному новому «зеленому» курсі (ГЗНК), запропонованому ЮНЕП у 2009 р. для боротьби з фінансово-економічною кризою [244].

У руслі багатьох обґрунтувань «зелена» економіка не є альтернативою сталому розвитку. Навпаки, вона позиціонується, як один з інструментів його імплементації, однак з урахуванням сучасних реалій та імперативів. Підтвердженням її універсального характеру є теоретична можливість включення «зелених» елементів до будь-якої економічної моделі (державної або ринкової). Єдиною та головною умовою її впровадження є широкомасштабне фінансування переведення національних економік на «зелені» рейки.

У доповіді ЮНЕП «Назустріч «зеленій економіці»: шлях до сталого розвитку та викорінення бідності», зробленій у 2011 р., аргументовано конкретну цифру необхідних коштів, що мають бути інвестовані протягом 2011 – 2050 рр. у найбільш пріоритетні (з погляду досягнення позитивних результатів) сектори – 2% світового ВВП [309]. Ця сума є надзвичайно великою і в певному сенсі її можна порівняти із сумою інвестицій у відновлення повоєнної Європи в межах так званого плану Маршалла. Спроможність її акумулювати та інвестувати означатиме не лише виконання амбітних цілей лідерів екоорієнтованого розвитку, а й створення плацдарму для переходу людства до нової парадигми. Наразі вже визначено та обґрунтовано пріоритетні сектори, інвестування розвитку яких забезпечить виконання цього завдання.

### *Лісовий та деревообробний сектор*

Стан лісів має безпосередній вплив на благоустрій більш ніж одного мільярда чоловік, що проживає в країнах третього світу. Тому пріоритетним заходами з «озеленіння» цього сектору є зменшення вирубки лісів. Економісти підрахували, що зниження темпів цього процесу удвічі перевищить у три рази вигоди від впровадження адаптаційних заходів до зміни клімату Землі.

Так, виплата протягом 2012 – 2050 рр. власникам лісових угідь суми в розмірі 0,03% світового ВВП на заходи з їх збереження та відновлення, допоможе підвищити додану вартість в усій галузі більш ніж на 20%. Це не лише збільшить поглинання вуглекислого газу

лісовими масивами, а й створить додаткові робочі місця в регіонах, де цей сектор є суттєвим джерелом робочих місць.

### ***Сільське господарство***

«Озеленіння» сільського господарства принесе позитивні результати не лише для довкілля, а й для розв'язання продовольчої проблеми та досягнення Цілей розвитку тисячоліття. Аналіз діяльності передових ферм доводить, що «зелені» технології (ефективне споживання води, використання новітніх методів обробки ґрунту, органічних і природних добрив тощо) можуть істотно підвищити врожай, особливо в невеликих господарствах.

Зважаючи на це, щорічне інвестування в «зелене» сільське господарство суми в розмірі \$100 – 300 млрд. до середини поточного століття спричинить підвищення якості ґрунтів та збільшення світових врожаїв найважливіших культур на 10% у порівнянні з показниками, які можуть бути досягнуті при збереженні існуючих інвестиційних стратегій.

### ***Нестача водних ресурсів***

На початку XXI ст. проблема нестачі водних ресурсів загострюється не лише в країнах третього світу, а й у промислово розвинених державах, у тому числі – в європейських. Тому експерти ЮНЕП наголошують, що головною умовою розв'язання цієї проблеми є збільшення фінансування в покращення водопостачання.

Підраховано, що виконання в повному обсязі завдань цієї пропозиції призведе до зростання ефективності в сільськогосподарському, промисловому й муніципальному секторах та сприятиме зменшенню попиту на водні ресурси приблизно на 20%. А це, у свою чергу, може стабілізувати рівень підземних і поверхневих вод не лише в короткостроковій, а й у довгостроковій перспективі.

### ***Рибальство***

Існуючі сьогодні диспропорції розвитку цього сектора пов'язані зі значним субсидюванням, що, за приблизними оцінками, складає \$27 млрд. на рік. Тому процес його «озеленіння» вимагає переорієнта-

ції державних витрат на вивід зайвих суден з експлуатації та надання скороченим працівникам інших робочих місць. Ці заходи можуть призвести до збільшення річного вилову риби з нинішніх 80 млн. т до 90 млн. т у 2050 р., незважаючи на тимчасове падіння вилову в 2020 р. внаслідок відновлення глобальних рибних ресурсів.

### ***Заміна викопного палива джерелами відновлюваної енергії та технологіями з пониженням рівнем викидів вуглецевих сполук***

Специфіка розвитку енергетичного сектора (переважне використання викопного палива) породжує кілька викликів, які можуть спричинити дестабілізацію розвитку, у першу чергу, у бідних країнах. Наприклад, витрати на адаптацію до глобальних змін клімату Землі в 2030 р. оцінюються в \$50 – 170 млрд. і половина цього фінансового тягаря має лягти на плечі країн третього світу.

Не менш загрозливою є тенденція постійного підвищення цін на викопне паливо та зростання їх волатильності. Наприклад, деякі країни третього світу, включаючи Кенію та Сенегал, уже сьогодні витрачають більше половини свого доходу від експорту нафти на імпорт енергоресурсів, а в Індії цей показник становить близько 45%. Тому необхідність структурних змін у глобальному енергетичному секторі стає все більш очевидною.

У цьому контексті велика роль відводиться розвитку альтернативної енергетики і її частка в структурі глобального енергетичного сектору невпинно зростає. Так, у 2002 – 2009 рр. кумулятивний темп збільшення інвестицій у ВДЕ склав 33%, і багато країн у своїх стратегіях розвитку поставили відповідні завдання.

«Зелена» економіка передбачає пришвидшення інвестування розвитку альтернативної енергетики у світовому виробництві енергії – з нинішніх 16% до 45% у 2050 р., що матиме значний екологічний ефект при одночасному створенні нових робочих місць.

### ***Зменшення використання ресурсів та енергії***

Одним з ключових понять «зеленої» економіки є зменшення залежності від використання природних ресурсів, адже їх вичерпність

або недостатньо швидка регенерація призводять до гальмування економічного зростання.

Найбільшим споживачем природних ресурсів нині визнано промисловість, адже вона відповідає за 35% світового використання електроенергії, 10% – глобальної потреби у воді (очікується збільшення цієї частки до 2030 р. більш ніж на 20%), понад 20% світових викидів вуглекислого газу, видобуток більш ніж 25% первинних ресурсів.

Зважаючи на це, «зелена» економіка має на меті впровадження менш енерго- та ресурсоемних технологій, включаючи широкий розвиток виробництв із замкнутим циклом. Наприклад, підраховано, що вторинні технології дозволяють щорічно заощаджувати приблизно 10,7 млн. барелів нафти, а утилізація алюмінію вимагає лише 5% енергії, необхідної для первинного виробництва.

#### ***Утилізація відходів***

Нині ємність світового ринку відходів, від збору до утилізації, оцінюється експертами приблизно в \$410 млрд. на рік, хоча регенерується на цьому етапі лише 25%. Очікується, що фінансування розвитку цього сектора призведе до збільшення темпів утилізації відходів у середині поточного століття втричі (у порівнянні з моделлю «коричневої» економіки). Очевидні й переваги впровадження новітніх методів для клімату: викиди метану з поховань відходів, які будуть акумулюватися в 2030 р., можуть бути скорочені на 20 – 30% без будь-яких витрат і на 30 – 50% – з витратами менше \$20 за тону еквіваленту вуглекислого газу на рік.

Беручи до уваги щорічне генерування 140 млрд. тонн сільськогосподарських відходів, енергетичний потенціал яких відповідає потенціалу 50 млрд. тонн нафти, «зелена» економіка сприятиме використанню цієї біомаси для отримання компосту або електроенергії, що також є вагомим внеском до зменшення світового енергоспоживання.

#### ***Глобальні зміни клімату Землі***

Існує широке коло переконливих доказів, що екологізація більшості секторів економіки дозволить істотно знизити викиди парникових газів. Фахівці Організації Об'єднаних Націй зазначають, що інвестування половини коштів, які сьогодні витрачаються на енергоефективність, у розвиток ВДЕ, включаючи біопаливо другого покоління, дозволить знизити світове питоме енергоспоживання приблизно на 40% до 2030 р. й щорічні викиди вуглекислого газу, пов'язані з енергетикою, до 20 Гт в 2050 р., у той час як сьогодні вони складають близько 30 Гт. А посилення цих заходів впровадженням екотехнологій у сільському господарстві дозволить зменшити концентрацію викидів CO<sub>2</sub> до 2050 р. до 450 частин на мільйон, тобто до рівня, при якому з'явиться можливість обмежити глобальне потепління двома градусами Цельсія [309].

#### ***Інструмент подолання бідності***

Одним із аргументів на користь впровадження елементів «зеленої» економіки є широкі перспективи для боротьби з глобальною бідністю, включаючи досягнення Цілей розвитку тисячоліття. Потенціал цієї моделі дозволяє розвинути кілька напрямків, які будуть враховувати можливості національних економік країн Півдня та не вимагатимуть спеціальних зусиль та витрат.

1. «Озеленіння» сільського господарства. Воно дозволяє одночасно розв'язати кілька завдань: прискорення економічного розвитку країн Півдня, зменшення безробіття та використання більш екологічно прийнятних методів господарювання. Наприклад, аналіз 286 проєктів із впровадження передових методів роботи (у тому числі – «зелених» елементів), який експерти ЮНЕП провели на 12,6 млн. ферм у 57 країнах, що розвиваються, довів, що застосування ресурсозберігаючих технологій призводить до збільшення середнього виходу продукції на 79% [295]. Тому розширення такого підходу сприятиме розв'язанню продовольчої проблеми й відповідно – зменшенню кількості людей, що проживають за межею бідності.

2. Інвестування в інфраструктуру базових екосистемних послуг. Цей напрямок передбачає покращення доступу до головних санітарних послуг, включаючи якісну питну воду, адже на початку XXI ст. більше 884 млн. чол. у світі відчують її нестачу [163], а 1,4 млн. дітей молодше п'яти років щорічно помирають через відсутність доступу до необхідних санітарних умов [287]. На початку XXI ст. витрати, пов'язані із захворюваннями, що передаються через воду, складають у Камбоджі, Індонезії, на Філіппінах та у В'єтнамі приблизно 2% ВВП [322].

Підраховано, що спрямувати на розвиток цієї сфери суми в розмірі 0,16% світового ВВП дозволить досягти Цілі розвитку тисячоліття в повному обсязі [309].

3. Зміни в структурі енергетичного сектору. На сьогодні 2,7 млрд. чоловік готують їжу, використовуючи як паливо традиційну біомасу (дерева, хмиз тощо) чи вугілля [283] на противагу газовому чи електричному устаткуванню. Продовження існуючого стану речей, за оцінками, може призвести до смерті від забруднення повітря в приміщеннях близько 1,5 млн. чол. до 2030 р., половину з яких складуть діти у віці до п'яти років, а іншу – жінки, що займаються домашнім господарством [286]. Тому зрозуміло, що надання доступу до електроенергії 1,6 млрд. чоловік зможе підвищити рівень життя в багатьох країнах. Так, сьогодні в Африці 110 млн. домогосподарств з найнижчим рівнем доходів витрачають щорічно більше \$4 млрд. на освітлення з допомогою газу, хоча цей спосіб є недешевим, неефективним і небезпечним для здоров'я [273]. За оцінками ПРООН та ЮНІДО, модернізація енергетичного сектору в країнах Півдня вимагає суми в розмірі \$756 млрд. (\$36 млрд. щорічно) протягом 2010 – 2030 рр. [309].

4. Розвиток туризму. Туризм вбачається багатьом дослідникам досить ефективним чинником розвитку місцевої економіки при одночасному розв'язанні проблеми зайнятості. Сьогодні в цій сфері зайнято 230 млн. осіб, або 8% світової робочої сили й одне робоче

місце створює приблизно півтора додаткових або непрямих робочих місць в галузях економіки пов'язаних з ним [254].

Як бачимо, модель «зеленої» економіки має багато переваг у соціальному, економічному та довкільному плані і є найбільш дієвим інструментом боротьби з глобальними екологічними загрозами. Однак перехід на неї вимагає політичної волі усіх, і, у першу чергу, – розвинених держав світу. Ті еколого-економічні інструменти, які вже впроваджуються в глобальній екологічній політиці, демонструють виправданість певних обмежень, з якими держави зіткнуться при виконанні міжнародних зобов'язань, для глобального навколишнього середовища.

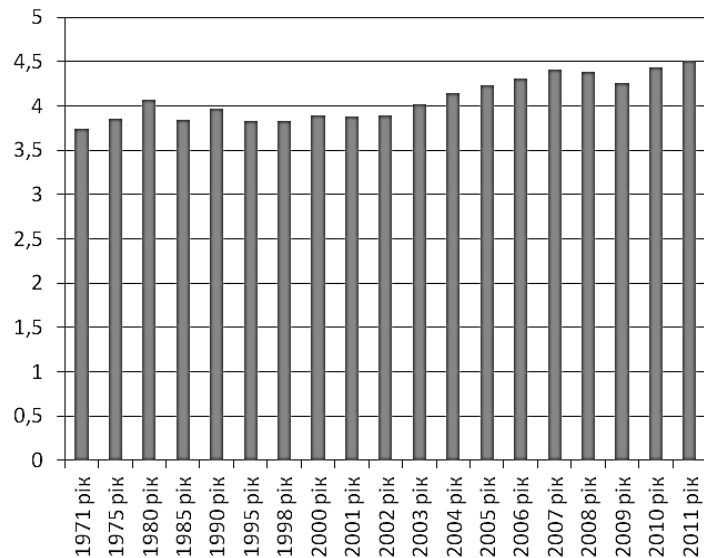
## **2.5. Головні напрямки боротьби з глобальними змінами клімату Землі**

Кліматична політика є сьогодні чи не єдиною спробою впровадити еколого-економічні інструменти у світовому масштабі та перевести реалізацію поставлених на міжнародному рівні завдань щодо мінімізації негативних наслідків глобальних змін клімату Землі в практичну площину. Результати цієї політики вказують як на ефективні рішення, так і на прорахунки, однак у комплексі вони дають можливість розробити більш адекватні дії та скоригувати впровадження ринкових інструментів в майбутньому.

Проблема глобальних змін клімату постала на порядок денний міжнародної спільноти ще в кінці минулого століття. Саме в цей час учені дійшли висновку про вплив парникового ефекту на зміну температурного режиму багатьох територій, швидке танення льодовиків у Антарктиді та почастищення природних катаклізмів (повеней, пожеж, ураганів тощо). Було виявлено, що хоча парниковий ефект є природним явищем, яке регулює температуру Землі, збільшення кількості парникових газів унаслідок людської діяльності призводить до його підсилення та дає підстави говорити про початок глобального потепління нашої планети.

Таблиця №15.

**Викиди CO<sub>2</sub> на душу населення у світі (тонн CO<sub>2</sub> / чол.)[245]**



Серед перших проявів глобального потепління – феномен Ель-Ніньо – коливання температури поверхневого шару води в екваторіальній частині Тихого океану, що здійснює постійний коротко-строковий вплив на клімат Південної Америки. Зазвичай це явище викликає теплі й дуже вологі літні періоди (з грудня по лютий) на північному узбережжі Перу та в Еквадорі. В Індонезії, на Філіппінах та в Північній Австралії поступово знижується вологість, збільшуючи ймовірність виникнення лісових пожеж. У Північній Америці зими стають теплішими, а країни Східної Африки, включаючи Кенію, Танзанію й басейн Білого Нілу, відчувають тривалі сезони дощів з березня по травень. Посухи переслідують з грудня по лютий південні й центральні регіони Африки, в основному Замбію, Зімбабве, Мозамбік і Ботсвану [277].

Екстремальні погодні умови є причиною виникнення багатьох епідемічних захворювань, що передаються комахами. Так, періодичні спалахи малярії простежуються в Індії, Венесуелі та Колумбії, а енцефаліту – після сильних дощів і повеней – на південному сході Австралії [212].

Що ж до глобального масштабу, то вченими прогнозується переважне потепління внутрішніх частин континентів. Наприклад, деякі розрахунки вказують на пришвидшення танення льодовика в Альпах, унаслідок чого до 2035 р. може зникнути дві третини його площі, а до середини століття – і половина.

Головна небезпека глобальних змін клімату полягає в їхньому впливі на соціально-економічний розвиток багатьох регіонів, що може призвести до:

- структурних змін у сільському господарстві в тропічних та субтропічних регіонах, що є загрозою продовольчій безпеці бідних країн;
- подальшого зменшення кількості водних ресурсів та погіршення їхньої якості в регіонах, де бідні громади залежать від дощової води, яка використовується для поливу зернових і пиття;
- нанесення збитків екосистемам і їхньому біорозмаїттю, що спричинить скорочення можливостей їх обслуговування, а відповідно – і забезпечення засобів існування та доходів.

Крім того, можливий підйом рівня Світового океану внаслідок танення льодовиків в Арктиці та Антарктиці може позбавити притулку десятки мільйонів людей, що живуть у таких низинних районах, як дельти річок Ганг або Ніл, та поставити під загрозу існування невеликих острівних держав, що нині вважаються найбільш уразливими до цього явища.

Ще в 1988 р. під егідою Організації Об'єднаних Націй (а саме – ЮНЕП і Світової метеорологічної організації (ВМО)) було створено Міжурядову групу експертів з питань зміни клімату (МГЕЗК), яка, дослідивши ситуацію, розробила сценарії розвитку подій залежно від впливу таких факторів, як викиди парникових газів, зростання насе-



лення, застосування більш ефективних технологій та економічне зростання [261]. На їхній базі було зроблено модельні розрахунки прогнозного збільшення середньої температури Землі на період до 2100 р. та оцінено ризики й наслідки для здоров'я людей. За результатами інструментальних метеорологічних вимірювань з'ясувалося, що починаючи з кінця XIX ст. і до наших днів середня глобальна температура на Землі підвищилась на 0,74°C, а до кінця століття її зростання може досягти 1,4 – 5,8°C [194]. За результатами цих досліджень було оцінено масштаб можливих негативних наслідків змін клімату, поставлено стратегічні цілі щодо їхньої мінімізації та розроблено відповідний комплекс міжнародних заходів.

Першим кроком у цій боротьбі стало підписання в 1992 р. на Саміті з навколишнього середовища й розвитку 189 країнами світу Рамкової конвенції ООН про зміну клімату (РКЗК), яка вступила в силу в 1994 р.. Її стратегічною метою є стабілізація концентрації в атмосфері парникових газів на безпечному для кліматичної системи планети рівні [265]. На основі цієї конвенції розроблено низку заходів і зобов'язань у кліматичній сфері та сформовано відповідний міжнародний режим.

Головним інструментом впровадження в життя РКЗК є Кіотський протокол. Він відкрився для підписання 16 березня 1998 р., а вступив в дію 16 лютого 2005 р. після ратифікації Росією, що відповідає за 17,4% світових викидів парникових газів, унаслідок чого частка сукупних емісій країн-підписантів досягла 62% (за умовою документу вона має бути не менше 55%) [268]. Україна є Стороною Рамкової конвенції ООН про зміну клімату з 1997 р. [61, с. 277], а з 2004 р. – стороною Кіотського протоколу [51].

Важливо наголосити, що Кіотський протокол посідає особливе місце в низці міжнародних документів з охорони довкілля, зокрема кліматичної спрямованості, адже він є першою угодою глобального характеру, яка визначає конкретні зобов'язання сторін (у цьому випадку мова йде про кількісне обмеження викидів парникових газів

для кожної промислово розвинутої країни) та пропонує імплементаційні механізми, засновані на ринковому підході. Тому його варто розглядати як суттєвий прорив у глобальній екологічній політиці та спробу перейти від декларацій до реальних дій.

Відповідно до цього документу країни-учасниці зобов'язалися зменшити середньорічні обсяги викидів парникових газів у період 2008 – 2012 рр. (перший етап впровадження) у середньому на 5,2% (у порівнянні з 1990 р.). Окреме зобов'язання щодо їхнього зниження взяла на себе: Японія – на 6%, США – на 7% та країни-члени ЄС – на 8% [73].

За характером зобов'язань країн-підписантів було віднесено до трьох груп. В основу цього поділу було покладено стан їхнього економічного розвитку на момент прийняття Кіотського протоколу.

До першої групи було віднесено розвинені країни-члени Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), а також країни з перехідною економікою (у тому числі Україна), які прийняли на себе особливі зобов'язання щодо обмеження викидів (країни Додатку 1).

*Таблиця №16*

**Країни Додатку 1 (до Кіотського протоколу),  
Кількісні зобов'язання по обмеженню або скороченню викидів,  
у % від базового рівня або періоду [73]**

Австралія - 108	Латвія - 92	Словачія - 92
Австрія - 92	Литва - 92	Словенія - 92
Бельгія - 92	Люксембург - 92	США - 93
Болгарія - 92	Ліхтенштейн - 92	Україна - 100
Великобританія - 92	Монако - 92	Угорщина - 94
Греція - 92	Нідерланди - 92	Фінляндія - 92
Данія - 92	Німеччина - 92	Франція - 92
Європейський Союз - 92	Нова Зеландія - 100	Хорватія - 95
Ірландія - 92	Норвегія - 101	Чехія - 92
Ісландія - 110	Польща - 94	Швейцарія - 92
Іспанія - 92	Португалія - 02	Швеція - 92
Італія - 92	Росія - 100	Естонія - 92
Канада - 93	Румунія - 92	Японія - 94

До другої групи увійшли виключно держави-члени ОЕСР, які взяли на себе фінансові зобов'язання щодо допомоги країнам, які розвиваються, і країнам з перехідною економікою (включаючи допомогу в розробці та впровадженні екологічно чистих технологій) (країни Додатку 2).

Третя група складається з країн, що розвиваються, на які не було покладено жодних зобов'язань унаслідок їхньої економічної відсталості. Отже, до неї увійшли Китай, Індія, Індонезія, Південна Корея, Сінгапур та Таїланд.

Такий поділ був обумовлений існуючою на той час ситуацією та прогнозами щодо низьких темпів розвитку країн Півдня. Так, на початку 90-х рр. XX ст. чверть населення планети, що проживала в розвинених країнах, відповідала за 70% викидів вуглекислого газу від спалювання викопного палива та за більшу частину глобальних викидів речовин, що спричиняють парниковий ефект, а кількість викидів парникових газів на душу населення в них була в десять разів більше, ніж в Індії та багатьох країнах африканського континенту.

Однак на початку XXI ст. ситуація кардинально змінилася й швидкі темпи збільшення населення та активна індустріалізація, що відбулась у деяких країнах Півдня, перетворили їх на лідерів економічного зростання й викидів парникових газів, особливо на фоні зменшення шкідливих емісій у розвинених країнах унаслідок активної політики їх скорочення.

Суперечність, яка внаслідок цього склалася, перетворилася на головне гальмо впровадження зобов'язань Кіотського протоколу та предмет широких дискусій щодо шляхів вирішення зазначеної проблеми. А деякі з розвинутих країн (наприклад, Канада) навіть заявили про свій вихід з Кіотського протоколу, мотивуючи це саме «несправедливістю» та «дискримінацією» окреслених вище зобов'язань.

Процес переговорів держав-сторін Рамкової конвенції ООН зі змін клімату та країн-учасниць Кіотського протоколу є досить складним і досі залишається багато неузгоджених питань, що сповільнює прогрес у виконанні кіотських зобов'язань, тому до 2010 р. ніяких

помітних зрушень у кліматичній політиці не відбулося. Головним предметом непорозуміння та протистояння були нератифікація Протоколу Сполученими Штатами Америки, які визнано головним «виробником» емісій вуглекислого газу (25% від світового об'єму), відсутність зобов'язань країн третього світу та недосконалість деяких імплементаційних (гнучких) механізмів, які в процесі розвитку показали невеликий потенціал скорочення емісій (мова йде про квоти на «гаряче» повітря).

Лише протягом 2011 – 2012 рр. внаслідок закінчення першого етапу зобов'язань Кіотського протоколу було прийнято низку рішень, які окреслили головні напрямки діяльності світової спільноти до 2020 р.

Так, на XVII Міжнародній кліматичній конференції (COP-17) і VII зустрічі країн-учасниць Кіотського протоколу (CMP-7), незважаючи на зневіру в досягнення позитивного рішення, країни таки змогли прийти до консенсусу й погодилися продовжити на наступний період, який набрав чинності з 1 січня 2013 р., виконання зобов'язань за Кіотським протоколом. Однак, замість утвердження компромісних перехідних положень на 2013 – 2015 рр., сторони продовжили дію угоди до 2020 р. Згідно з текстом документа другий період зобов'язань буде діяти до кінця 2017 р. й означає, що країнам-учасницям потрібно буде ратифікувати його не пізніше вказаного терміну [290, с. 2 – 4].

Також на цій зустрічі було схвалено нову «дорожню карту» (так звана Дурбанська платформа), що дає можливість зрозуміти, яким чином міжнародна спільнота планує реагувати на зміни клімату на планеті. Відповідно до неї до 2015 р. має бути розроблено новий глобальний договір із питань зміни клімату, який після його ратифікації набуде чинності в 2020 р. Передбачається, що в ньому братимуть участь США, а також інші провідні промислові країни світу, та держави, що розвиваються, зокрема Китай, Індія та Бразилія. Планується, що вперше правова зобов'язальна угода в межах Конвенції про зміну клімату не буде диференціювати розвинені країни та кра-

їни, що розвиваються, з метою здійснення пом'якшувальних заходів [209].

Україна разом із іншими 34 країнами підтвердила свою участь у другому періоді виконання зобов'язань Кіотського протоколу. Водночас Росія, Канада, Японія та Нова Зеландія офіційно відмовились від приєднання до нього. Індія та Бразилія також висловили сумніви стосовно свого можливого членства, а Китай заявив про свою готовність брати участь у другому періоді тільки як країна, що розвивається, тобто не скорочуючи емісії. Отже, зобов'язання в межах «Кіото-2» взяли: ЄС, Австралія, Казахстан, Україна, Білорусія, Норвегія, Швейцарія, Ісландія, Ліхтенштейн і Монако, а частка країн-учасниць Протоколу у світових викидах парникових газів скоротилася до 13% (на противагу 62%, як це було під час першого періоду Протоколу). Тому можна стверджувати, що виконання Кіотського протоколу фактично перетворилося на внутрішній стимул до скорочення викидів, ніж на гарантію забезпечення істотних змін у кліматичній політиці. У зв'язку із цим, секретаріатом РКЗК ООН було заявлено, що утримати середньорічне зростання глобальної температури в діапазоні 2°C у поточному столітті буде неможливо [291].

На заключному етапі роботи XVIII Конференції сторін РКЗК, що проходили в Досі в грудні 2012 р., було прийнято поправку до попередньої угоди, згідно з якою кожна країна-учасниця Протоколу, яка взяла зобов'язання в другому періоді, не пізніше 2014 р. повинна оцінити встановлений нею рівень зобов'язань і до 30 квітня того самого року надати в секретаріат угоди інформацію про можливості його підвищення. Також окреслена поправка припускає повне перенесення в другий період зобов'язань за Протоколом так званого «гарячого повітря» – квот на викиди, накопичені протягом 2008 – 2012 рр. за рахунок різкого зниження викидів парникових газів у 1990-х рр., на чому наполягали Росія, Україна й Польща, які володіють найбільшими запасами таких квот, однак унаслідок довготривалих дискусій на об'єм цих операцій було накладено ліміт у розмірі 2%. Крім того, ЄС, Австралія та інші країни-учасниці другого

періоду зобов'язань представили політичні декларації про відмову купувати «гаряче повітря». До прийнятих документів також було включено умову, спрямовану на обмеження подальшого накопичення «гарячого повітря» шляхом зіставлення зобов'язань у другому періоді й реальних рівнів викидів у 2008 – 2010 рр. [204].

Причина такого ставлення до «гарячих» квот зрозуміла, адже деякі (і в першу чергу – пострадянські) країни отримали їх не завдяки цілеспрямованій політиці зі зниження викидів, а внаслідок спаду та реструктуризації економіки після 1988 – 1990 рр., що дозволяє іншим країнам виконати свої зобов'язання за Кіотським протоколом, не знижуючи загальні викиди шкідливих емісій на планеті. Саме це породило окреслену спробу стимулювати держави до більш активних дій з енергомодернізації.

Сприяє цьому процесу мають й імплементаційні (гнучкі) механізми Кіотської угоди, які наразі активно розвиваються.

До головних переваг **Механізму спільного впровадження** (англ. Joint Implementation, JI), що передбачає співпрацю між двома індустріалізованими країнами, можна віднести: доступність для інвесторів більш дешевих способів зниження рівня викидів, можливість прискорити передачу нових технологій та залучити таких інвесторів, які б в іншому випадку не стали вкладати кошти в країну-упорядника, цільове фінансування конкретних проектів, стимулювання контролю якості та кількості квот, які передаються за проектом.

Серед недоліків цього механізму – можливість зняти відповідальність із країн, які продукують більшу частину викидів (маються на увазі розвинені країни), складність формування системи контролю (без нього може розвиватися корупція) та ризик зменшення зацікавленості у впровадженні інноваційних механізмів зменшення викидів.

Нема ніяких сумнівів, що інвесторів у цих проектах будуть приваблювати, перш за все, об'єми зниження викидів і вартість цього процесу, а для країн-упорядниць цікавим буде потенціал таких проектів (підтримка передачі технологій або розв'язання екологічних

завдань, що стоять перед державою). Тому очевидно, що цінність проектів спільного впровадження та зацікавленість у їх реалізації з боку країн буде залежати від їхньої інтеграції до національних пріоритетів сталого розвитку [267].

**Механізм чистого розвитку (МЧР)** (англ. Clean Development Mechanism, CDM) передбачає співпрацю між країною, яка розвивається, та індустріалізованою країною й розглядається, як один з ключових факторів подолання розколу між ними. Існує кілька моделей МЧР: одностороння, двостороння та багатостороння.

При *двосторонній моделі* співпраці безпосередніми учасниками проектів стають один або кілька інвесторів з перерахованих у Додатку 1 до Кіотського протоколу країн і всі стадії реалізації проекту (вибір галузі, фінансування та розподіл кредитів) обговорюються безпосередньо між зацікавленими сторонами. У її реалізації зацікавлені представники приватного сектору, багатьох промислово розвинених країн і деяких країн третього світу, адже ця модель найкраще узгоджується з традиційними формами фінансування у вигляді прямих іноземних інвестицій та забезпечує засновникам проекту максимальну гнучкість.

*Багатостороння модель МЧР* за своєю структурою схожа на взаємний фонд проектів. За цією схемою на противагу безпосередній роботі з корпораціями з країн Додатку 1 до Кіотського протоколу країна-упорядниця має можливість безпосередньо домовлятися з менеджерами фонду, повноваження якого більше узгоджуються з її інтересами, наприклад, з регіональним банком розвитку або фондом, який спеціалізується на специфічній технології. Той факт, що багатосторонній підхід базується на принципі портфеля, може допомогти захистити інвесторів від ризиків індивідуальних невдач. Однак суттєвою перешкодою на шляху її впровадження є високі фінансові витрати на операційну стадію, унаслідок чого «невеликі» проекти, наприклад, стосовно відновлюваних джерел енергії, виявляться, скоріше за все, неконкурентоздатними та не зможуть бути впроваджені з допомогою цього механізму.

У рамках *односторонньої моделі МЧР* розробка, фінансування та реалізація проекту, а також усі пов'язані ризики повністю покладаються на плечі країни-упорядниці. Існує думка, що окреслена схема є цікавою для країн, які мають достатні фінансові можливості й ресурси, щоб вибирати, розробляти, фінансувати та впроваджувати проекти сталого розвитку з додаткового зниження викидів парникових газів. Також ця модель може бути ефективною для країн, які не в змозі привернути будь-які інвестиції в рамках двостороннього чи багатостороннього підходу внаслідок дуже високих економічних ризиків. Попри це, окреслений механізм навряд чи є вигідним для країн, які для реалізації проектів потребують авансовий капітал, тому відсутність доступу до фінансових джерел є головною перешкодою на шляху реалізації цього механізму [193].

**Торгівля квотами** (англ. International Emission Trading, IET) передбачає прямий продаж викидів «парникових газів» від однієї індустріалізованої країни до іншої та дозволяє двом країнам, що є суб'єктами контролю за викидами, обмінюватися частиною своїх дозволів на викиди (сертифікатів) в рамках узгоджених квот у будь-який момент часу.

Хоча цей механізм тільки розвивається, у різних регіонах світу вже було реалізовано ряд пілотних проектів, які дозволили зрозуміти реальну ціну зниження обсягів викидів та витрат і необхідні для організації процесу торгівлі кошти.

Наприклад, у Сполучених Штатах Америки в 2002 р. було створено Чиказьку кліматичну біржу [174], учасниками якої стали компанії-емітети, учасники проектів, спрямованих на скорочення викидів або підвищення рівня поглинання CO<sub>2</sub> лісовими масивами, фінансові посередники з Північної Америки та бразильські компанії, які здійснювали скорочення емісій шкідливих викидів [192].

У Європі процес інституалізації механізму торгівлі квотами розпочалася в 2005 р. Система торгівлі емісійними викидами в ЄС, до якої долучилися 30 країн, є сьогодні найбільшою у світі. Вона здійснюється через електронну систему Схеми Торгівлі Викидами (EU ETS) згідно з

механізмом, що надає підприємствам відповідну кількість сертифікатів на забруднення та дозволяє, у разі їхнього надлишку, унаслідок постійної екомодернізації власних потужностей, продавати їх іншим акторам ринку. Таким чином ініціюється національний, а в перспективі – і європейський ринок торгівлі сертифікатами, який з точки зору економічної теорії є одним із найкращих методів регулювання ринку [222].

Незважаючи на перепони, Європейський Союз невпинно йде до поставлених цілей. Великий міжнародний резонанс має директива, згідно з якою з січня 2012 р. для неєвропейських авіаперевізників було введено плату за викиди парникових газів. Відповідно всі авіакомпанії, що використовують аеропорти ЄС, зобов'язані, згідно з новими правилами, купувати квоти на викиди (точкою відліку обрано обсяг викидів у 2010 р. і до квітня 2013 р. авіакомпанії повинні були закрити борги по викидах за квотами 2012 р., купленими на вільних торгах на європейській біржі) [223]. Нове законодавство ЄС спричинило хвилю протестів у світовій авіаційній галузі: Китай та Індія відмовилися підкорятися умовам Брюсселя, у Сполучених Штатах Америки також було прийнято закон, який заборонив національним авіаперевізникам підкорятися цим вимогам.

Фахівці вважають, що в найближчий час європейський ринок квот буде розвиватися «зсередини» і європейські країни спробують стимулювати, у першу чергу, саме інвестиції в більш енергоефективні проекти. Однак передумовою для цього має стати більш дієве міжнародне законодавство з охорони авторських прав, адже багато підприємств побоюються, що їхні ідеї і технології можуть бути скопійовані, тому розв'язання комплексу посталих проблем вимагатиме певного часу [211].

Водночас, сьогодні спостерігається тенденція розширення розміру європейського ринку за рахунок приєднання до нього ринків інших регіонів. Так, Уряд Австралії планує повністю об'єднати свої схеми торгівлі квотами з ЄС у липні 2018 р.. Зважаючи на розмір новоствореного ринку, ця угода стане значним кроком до глобального скорочення парникових викидів [1].

Перспективи розвитку глобального ринку торгівлі квотами на викиди парникових газів сьогодні є невизначеними. Об'єднання існуючих локальних ринків у загальносвітовий є вельми довгостроковою перспективою й певні зрушення в цьому напрямку варто очікувати не раніше середини XXI ст. На сьогодні ці ринки розвиваються ізольовано, у межах своїх географічних територій та за своїми правилами. Наприклад, середня ціна квоти на викид однієї тонни парникових газів у Європі та Австралії становить приблизно €6 – 8, тоді як в США вони в 3 – 4 рази нижче. Відмінними є і конкретні плани країн зі скорочення викидів та готовність відповідної інфраструктури [201]. Створення єдиного ринку торгівлі квотами на викиди парникових газів пов'язане зі значними ризиками та викликами, адже якщо система торгівлі виявиться недосконалою в якійсь одній країні, аналогічні проблеми можуть виникнути й в інших країнах. Однак теоретично ємність цього ринку величезна, що не може не приваблювати широкого кола гравців. На цей час його середня ємність оцінюється в \$120 млрд. при потенціалі в кілька трильйонів [133, с. 219 – 223].

Таким чином, у першій третині XXI ст. боротьба зі змінами клімату залишиться пріоритетним напрямком глобальної екологічної політики й на цей час уже узгоджено головні кроки міжнародної спільноти та держав у коротко- та середньостроковій перспективі (на 2012 – 2020 рр.). Водночас, головним завданням залишається досягнення консенсусу між державами з принципових питань та вироблення взаємоприйнятних моделей участі всіх держав світу в заходах щодо скорочення емісій парникових газів.

Стосовно імплементаційних механізмів скорочення викидів парникових газів, то процес їх впровадження та апробації перебуває лише на початковій стадії. Зважаючи на середньо- та довгостроковий ефект, їхня оцінка на сьогодні є проблематичним завданням, хоча все більш стає очевидним, що багато з них потребуватимуть певної корекції, особливо з урахуванням потреб найменш розвинених країн, що стане завданням майбутніх міжнародних зустрічей.

## ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

Глобальна екологічна політика як один з імперативів розвитку XXI ст., зародилася в середині XX ст. Головними передумовами цього процесу стало погіршення стану навколишнього середовища внаслідок бурхливої індустріалізації та алармістські настрої населення розвинених країн світу, які перші відчули на собі негативні наслідки цієї тенденції.

Численні міжнародні конференції, на яких почали порушуватися ті чи інші аспекти охорони довкілля, унаочнили необхідність проведення спеціалізованої установчої зустрічі найвищого рівня, якою й стала Стокгольмська конференція з навколишнього середовища, що відбулась у 1972 р. Закладені нею основи ідеологічної, законодавчої та інституційної архітектури перетворились на фундамент для розвитку глобальної екологічної політики в наступні десятиліття.

Ідеалізоване бачення світу (віра в добровільне обмеження глобальними корпораціями та національними урядами шкідливих для довкілля виробництв) вплинуло на характер заходів 1970 – 1980-х рр., які були розрізненими та стосувались окремих аспектів захисту довкілля й переважно фокусувалися на прийнятті міжнародних конвенцій.

Комплексний підхід та зв'язок із багатьма аспектами розвитку було вироблено лише на початку 1990-х рр. у відповідь на зростання взаємозалежності країн, унаочненням чого став транскордонний характер забруднення повітряного простору, що спричинив у багатьох розвинених країнах значні матеріальні збитки.

Нова ера глобальної екологічної політики розпочалась із Конференції з навколишнього середовища і розвитку, що відбулась в Ріо-де-Жанейро в 1992 р. З цього часу захист довкілля був тісно пов'язаний зі сталим розвитком та його економічною і соціальною складовою, а екологічна політика почала набувати інтегральний характер. Тому можна констатувати, що на початок XXI ст. ідея сталого розвитку не тільки глибоко вкорінилась у міжнародні дебти

щодо питань навколишнього середовища, а і перетворилась на визначальний чинник при обговоренні проблем розвитку в світовому масштабі. Тому ключові міжнародні зустрічі, що відбулися у 2002 та 2012 роках, зокрема Саміт Землі (Ріо+10) та Конференція ООН зі сталого розвитку (Ріо+20) розглядали надбання, проблеми та перспективи міжнародного співробітництва саме в означеному контексті.

Попри великі досягнення глобальної екологічної політики (прийняття великої кількості міжнародних угод та створення екологічних режимів, узгодження низки спільних цілей та розвиток багатьох напрямків, зокрема кліматичного та боротьби з бідністю, формування нових механізмів міжнародної співпраці, розширення участі громадськості в процесі прийняття рішень, використання на всіх рівнях перспективних еколого-економічних інструментів тощо) на початку XXI ст. постали і суттєві проблеми. Серед них - значне захоплення прожекуванням та обмежена увага до практичної площини, недостатність компетенції Організації Об'єднаних Націй та недосконала система глобального екологічного управління, включаючи неефективні фінансові механізми та стимули, розмитість та нечіткість пріоритетів, що надало більшості міжнародних документів декларативний характер, «м'якість» екологічного права тощо.

Однак головним протиріччям глобальної екологічної політики, а відповідно - і перепоною на шляху її ефективного розвитку стала очевидна відмова країн Півночі визнавати принцип «спільної, але диференційованої відповідальності», що гальмує імплементацію ідей сталого розвитку не лише в екологічній, а й в усіх інших сферах. Окреслене накладається на хронічне невиконання розвиненими країнами зобов'язань і насамперед у сфері фінансових та технологічних трансфертів і зменшення тягаря величезної заборгованості «третього світу» та є причиною глибоких суперечностей між цими групами країн.

Основна лінія країн Півночі полягає в тому, що долю глобальних проблем, зокрема екологічної та сталого розвитку, зможуть найкраще вирішити ринкові механізми і процеси. У цьому руслі на конференції в Досі з проблем розвитку (2008 р.) та на конференції

«Ріо+20» (2012 р.) було підкреслено, що головним завданням країн, які розвиваються, є поліпшення управління та орієнтація більшою мірою на приватний сектор і особливо глобальні корпорації, які мають знання та матеріальні можливості розв'язати посталі проблеми. Фактично така позиція покладає відповідь на глобальні виклики (забезпечення доступу до якісної питної води та базових санітарних умов, зменшення смертності, розв'язання ресурсної, продовольчої та енергетичної проблем) на плечі країн Півдня, які неспроможні їх вирішити. Тому підхід з позицій силової глобалізації, що здійснюється розвиненими країнами у власних інтересах, має бути переглянутий на користь усіх жителів нашої планети та в інтересах майбутніх поколінь.

Сорокарічний термін розвитку природоохоронної політики світового рівня засвідчив, що для забезпечення екологічно збалансованого розвитку необхідна, перш за все, політична воля держав і зокрема їх бізнесових та політичних еліт. У цих умовах настає час рішучих дій та революційних перетворень й очевидно, що їхній авангард повинні скласти саме розвинені країни.

Беручи до уваги одну з найбільших проблем довкілля політики глобального масштабу - суттєву нестачу фінансових ресурсів для виконання поставлених на міжнародному рівні екологічних завдань, головним імперативом поточного десятиліття може стати новий «зелений» план Маршалла, який передбачає інвестування 2% світового ВВП у розвиток пріоритетних напрямків «зеленої» економіки, й невідворотність цих заходів стає все більш очевидною. Перший крок на цьому шляху було зроблено під час Конференції ООН зі сталого розвитку, що відбулась у 2012 р., коли «зелену» економіку було визнано головним орієнтиром глобальної екологічної політики в XXI ст. й почалось впровадження її елементів не лише країнами Півночі, а й деякими країнами Півдня. Це дає надію на розширення екологізації економічного розвитку й отримання в довгостроковій перспективі якісних результатів, насамперед, широкого впровадження «чистих» технологій, енергоефективності та ресурсоефективності, зменшення

бідності за рахунок надання країнам, що розвиваються, важелів підвищення конкурентоздатності та створення додаткових робочих місць тощо.

Однак поки що «зелена» економіка приймає форму розрізнених локальних експериментів і ні про які широкомасштабні заходи у практичній площині мова не йде. Більш успішною ця політика є в країнах Півночі. В країнах Півдня відсутні достатні внутрішні ресурси для впровадження низки вартісних заходів, тому відповідними діями вони скоріше демонструють свою політичну прихильність «зеленому» курсу та заохочують донорів і партнерів з табору розвинених країн їх підтримати.

Тому країни Півночі повинні усвідомити свою частку загальної відповідальності за долю нашої планети і вивести глобальну екологічну політику з глухого кута, в якому вона на даний час опинилась. Звичайно, це можна зробити, лише прийнявши низку компромісних рішень та у партнерстві з країнами Півдня, що допоможе зберегти наш спільний дім – планету Земля.

## РОЗДІЛ 3

### Проблеми глобального екологічного управління

#### 3.1. Головні складові глобального екологічного менеджменту

Система глобального екологічного управління почала формуватися 70-х рр. ХХ ст. і перший крок на цьому шляху було зроблено на Стокгольмській конференції з навколишнього середовища. Погляди науковців на її сутність, форми, функції та перспективи подальшого розвитку суттєво відрізняються, багато аспектів пов'язано з питаннями глобального управління та балансу сил у світі, а також з появою нових гравців міжнародних відносин.

Наприклад, дослідники Кожушко Л.Ф. та Скрипчук П.М. характеризують глобальний екологічний менеджмент як цілеспрямовану, свідому діяльність, що полягає в розробленні, впровадженні та контролі різноманітних заходів природоохоронного характеру, які повинні забезпечити раціональне використання і збереження природних ресурсів, а також дотримання екологічної безпеки [75, с. 250 – 255]. Американські фахівці Р.Ф. Дюран, Р.О'Лірі та Д.Дж. Фіоріно представляють глобальне екологічне управління як «сутність формування і втілення в життя політики щодо природних ресурсів з постійно зростаючою кількістю гравців» [208, с. 21 – 24]. При цьому до числа таких акторів вони відносять державні органи, комерційні та некомерційні структури, а також громадянське суспільство, які разом утворюють мережі, що не мають ієрархічної структури. Ці гравці володіють різним набором політичних інструментів, за допомогою яких вони можуть впливати на проблеми, пов'язані з навколишнім середовищем. Автори монографії «Глобальне екологічне управління» Дж. Спет і П. Хаас не лише поділяють думку своїх співвітчизників, а й розвивають її, зазначаючи, що взагалі управління безвідносно певної сфери «іноді може здійснюватися в деяких межах без участі урядів». При цьому вони мають на увазі приватні фонди, кошти яких

можуть витратитися і без контролю з боку держави, що приводить їх до висновку про розширення на сучасному етапі кола суб'єктів, у тому числі глобального екологічного управління [303, с. 134].

На нашу думку, розгляд світового екологічного менеджменту лише з погляду інституційної архітектури є догматичним підходом, і мова має йти про комплексну, багатовимірну систему, що перебуває в постійній динаміці та трансформації відповідно до суспільно-політичних та соціально-економічних змін і виконує такі функції:

1. ідеологічну (розробка принципів, напрямків, стратегічних засад та порядку денного);
2. організаційно-координаційну (імплементация рішень, керування та узгодження діяльності різних установ);
3. правову (створення відповідного базису для міжнародного співробітництва);
4. фінансову (акумулявання необхідних коштів для виконання поставлених цілей та завдань);
5. ревізійно-контрольну (реалізується через роботу органів з відповідною компетенцією та періодичний характер проведення започаткованих зібрань);
6. моніторингу й оцінки (відбувається за допомогою широкого кола систем вимірювання змін стану довкілля та результатів екологічної політики).

У системі глобального екологічного управління концептуальні та стратегічні засади задаються міжнародними конференціями, що проходять під егідою Організації Об'єднаних Націй та її статутних органів – Генеральної Асамблеї ООН (ГА ООН), Економічної і соціальної ради ООН (ЕКОСОП), регіональних комісій та Комісії зі сталого розвитку. Наразі вже окреслено коло актуальних проблем та поставлені стратегічні завдання з багатьох аспектів захисту довкілля, прийнято програми з їх впровадження та головні принципи подальшої діяльності, зокрема Стокгольмська декларація з навколишнього середовища (1972 р.), Всесвітня хартія охорони природи (1982 р.), Декларація Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища та розвитку



(1992 р.), Порядок дня на XXI ст. (1992 р.), Цілі Розвитку Тисячоліття (2002 р.), Йоганнесбурзька декларація зі сталого розвитку (2002 р.), Декларація «Майбутнє, якого ми хочемо» (2012 р.) тощо.

Науковим загалом постійно ведеться пошук новітніх підходів до розв'язання екологічних проблем світового значення; з'являються ідеї, пропозиції та концепції.

Основу інституційної архітектури глобального екологічного управління складають міжнародні структури різного рівня, підпорядкування та спеціалізації, однак ключовою наразі є роль **Організації Об'єднаних Націй**. Одну зі своїх головних функцій – організацію міжнародної співпраці з охорони довкілля – ООН реалізує на основі концептуальних керівних принципів через різні загальносуспільні фонди та організації (Міжнародний фонд дикої природи, Міжнародний союз охорони природи, інші міжнародні структури) та організації системи ООН – ПРООН, ЮНЕСКО, ФАО, ВООЗ тощо.

**Генеральна Асамблея ООН (ГА ООН)** як міждержавний механізм найвищого рівня є головним органом, що визначає найважливіші напрямки політики та оцінює результати її впровадження. Під час асамблей відбуваються регулярні огляди процесу імплементації принципів сталого розвитку, у контексті яких останніми десятиліттями розглядається глобальна екологічна політика та приймаються відповідні рішення (переважно у формі резолюцій і декларацій).

**Економічна і соціальна рада (ЕКОСОП)** надає допомогу Генеральній Асамблеї шляхом забезпечення контролю та загальносистемної координації процесу впровадження принципів сталого розвитку, а її діяльність фокусується переважно в організаційній площині [22].

Особливе місце в міжнародному екологічному менеджменті посідає **ЮНЕП**, якій на Стокгольмській конференції 1972 р. було делеговано повноваження координатора діяльності організацій сім'ї ООН. Водночас, існує нагальна потреба зміцнення її лідерських позицій. Наприклад, Андерсен Стейнер [300, 301], Г. Крістіан Розендаль [302, с. 133 – 150], А.В. Семянікова [136, с. 96 – 106], Є.О. Фомченко [162, с. 487 – 495] та інші дослідники вважають її

головними недоліками слабкі та недостатні повноваження і ресурси впливу на секретаріати міжнародних угод та установи.

Створення в 1992 р. **Комісії зі сталого розвитку (КСР)**, яка є підзвітною ЕКОСОП, відобразило нову якість екологічної політики та її тісний зв'язок зі сталим розвитком [195]. Загалом, ця комісія виконала покладені на неї завдання, особливо на перших етапах впровадження ідей сталого розвитку. Однак складні та заорганізовані процеси прийняття рішень та нечіткі формулювання завдань призвели до зниження її авторитету, дієздатності та ролі в природоохоронному процесі. На саміті «Ріо+20» було внесено пропозицію створити замість цієї комісії постійно діючий політичний форумом високого рівня [161].

Важлива роль в архітектурі глобального екологічного управління належить **секретаріатам міжнародних конвенцій**, хоча їхня роль сьогодні суттєво недооцінюється. Однак саме від якості організаційної роботи, яку здійснюють ці структури, залежить підготовка багатосторонніх переговорів, узгодження всіх, у тому числі й спірних питань, прийняття документів міжнародного значення та розробка механізмів контролю за їх впровадженням.

Загалом, за нашими оцінками, у системі ООН налічується близько 44 організацій, які здійснюють різні функції міжнародного екологічного управління. Наприклад, проблемами морських екосистем займається ІМО, біорозмаїттям – як мінімум, 7 організацій, зміна клімату стоїть на порядку денному в 26 організаціях, а сільськогосподарські та продовольчі питання вирішують ФАО та Всесвітня продовольча програма [250].

Хоча серед окреслених установ існує своєрідний «поділ праці» (наприклад, у режимі боротьби із забрудненнями ВООЗ контролює вплив хімічних речовин на здоров'я людини, Міжнародна організація праці – захист прав працівників, які використовують небезпечні речовини, а Міжнародна морська організація – запобігання попаданню хімічних речовин у моря та океани), і займають вони різні ніші, як-от: накопичення знань, обмін інформацією та досвідом (аналітичні

функції), створення норм і забезпечення відповідності (нормативні функції), зміцнення національних потенціалів (оперативна діяльність), досить часто спостерігається нечіткість компетенції та дублювання дій, що знижує ефективність їхньої роботи.

Тому предметом постійної критики є високий рівень бюрократизації, слабка координація діяльності між структурами ООН та в самих установах, а також низька дієвість рішень. До речі, ці недоліки визнаються і в самій Організації Об'єднаних Націй. Так, Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун неодноразово наголошував на необхідності більш узгодженої роботи організацій системи ООН, що мають функціонувати як єдине ціле, фокусувати увагу на досягненні конкретних результатів і спиратися на принципи універсальності та нейтралітету [99].

Звичайно, ООН докладає зусиль для подолання окреслених недоліків, зокрема фрагментарності. Однак створені до цього часу спеціальні структури не змогли впоратись із цим завданням, адже носили формальний характер та породили ще більшу бюрократизацію, сконцентрувавши увагу на обміні інформацією та тимчасових заходах на протидію співробітництву на постійній основі.

Вказані недоліки глобального екологічного управління, пов'язаного з Організацією Об'єднаних Націй, стали причиною численних дискусій з приводу його реформування. Наразі головні суперечки точаться довкола двох пропозицій: вдосконалення роботи вже існуючих структур, включаючи ООН, та створення кардинально нових інституцій.

З огляду на предмет дослідження, перший шлях вбачається найбільш ефективним, адже в екологічній площині ООН ще не вичерпала свій потенціал і за період існування довела визначальну роль у вирішенні багатьох глобальних проблем, включаючи доступ до якісної питної води, зменшення дитячої та материнської смертності, захисту навколишнього середовища, виконання транскордонних програм, в основі яких лежить виділення так званих «біорегіонів» (наприклад, Комісія по річці Меконг [272], Регіональна програма з навколишнього середовища для південної частини Тихого океану [289] тощо). Тому

за сучасних умов ООН залишається найбільшим інституційним центром екологічної політики світового рівня, який дає можливість узгоджувати різноманітні й часто суперечливі інтереси держав та виробити на цій основі спільну стратегію глобального управління, адже, за досвідом, масштабом діяльності та впливу навряд чи сьогодні можна знайти адекватну цій структурі альтернативу. Тому ідея тотального реформування ООН вбачається несвоєчасною та такою, що не відповідає імперативам і цілям сталого розвитку, проте вдосконалення організаційних, імплементаційних та контролюючих функцій цієї організації є нагальним завданням, яке має бути вирішено в найближчий час.

Відповідно постає питання про доцільність створення кардинально нової спеціалізованої структури – Фонду ООН з навколишнього середовища (ЮНЕО). Уже не одне десятиліття ведуться дискусії щодо необхідності такої організації та форм, які вона може прийняти з метою усунення недоліків сучасного екологічного управління. Прихильники її створення вказують на масштаб та міжсекторальність багатьох екологічних проблем, слабкість компетенції існуючих структур (у першу чергу, ЮНЕП) та міжнародних фінансових механізмів, сталість поглядів щодо існуючої архітектури, інертність до змін та бюрократизм, що заважають працюючим нині установам ефективно виконувати покладені на них завдання [162, с. 488 – 490]. Серед головних функцій, якими пропонується наділити ЮНЕО, такі: планування, збір даних та оцінка, поширення інформації, наукові дослідження, поширення стандартів, спрощення ринку, розробка заходів реагування на кризові ситуації, підведення підсумків та врегулювання суперечок. Однак будь-яка нова структура вимагатиме додаткових коштів і організаційних ресурсів, а також певного часу для налагодження роботи, що лише загальмує виконання нагальних завдань та не гарантуватиме ефективність її роботи.

Однією з найбільш слабких ланок глобального екологічного управління є його фінансовий бік. Найпотужніші важелі впливу та ресурси сьогодні мають Світовий банк та Глобальний екологічний

фонд (ГЕФ), які є найбільшими донорами природоохоронних проектів як глобального, так і регіонального та локального масштабу.

До Групи Світового банку входять п'ять міжнародних організацій, кожна з яких може сприяти залученню грошей на екологічні програми. Спільно ці установи надають країнам, що розвиваються, позики за низькими ставками, безвідсоткові кредити та гранти, допомагаючи їм вирішувати завдання в різних областях діяльності, у тому числі й у сфері охорони навколишнього середовища та управління природними ресурсами.

Глобальний екологічний фонд є порівняно новою структурою, яку було створено в 1991 р. за участі трьох установ – Світового банку, ЮНЕП та ПРООН. У 1994 р. його було реорганізовано, виведено з системи Світового банку і перетворено на окрему установу, що діє на постійній основі. У завдання ГЕФ входить надання грантів країнам, що розвиваються, та країнам з перехідною економікою для проектів у таких сферах, як біорозмаїття, зміна клімату, міжнародні води, деградація земель, озоновий шар та стійкі органічні забрудники. Крім того, ГЕФ фінансує багатопільові проекти (наприклад, «Програму Монтевідео») та видавничу діяльність у галузі охорони навколишнього середовища, що демонструє інтегрований підхід фонду до розв'язання проблем захисту довкілля [319].

Ще однією особливістю роботи цієї установи є залучення до співпраці широкого кола організацій-виконавців: Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй, Програми Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища, Світового банку, Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН, Організації Об'єднаних Націй з промислового розвитку (ЮНІДО), а також Африканського банку розвитку (АфБР), Азіатського банку розвитку (АБР), Європейського банку реконструкції і розвитку (ЄБРР), Міжамериканського банку розвитку (МАБР) та Міжнародного фонду сільськогосподарського розвитку (МФСР).

Масштаби діяльності Глобального Екологічного Фонду характеризують такі цифри: за двадцять років для впровадження близько 2,7 тис. проектів більш ніж у 165 країнах світу було виділено \$9,2

млрд. з власних ресурсів і залучено понад \$40 млрд. які співфінансування. У рамках Програми малих грантів ГЕФ неурядовим і громадським організаціям було надано 13 тис. грантів на загальну суму більше \$724 млн. [239].

Незважаючи на це, потреби захисту довкілля та виконання поставлених міжнародною спільнотою завдань суттєво переважають можливості акумулювати необхідні кошти і цей дисбаланс постійно зростає, що актуалізує пошук нових джерел та механізмів фінансування й залучення до цієї роботи широкого кола партнерів.

Останнім часом у глобальному екологічному управлінні намітилася тенденція зростання ролі установ, які не мають безпосереднього відношення до екології, зокрема **Бреттон-Вудських інститутів, регіональних банків розвитку, міжнародних організацій зі стандартизації** тощо [185, с. 133 – 150].

Опосередкованими (але не менш значущими) учасниками цієї системи є **транснаціональні корпорації**, які через створення власних екологічних стандартів впливають на формування менталітету і поведінських звичок своїх працівників, лобіюють певні рішення і виступають партнерами багатьох міжнародних організацій та урядів.

Варто вказати і на підвищенні авторитету **ділових та промислових кіл**, які у своїй взаємодії з різними глобальними інститутами зосереджуються на взаємозв'язку між навколишнім середовищем, розвитком і торговими режимами. У цьому контексті важливу роль відіграють Всесвітня торгова організація (ВТО), Всесвітня рада підприємців зі сталого розвитку (ВРПСР), ініціатива «Глобальний договір» та інші структури.

З кожним роком збільшується і лобіюючий вплив **неурядових організацій (НУО)** різного рівня. Представники громадянського суспільства виступають як спостерігачі, експерти, члени національних делегацій, здійснюють аналіз різних ситуацій, надають коментарі, висловлюють протести або вдаються до різноманітних цивільних дій, що є на цей час основними інструментами їх участі в глобальному екологічному управлінні.

Особливістю їхньої діяльності є горизонтальний характер, що проявляється у формуванні багатьох «парасолькових» груп, які з допомогою сучасних комунікацій (наприклад, Інтернету) поширюють свій вплив на населення. Однак, попри високу оперативність, їхня робота фокусується переважно на розгляді окремих проблем (змін клімату Землі, збереження дикої природи, скорочення бідності або забезпечення прав людини) без урахування причинно-наслідкових зв'язків.

На потенціал неурядових організацій, яких сьогодні у світі налічується сотні тисяч, вказує кількість їхніх членів. Наприклад, мережа «Global Footprint Network» складається з більш ніж 100 неурядових організацій [246], організація «Friends of the Earth» представлена в 79 країнах й об'єднує близько 2 мільйонів членів [231], «Greenpeace» має офіційні представництва в 43 країнах і близько 3 млн. прихильників [253], а організацію «World Wide Fund for Nature» підтримує 5 млн. членів у більш ніж 100 країнах світу [324].

Однією з важливих умов та підґрунтям для формування архітектури глобального екологічного управління є **правовий базис**, який легітимізує та регулює відповідні відносини між державами та усіма іншими суб'єктами міжнародних і національних відносин. Наразі вже напрацьовано більше 500 міжнародних угод [144, с. 211 – 315] і досить гостро стоїть проблема їх узгодження, кодифікації та подальшого розвитку.

Як вже було наголошено, глобальне екологічне управління не є догматичною системою, навпаки воно постійно розвивається та еволюціонує як у кількісній, так і в якісній площині. Сьогодні на самому високому рівні активно обговорюється використання принципово нового підходу – методу адаптивного управління, в основі якого лежить принцип боротьби з уразливістю (що загострюється внаслідок глобалізації) або її попередження [257].

Його прибічники (Рональд Брюннер, Аманда Лінч, Тодді Шелман, Лінді Кое-Джуел, Крістіна Кромлі, Крістіна Едвардс, Донна Такер, Джон Шольц, Брюс Стіфтел та інші) наголошують, що для

підвищення здатності протистояти негативним впливам та уразливості мають бути об'єднані стратегії різних рівнів та сфер управління. Існує думка, що в процесі апробації цей підхід може виявитися більш реалістичним та ефективним інструментом взаємодії в межах складної системи взаємозв'язків людини та екосистеми, ніж існуючий нині «мінімізаційний», в основі якого лежить вибіркоче реагування на проблеми, негативні наслідки яких вже стали очевидними [186, с. 277 – 281].

У цьому зв'язку цікавим є досвід так званих посередницьких організацій, які, як зазначається в доповіді «Глобальна екологічна перспектива-4», часто працюють на стику науки, політики та приватної ініціативи і ефективно взаємодіють у рамках мережевої координації. Наприклад, у Швеції було розроблено і практично реалізовано проект (на муніципальному рівні) спільної експлуатації заболочених територій у регіоні Крістіанстад, у якому були задіяні найрізноманітніші структури (екологічні, сільськогосподарські, туристичні та університетські підрозділи).

Іншим прикладом може бути співпраця в боротьбі із забрудненням озера Лагуна Лейк на Філіппінах. Для розв'язання його екологічних проблем було створено громадські посередницькі Ради, які взяли на себе координуючі функції та змогли залучити до співпраці різні групи громадянського суспільства, що раніше конфліктували між собою (наприклад, представники промисловості та місцеве населення, рибальські артілі і фермерські господарства, прихильники розвитку земель для інших потреб тощо). Як свідчить цей досвід, багатосекторний характер інституту Рад дозволив домогтися стійкого очищення деяких приток та зменшення забруднення озера [243].

Таким чином, на початку XXI ст. вже можна говорити про складання базису глобального екологічного управління, а існуюча система менеджменту виконує всі основні функції. Однак її організаційна структура потребує подальшого вдосконалення. Мова йде про більш чітке визначення компетенції та завдань існуючих установ і узгодження їхньої діяльності, подальшу легітимізацію керівних функцій і відповідних повноважень найбільш авторитетних організацій, розробку дійових

механізмів впливу на впровадження прийнятих рішень, створення ефективного фінансового базису. Важливим завданням у цьому контексті є не лише включення до міжнародних екологічних відносин нових акторів, а і якнайповніше розкриття потенціалу ряду «традиційних» учасників цієї системи.

### 3.2. Потенціал міжнародних екологічних режимів

За півстоліття розвитку глобальної екологічної політики вже створено широке коло імплементаційних механізмів різного рівня. Серед ефективних, проте недостатньо вивчених і реалізованих інструментів співпраці світового масштабу – екологічні режими. Деякі фахівці дають цим формам взаємодії досить високу оцінку і навіть ототожнюють їх з міжнародним екологічним управлінням. Так, Оран Янг зазначає, що глобальний менеджмент полягає саме у формуванні та підтримці міжнародних екологічних режимів, адже в їхніх межах встановлюються норми і правила поведінки, а також процедури прийняття рішень у специфічних питаннях [280, с. 579 – 605].

Зазначимо, що своєю суттю екологічні режими не є спеціально створеними структурами. У світовій практиці режимом вважається комплекс взаємопов'язаних міжнародних екологічних угод (МЕУ) і заходів з їхньої реалізації в певних природоохоронних аспектах. У цьому контексті їх варто розглядати як несучі правові конструкції екологічного управління на національному, регіональному та глобальному рівнях.

Серед науковців не існує одностайної думки щодо концепції їх формування. Так, одна група фахівців вважає режимом усі норми і правила, що регулюють конкретну екологічну сферу (комплексний режим), інша вдається до більш вузьких рамок, відповідно до яких режим формується однією міжнародною угодою (простий режим) [13, с. 150].

Існує безпосередній зв'язок між складанням екологічних режимів та «м'яким» характером екологічного права. Зважаючи на переважно рекомендаційну сутність більшості міжнародних угод, режимний характер, зокрема, низка взаємопов'язаних документів, стимулюють широку участь держав та заохочують багато інших форм колективних

дій. Зрозуміло, що найбільш успішна режимна модель застосовується для імплементації тих рішень світової спільноти, метою яких є ініціювання широкого міжнародного обговорення проблем, які набули глобальний характер і вимагають нагальних всеохоплюючих дій. У цьому контексті зростає потреба в цілеспрямованому формуванні різних екологічних режимів як ефективних важелів впливу на політику держав.

*Таблиця № 17*

#### Схема режиму з біорозмаїття

Головна мета	<ul style="list-style-type: none"> <li>• збереження біорозмаїття;</li> <li>• стійке використання його компонентів;</li> <li>• спільне отримання на справедливій і рівноправній основі вигод від використання генетичних ресурсів нашої планети.</li> </ul>
Правова основа	<ol style="list-style-type: none"> <li>1. Конвенція про біорозмаїття, включаючи Картахенський і Нагойський протоколи),</li> <li>2. Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення (СИТЕС),</li> <li>3. Рамсарська конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовища існування водоплавних птахів,</li> <li>4. Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин (Боннська конвенція)</li> <li>5. Міжнародний договір про рослинні генетичні ресурси, що мають сільськогосподарське та продовольче значення.</li> </ol>
Кількість країн, що долучилися	192
Адміністрування режиму	Секретаріат Конвенції з біорозмаїття (при ЮНЕП) Секретаріат Рамсарської конвенції (при ЮНЕП) Секретаріат Боннської конвенції (при ЮНЕП) Секретаріат СИТЕС (при ЮНЕП) ФАО ЮНЕСКО
Формування взаємозв'язку з іншими режимами	Кліматичний режим Режим боротьби із забрудненнями

На думку Близнецької Є.А., результативність екологічних режимів обумовлюється рядом чинників внутрішнього характеру, серед яких зміст основоположних принципів, роль імплементаційних механізмів та контролю, а також форма і ступінь інституціоналізації [13, с. 149]. Цей погляд підтримує і Патрісія Барні, яка вважає, що міцність режимної моделі управління визначається її здатністю забезпечити вироблення рішень на багатосторонній основі і можливістю розвивати та узгоджувати застосування міжнародних стандартів [4, с. 84].

На цей час уже можна говорити про складання екологічних режимів: кліматичний, захисту озонового шару, збереження біорозмаїття, захисту морів та океанів, боротьби із забрудненням.

Таблиця №18

**Базові конвенції деяких міжнародно-правових екологічних режимів [89]**

Режим захисту від забруднення морів та океанів	Режим захисту атмосферного повітря	Режим захисту флори і фауни
Конвенції Про відкрите море; Про континентальний шельф; Про територіальну і прилеглу зони (1960 р.)	Конвенція Всесвітньої метеорологічної організації (1948 р.)	Міжнародна конвенція про охорону птахів (1950 р.)
Лондонська конвенція з попередження забруднення моря нафтою (1954 р., з поправками 1962 р.)	Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, космічному просторі й під водою (1963 р.)	Програма ЮНЕСКО «Людина і біосфера» (1971 р.)
Угода про заборону розміщення на дні морів та океанів і в їх надрах ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення (1971 р.)	Договір про космічну діяльність держав (1967 р.)	Конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як місцепроживання водоплавних птахів (1971 р.)

Продовження таблиці 18

Конвенція по запобіганню забруднення моря скидами відходів та інших матеріалів (1972 р.)	Конвенція МОП про захист від іонізуючої радіації (1968 р.)	Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (1972 р.)
Конвенція про запобігання забрудненню моря шляхом захоронення відходів із суден та літальних апаратів (1972 р.)	Конвенція про міжнародну шкоду, заподіяну космічними об'єктами (1978 р.)	Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення (1973 р.)
Міжнародна конвенція по запобіганню забруднення з суден (1977-1978 рр.)	Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі відстані (1980 р.)	Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі (1979 р.)
Конвенція ООН з морського права (1982 р.)	Протокол про скорочення викидів сірки на 30% (1986 р.)	Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі (1979 р.)
Міжнародна конвенція по забезпеченню готовності на випадок забруднення нафтою, боротьбі з ним та співробітництва (1990 р.)	Віденська конвенція про охорону озонового шару та Монреальський протокол про речовини, що руйнують озоновий шар (1988 р.)	Боннська конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин (1979 р.)
Міжнародна конвенція про відповідальність і компенсацію за шкоду у зв'язку з перевезенням морем небезпечних і шкідливих речовин (1996 р.)	Протокол про обмеження викидів окислів азоту або їх транскордонних потоків (1989 р.)	Конвенція про біологічне різноманіття (1992 р.)
Міжнародна конвенція про цивільну відповідальність за шкоду від забруднення бункерних паливом (2001 р.)	Стогольмська конвенція про стійкі органічні забрудники (2001 р.)	Європейська ландшафтна конвенція (2004 р.)

Дослідження доводять, що одним із найбільш успішних сьогодні є режим захисту озонового шару, адже внаслідок його впровадження 191 країна поступово вивела з обігу понад 95% речовин, які призвели до його руйнування, і експерти розраховують, що до 2075 р. захисний озоновий шар Землі повернеться до рівня, який існував на початку 80-х років минулого століття.

Серед головних причин успіху цього режиму вкажемо на:

- ефективне поєднання системи стимулів і покарань;
- юридична сила (обов'язковість виконання взятих зобов'язань);
- залучення до підписання угоди не лише розвинутих країн, а і країн, що розвиваються;
- допомога у виконанні поставлених цілей бідним країнам.

Наприклад, унаслідок фінансової допомоги, яку організація ООН із промислового розвитку надала більш ніж ста країнам, що розвиваються, останні змогли впровадити заходи, які допомогли вивести з обігу 63 тис. т речовин, що спричиняють витончення озонового шару [296, с. 51 – 59].

А от Кіотський протокол та пов'язаний із ним кліматичний режим, навпаки, є сьогодні найменш успішним. Це зумовлено рядом причин, як-от: вступом у дію лише через сім років після підписання базових документів та відсутністю серед сторін Протоколу головних країн-забруднювачів. Також експерти вказують на «м'який» характер цього документу, а саме – виключення з групи країн-підписантів держав третього світу (та звільнення їх від зобов'язань) і дуже жорсткі цілі, що торкаються економічних інтересів багатьох країн.

Безперечно, міжнародні екологічні режими в тій чи іншій формі пов'язані з глобальною економікою та торгівельними відносинами. Головним чинником їхнього впливу є стимулювання розвитку екоорієнтованої продукції та послуг і відповідне переформатування ринку. Наприклад, уведення згідно з Монреальським протоколом заборони на торгівлю речовинами, що руйнують озоновий шар, з країнами, які не беруть участі в цій угоді, дозволило майже повністю припинити їх виробництво і розширити виробництво речовин-

замінників [188, с. 17 – 29]. А формування нового ринку квот на викиди вуглекислого газу в межах кліматичного режиму, що вже розпочалося, буде здійснювати довгостроковий вплив не лише на розвиток торгівлі, а й на впровадження інноваційних розробок, модернізацію підприємств, особливо в країнах третього світу, та на розвиток глобального енергетичного сектору в усіх країнах світу.

Ряд дослідників наголошує на неминучості появи конфліктів між торговими та екологічними режимами, однак більшість фахівців дотримуються думки, що їх можна мінімізувати і навіть уникнути. Сьогодні головною перешкодою гармонізації цих режимів є побоювання країн третього світу, що нові правила будуть використані розвиненими державами для обґрунтування екологічного протекціонізму та створення інших нетарифних бар'єрів [13, с. 153]. Її подоланню сприятиме розвиток Маракешького процесу, адже активне залучення країн Півдня до міжнародних торгових відносин допоможе розв'язати багато екологічних проблем і ще більше розкрити потенціал ефективних форм міжнародних природоохоронних відносин.

Отже, екологічні режими постають як ефективний імплементаційний механізм глобального екологічного менеджменту, розвиток якого вказує на якісно новий рівень організації співробітництва держав. Однак його вдосконалення потребує розробки досконалої методології, головних принципів, засад, правових норм, регламентів та організаційної архітектури. Можливо, необхідно надати екологічним режимам більш високий статус та пріоретизувати їхню діяльність як постійно діючих структур з широкими контролюючими функціями.

### **3.3. Екосоціальна відповідальність глобальних корпорацій**

Багатовекторний вплив глобалізації на світовий розвиток проявляється, з одного боку, у створенні умов для його подальшої корпоративізації та перетворення глобальних корпорацій на важливих акторів міжнародних відносин, а з другої – у трансформації їхньої політики стосовно довкілля. Зберігаючи погляди на навколишнє середовище як

головну базу для збагачення транснаціональні угруповання все більше приходять до висновку про необхідність зміни методів господарювання. Про це свідчить формування нової управлінської моделі корпоративної соціальної відповідальності (КСВ), в основі якої лежить добровільне рішення компаній взяти участь у покращенні розвитку суспільства, включаючи захист навколишнього середовища. Саме під впливом глобальних корпорацій, що є піонерами у впровадженні цієї політики, сьогодні активно розвивається процес «позеленіння» середнього і малого бізнесу.

Розширення зв'язку між соціалізацією діяльності та репутацією корпорацій, підвищенням довіри споживачів та конкурентоспроможністю стимулює багатьох власників і ТОП-менеджерів розширювати інвестування в соціальні та екологічні заходи і підвищувати таким чином інвестиційну привабливість і капіталізацію підприємств.

Як елемент політики, пов'язаної з формуванням позитивного іміджу корпорацій, КСВ виникла більше півстоліття тому, однак відправною точкою розвитку цієї управлінської концепції та її «позеленіння» є Конференція з навколишнього середовища і розвитку.

У Європейському регіоні концепцію корпоративної соціальної відповідальності було офіційно визнано на Лісабонському саміті в березні 2000 р., а в 2001 Європейська Комісія опублікувала «Зелену книгу КСВ» [255]. Проте набагато раніше, ще в 1995 р., за прикладом США та Канади, в ЄС була утворена мережа Євробізнесу з КСВ, яка зайнялася поширенням і популяризацією принципів корпоративної соціальної відповідальності на двосторонній основі (B-to-B) [199], що сприяло розширенню цього процесу в наступні роки.

У наш час у діяльність корпорацій міцно увійшло і поняття «сталий розвиток», що пов'язано, крім власних планів розвитку, з низкою зобов'язань, які взяли на себе держави та багато представників бізнесу під час різних міжнародних заходів в екологічній сфері, наприклад на Конференціях у Ріо-де-Жанейро 1992 та 2012 рр., Саміті Тисячоліття 2000 р., Йоганнесбурзькому саміті з навколишнього середовища 2002 р. тощо.

Аналіз діяльності відомих корпорацій свідчить про постійне розширення заходів у рамках політики КСВ. Наприклад, багато корпорацій розробило Кодекси екологічної поведінки, а програма дотримання відповідальності (Responsible Care Program), розроблена Канадською асоціацією виробників хімічної продукції, отримала широкую популярність серед транснаціональних компаній як всередині країни, так і за її межами, особливо в США та Західній Європі [294].

На екоорієнтовану діяльність корпорацій вказують і звіти про соціальний розвиток, екологічні корпоративні звіти, щорічні звіти про корпоративну соціальну відповідальність і сталий розвиток. Перші два види звітів зазвичай є спеціальними документами інформаційного характеру, які широко використовуються з метою паблік рілейшнз (PR), а звіти про КСВ і сталий розвиток включають показники з економічного, екологічного та соціального розвитку компаній.

Надзвичайно важливим є той факт, що, крім участі в національних програмах зі сталого розвитку, багато компаній розробляють і втілюють власні корпоративні плани та створюють посади віце-президентів з КСВ, чия компетенція поширюється на управління персоналом, екологічну політику, внутрішній і зовнішній PR.

Можна з впевненістю констатувати, що на початку ХХІ ст. політика корпоративної соціальної відповідальності вийшла на новий рівень, перетворившись з вузькоспеціалізованої приватної діяльності на міжнародний рух, який вилився в прийняття багатьма компаніями світу «м'якого» міжнародного стандарту – Глобальної ініціативи зі звітності у сфері сталого розвитку (GPI), що є ефективним механізмом самоконтролю та регулювання діяльності.

Поява цього інструменту відобразила зростаючу потребу розробки такої системи звітності зі сталого розвитку, яка би користувалася довірою та авторитетом серед бізнес-кіл та могла би використовуватися організаціями незалежно від їхнього розміру, галузі або розташування. Зважаючи на нездатність міжнародних організацій (ООН, КСР, ПРООН тощо) задовольнити цю вимогу сучасного бізнесу, GPI заповнила існуючу прогалину.



**Лідери індексу Доу-Джонса зі сталого розвитку  
(DJSI World) – 2012 [207]**

<b>Назва компанії</b>	<b>Сектор</b>	<b>Країна</b>
Bayerische Motoren Werke AG (BMW)	Автомобілі та аксесуари до них	Німеччина
Australia & New Zealand Banking Group Ltd	Банки	Австралія
UPM-Kymmene OYJ	Деревообробна промисловість	Фінляндія
Akzo Nobel NV	Хімічна промисловість	Нідерланди
GS Engineering & Construction Corp	Будівництво	Південна Корея
Itausa - Investimentos Itau SA	Фінансові послуги	Бразилія
Unilever NV	Продукти харчування та напої	Нідерланди
Roche Holding AG	Охорона здоров'я	Швейцарія
Siemens AG	Промислові товари і послуги	Німеччина
Swiss Re	Страховання	Швейцарія

У методологічній площині система звітності ГРІ складається з індикаторів та показників (50 основних і 46 додаткових), за допомогою яких будь-яка організація може визначити результативність своєї роботи і підготувати звіт про економічні, екологічні та соціальні впливи на навколишнє середовище. Керівництво для компаній, які бажають приєднатися до цієї ініціативи («Посібник зі звітності у сфері сталого розвитку») знаходиться в Інтернеті у відкритому доступі і скористатися ним може будь-хто з охочих. На початок 2012 р. вже понад 800 найбільших компаній і корпорацій світу зробили доповіді про успіхи у сфері соціальної корпоративної відповідальності [248].

Ще одним інструментом самоконтролю бізнесу став створений у 1999 р. новий світовий фондовий індекс Доу-Джонса зі сталого розвитку (Dow Jones Sustainability Index-DJSI). Практична цінність цього індексу полягає в оцінці економічних, соціальних та екологічних аспектів розвитку компаній з позицій довгострокового інтересу інвесторів та фокусуванні на кращих прикладах у цьому контексті у сфері бізнесу.

Методологія його обрахунку базується на аналізі анкет, які заповнюються компаніями та перевіряються спеціально уповноваженим міжнародним аудитором. Розраховані та перевірені таким чином показники групуються за трьома напрямками: економіка компанії, екологічність та соціальна діяльність. При цьому близько 60% показників є однаковими для всіх компаній незалежно від їхньої галузевої приналежності, а 40% варіюються відповідно до секторів.

За результатами 2012 р. до щорічного загальносвітового списку лідерів індексу Доу-Джонса зі сталого розвитку (DJSI World) увійшло 340 найбільш успішних компаній з 52 країн світу [206].

Широка популярність індексу Доу-Джонса зі сталого розвитку в діловому середовищі мала наслідком появу аналогічних (регіональних) індексів для Європи – STOXX (за даними 2012 р. до нього увійшло 166 європейських компаній) [260], Північної Америки і США – DJSI North America (у 2012 р. до нього було включено 140 компаній-лідерів) [203], для Азійсько-Тихоокеанського регіону – DJSI Asia/Pacific (у 2012 р. було визначено 154 компаній-лідерів) [260] та для Кореї – DJSI Korea (54 провідні компанії на 2012 р.) [205].

Отже, певні зміни в діяльності глобальних корпорацій свідчать про розширення екологічної свідомості в суспільствах, запитом яких все частіше стає соціальна орієнтація діяльності компаній та зменшення тиску на навколишнє середовище. У цьому контексті екологічний чинник впливає на формування механізмів контролю за діяльністю всіх суб'єктів міжнародних економічних відносин. Хоча на цьому етапі експлуататорська сутність діяльності глобальних корпорацій залишається незмінною, перехід до більш цивілізованих та «мінімізаційних» методів може свідчити про формування передумов переходу до нової, більш екологічно орієнтованої моделі економічного розвитку.

У цьому контексті корпоративна соціальна відповідальність є початком впровадження нової філософії економічного розвитку та більш широкого залучення матеріальних, фінансових і людських ресурсів глобальних корпорацій до розв'язання нагальних екологічних проблем, що призведе до розширення ролі цих структур у глобальному екологічному управлінні.

### 3.4. Внутрішні резерви та стимули в державному екологічному менеджменті

Незважаючи на розширення в глобальному екологічному управлінні ролі нових акторів, зокрема глобальних корпорацій, роль держав як головних суб'єктів міжнародних відносин у впровадженні природоохоронних завдань світового рівня залишається вирішальною. Однак не можна не помічати ті тенденції та трансформації, які відбуваються внаслідок глобалізації розвитку і їхній вплив на зовнішню та внутрішню політику держав. Мова йде про гальмування виконання ряду екологічних завдань унаслідок потужного тиску на держави з боку різних угруповань та утворень. У цій площині вкажемо на такі перепони:

1. Множинність центрів вироблення політики на національному рівні, кожен із яких керується своїми уявленнями про суспільні інтереси.
2. Можливість впливу інтересів бізнес-груп або чиновницької бюрократії на державну політику, що може спричинити її непослідовність у часовому і просторовому аспектах.
3. Існування неузгодженості дій та ряду суперечок між законодавчими та виконавчими органами [92, с. 41 – 50].
4. Потужний вплив глобальних ринкових сил в особі транснаціональних корпорацій і банків.
5. Зростання ролі субдержавних акторів (федеральних земель, кантонів, регіонів), які все частіше діють в інтернаціональних та транснаціональних просторах, не вдаючись до посередництва урядів.
6. Посилення ролі локальних і міжнародних ініціатив груп громадян у діях місцевого значення (від будівництва гребель та розробки природних копалин до протидії урядовим репресіям) [76].
7. Зростання політичного та економічного впливу гібридних утворень (державно-приватно-публічних груп або представників недержавного сектору), які використовують нові форми управління.

Тому виконання державами екологічних завдань національного рівня та міжнародних зобов'язань і подолання окреслених перепон вимагає найповнішого розкриття їхніх внутрішніх резервів.

У контексті цього дослідження наголосимо, перш за все, на важливості формування екологічної свідомості та освіти населення. В арсеналі держав існує чимало інструментів, які дозволяють це зробити. Показовим у цьому відношенні є досвід Європейського Союзу, який у 2002 – 2006 рр. провів компанію «Ти контролюєш глобальні зміни клімату», головним завданням якої було підвищення свідомості та відповідальності громадян за свої вчинки і спосіб життя. «Все велике починається з малого, завтра починається вже сьогодні, твої особисті дії стануть часткою великої справи, закрив, вимкни, використай ще раз, пройдиш пішки», – ось гасла, які майоріли на плакатах, у рекламних сюжетах на телебаченні та в пресі, на різній сувенірній продукції й одязі, в Інтернеті. Рекламна компанія ЄС, бюджет якої склав €4,7 млн., включила широке коло заходів, (акції, зустрічі з посадовими особами, наукові форуми та семінари), що сприяли популяризації ідеї боротьби з глобальними змінами клімату. До неї було залучено багато відомих виконавців, артистів, зірок поп-музики та телеведучих. Родзинкою цієї компанії є спрямованість на учнів середньої школи, які мають змалку привчатися до думки, що вони відповідальні за майбутнє своєї країни та нашої планети. Тому, крім вище окреслених дій, до «Щоденника Європи», що видавався накладом 1,1 млн. примірників і розповсюджувався серед школярів, було включено інформаційний розділ щодо змін клімату Землі [326].

Ще одним важливим напрямком розкриття потенціалу держав є розширення використання **еколого-економічних інструментів**, які сприяють впровадженню елементів «зеленої» економіки і збалансування інтересів розвитку та навколишнього середовища.

Більшість з окреслених інструментів є загальновідомими і використовуються як на національному, так і на міжнародному рівні. Однак сьогодні стоїть завдання вдихнути в них «нове життя» та більш ефективно використати їхні можливості у виконанні намічених цілей.



Мал. №2. Сучасні еколого-економічні інструменти

Наприклад, сучасні **екологічні стандарти** є традиційним еколого-економічним інструментом та мають міжнародний, державний, галузевий або корпоративний характер. Серед найпоширеніших у світі – серія міжнародних стандартів ISO 14000, що розроблена в руслі впровадження системи екологічного менеджменту. Її впровадження ставить за мету звести до мінімуму негативний вплив діяльності організації на навколишнє середовище та сприяти дотриманню законів, правил та інших екологічно орієнтованих вимог. Цей стандарт впливає на формування регіональних та національних нормативів, які, таким чином, «підтягуються» до світового рівня. Так, у Європейському Союзі було впроваджено додатковий стандарт – систему EMAS (Eco Management and Audit Scheme), яка стимулює підприємства до розвитку проектів із захисту навколишнього середовища на систематичній основі та понад тих вимог, які визначені національними законодавствами європейських країн [224].

Однак загалом стандарти недостатньо стимулюють вдосконалення понад встановлених норм на протипагу **ринковим інструментам**. Так, права на продаж дозволяють подолати «економічну

непомітність природи» і все частіше застосовуються для вирішення широкого кола проблем навколишнього середовища.

**Прискорена амортизація** є системою заходів (головним чином запровадження спеціальних норм амортизації), що дозволяє збільшувати величину амортизаційних фондів (неоподатковувану частину доходу) у перші роки експлуатації основних фондів. У контексті досягнення екологічних цілей ці заходи є ефективними і застосовуються в багатьох країнах світу (Японія, Франція, Німеччина) завдяки створенню економічних передумов для пришвидшеної модернізації екологічно орієнтованих основних фондів і активізації інноваційної політики в природоохоронній сфері.

Коло **цінових інструментів** розглядається як система заходів впливу на економічні інтереси суб'єктів господарської діяльності, основним результуючим механізмом якої є цілеспрямована зміна різних видів діяльності (товарів) за допомогою зменшення чи збільшення ціни.

Однією з найбільш поширених форм економічної допомоги в екологічній сфері є надання **грантів**, які так само, як і субсидії та дотації, виділяються на безоплатній основі.

**Сприяння (обмеження) на ринку** є комплексом організаційних заходів, які дозволяють надавати додаткові економічні переваги екологічно орієнтованим суб'єктам або створювати економічні обмеження екологічно несприятливим суб'єктам, як правило, без прямого фінансового впливу на їхні інтереси. У числі основних напрямків здійснення зазначеного виду заходів можна назвати: присудження нагород (звань, призів), маркетингове сприяння екологічно прогресивним суб'єктам, розширення сфер діяльності екологічно орієнтованим суб'єктам, інформаційну підтримку підприємств, державний протекціонізм для екологічно орієнтованих видів продукції в зовнішній торгівлі.

Останніми роками зростає роль **екологічного страхування**, яке передбачає створення за рахунок коштів економічних суб'єктів резервних фондів (страхових фондів), призначених для відшкодування

збитків від впливу на природне середовище внаслідок непередбачених надзвичайних ситуацій (екологічних аварій, катастроф і ін.) [180, с. 125].

Головна особливість **податкових механізмів та платежів** полягає в тому, що зібрані таким шляхом кошти надходять на бюджетні рахунки відповідного рівня (державного чи місцевого) і використовуються на фінансування екологічних потреб. Податкові стимули є одним з найбільш ефективних інструментів інвестування «зеленого» розвитку, стимулювання зниження шкідливих викидів, більш ефективного використання природних ресурсів та інновацій. Сучасні екологічні податки формують дві великі групи: податки за принципом «платить забруднювач», які стягуються з виробника або споживача внаслідок забруднення, і податки за принципом «платить користувач», унаслідок чого оподатковується видобуток або використання природних ресурсів. Цей принцип діє в усіх країнах світу та на теренах міжнародного законодавства.

Наприклад, Сінгапур, де в 1980-і рр. було введено першу у світі систему платних доріг, сьогодні входить до числа лідерів із застосування інструментів ціноутворення для вирішення проблем утилізації відходів і дефіциту води. Виявилось, що введення плати за забруднення також стимулює інновації і використання нових технологій, оскільки компанії починають шукати більш «чисті» альтернативи. Наприклад, у Швеції введення податку на викиди оксидів азоту призвело до значного розширення застосування існуючої технології зниження викидів – до введення податку її використовували 7% компаній, а на наступний рік після введення – вже 62% [78].

Корисним доповненням до державних правил і нормативних документів є **механізми саморегулювання галузей**, у тому числі – окреслені в попередніх підрозділах корпоративна соціальна відповідальність, добровільна звітність та оцінка і ряд інших ініціатив «знизу», а також добровільні угоди між урядами і компаніями, що звільняють державні органи від частини інформаційного навантаження і адміністративних витрат.

**Стійкі державні закупівлі** є порівняно новим еколого-економічним інструментом, який сприяє розвитку і зміцненню ринків «стійких» товарів і послуг. Важливість державних закупівель обумовлюється значною часткою загальних державних витрат як у розвинутих країнах, так і в країнах, що розвиваються. Наприклад, у ПАР і Бразилії ця частка становить відповідно 35% і 47% ВВП [77, с. 41 – 42]. За таких умов їх «позеленіння» є потужним інструментом виконання національних екологічних завдань.

Під «зеленими державними закупівлями» (ЗДЗ) мається на увазі прийняття державними органами рішень про закупівлю з урахуванням екологічних критеріїв. «Стійкі державні закупівлі» (СДЗ), крім «зелених», враховують також і соціальні аспекти. Наприклад, СДЗ можуть включати придбання енергозберігаючих технологій і паперу з вторинної сировини для офісних цілей, закупівлю стійких продуктів харчування (органічних, вегетаріанських, закуплених за справедливими торговими угодами) для шкіл, їдалень в установах і лікарнях, забезпечення доступності стійкого транспорту для населення та застосування електроенергії в громадських будівлях з екологічних джерел. Управлінський вплив таких закупівель полягає в стимулюванні впровадження екоінновацій, формуванні постійного попиту на «зелені» товари і послуги та сприянні розвитку багатьох сегментів «зеленого» ринку.

На початку XXI ст. вже спостерігаються перші позитивні результати впровадження «зелених» та «стійких» державних закупівель. Наприклад, в Австрії, Данії, Фінляндії, Німеччині, Нідерландах, Швеції і Великій Британії вони дозволили знизити викиди вуглекислого газу, пов'язані із закупівлями, у середньому на 25% [251].

Однією з важливих і водночас найбільш складних проблем економічного розвитку, що перетворилася на предмет численних дискусій через негативний вплив на стан довкілля, є **субсидіювання** деяких секторів. Хоча більшість фахівців вважає, що воно спотворює процес ціноутворення та негативно впливає на довкілля, існує думка, що при певних умовах воно може стати стимулом екоорієнтованого розвитку.

Цікавий погляд на цю проблему висловили Дункан Кларк та Наташа Хан, які пропонують диференціювати підхід до субсидій та класифікувати їх на «гарні», «погані» та «дуже погані». Так, «гарні» субсидії сприяють збереженню природних запасів у часових рамках (це, наприклад, субсидії на покращення управління рибним господарством або створення морських територій, що захищаються), до «поганих» субсидій відносяться такі, що ведуть до появи надлишкових потужностей та підриву запасів, наприклад субсидії на закупівлю палива. «Дуже погані» субсидії призводять до збереження існуючих запасів або їх надмірного вилову. До них відносяться субсидії на викуп суден, ліцензій та інших прав, які при неправильному плануванні можуть призвести до появи надлишкових потужностей [247].

Таблиця №20

**Світові субсидії для рибного господарства**

Вид субсидій	Сума у світовому масштабі (\$ млрд.)
Гарні	7,9
Погані	16,2
Дуже погані	3,0
Усього	27,1

Хоча загалом «зелені» субсидії можуть застосовуватися для багатьох видів діяльності (наприклад, для швидкого вживання заходів щодо уникнення замороження коштів у «нестійких» активах і системах або втрати цінного природного капіталу, від якого залежить існування людей, для забезпечення створення «зеленої» інфраструктури і впровадження «зелених» технологій, для підтримки тих «зелених» галузей, що знаходяться на початковій стадії розвитку в межах стратегії накопичення порівняльних переваг та стимулювання довгострокової зайнятості та зростання), слід мати на увазі, що вони знижують рентабельність «зелених» інвестицій. Так, коли внаслідок субсидіювання певний вид «нестійкої» діяльності стає дешевим або застрахованим від ризиків, зменшується і ринкова привабливість інвестицій у «зелені» альтернативи. Проілюструємо цю тезу на фактах.

За оцінками експертів, у 2008 р. обсяг субсидіювання споживання викопного палива в усьому світі склав приблизно \$557 млрд. і ще \$100 млрд. склали субсидії на виробництво [315, с. 1 – 83]. Економісти вказують, що штучно знижуючи вартість використання викопного палива, такі субсидії утримують споживачів і компанії від прийняття заходів з підвищення енергоефективності, які за відсутності цих субсидій швидко б окупилися. Існує загальна думка, що подібні субсидії є істотним бар'єром для розвитку технологій виробництва енергії з відновлюваних джерел [213, с. 31].

Згідно з модельними прогнозами, повне припинення всього субсидування споживання і виробництва викопного палива до 2020 р. дозволить знизити на 5,8% світовий попит на первинну електроенергію та зменшити на 6,9% викиди «парникових» газів [214, с. 82].

Одним із векторів діяльності, який допоможе державам у мобілізації внутрішніх ресурсів (у першу чергу, мова йде про фінансові, інтелектуальні та управлінські), є розвиток **широкого кола партнерств** з усіма зацікавленими сторонами: міжнародними та неурядовими організаціями, фінансовими установами, ініціативними групами громадян та представниками бізнесу.

У цій площині перспективним видається розвиток державно-приватних партнерств (ДПП), що постають як сучасна модель інтеграції інтересів держави та бізнесу. Ефективність цих форм співпраці доведена досвідом багатьох країн світу, особливо в модернізації інфраструктури, водопостачання і каналізації, газового та електроенергетичного господарства, будівництві автодоріг, залізниць та інфраструктури міст, у лісовому господарстві та розробці надр [28, с. 101].

Отже, в умовах глобалізації роль держав у глобальному екологічному управлінні поступово еволюціонує, що, за нашими прогнозами, буде тривати й у поточному десятилітті. Водночас, в екологічній сфері держави ще не використали до кінця свій потенціал як ключового актора міжнародних відносин, тому їхні внутрішні резерви мають бути розкриті до кінця.

### 3.5. Моніторинг та оцінка «зеленої» складової глобального екологічного та економічного розвитку

Важливою складовою глобального екологічного менеджменту є система його моніторингу та оцінки. Неefективність існуючої моделі та невідповідність масштабу загроз і викликів гальмують успішне провадження багатьох завдань, включаючи досягнення Цілей розвитку тисячоліття, перехід на модель сталого розвитку та «зеленого» зростання.

Довгий час міжнародна спільнота користувалася створеною в 1970-х рр. під егідою ЮНЕП Глобальною системою спостереження за станом довкілля, яка відіграє важливу роль в аналізі змін стану біосфери і фокусується на суто технічних параметрах [238].



Мал. №3. Система екологічного моніторингу в рамках ЮНЕП [325]

Проте в умовах багатовекторності та різноспрямованості впливу на довкілля ці дані не можуть розкрити причинно-наслідкові зв'язки і повною мірою оцінити успіхи і прогалини в діяльності держав та міжнародної спільноти. Не відображають реальної картини і загальнозживані соціально-економічні індикатори розвитку, які не містять екологічні складові а фокусуються на проблемах рівності, справедливості охорони здоров'я, освіти, житла, безпеки, народонаселення. На межі XX та XXI

ст. ці недоліки перетворились на один із головних викликів глобальній екологічній політиці та поставили на порядок денний завдання розробки нового підходу до системи оцінки і моніторингу, яка повинна аналізувати більш ширше коло аспектів розвитку.

Прагнучи заповнити існуючу прогалину, низка міжнародних організацій, серед яких: Комісія ООН зі сталого розвитку, Міжнародний інститут сталого розвитку (МІСР), Науковий комітет з проблем навколишнього середовища (SCOPE), спеціальна робоча група ЄЕК з моніторингу довкілля, всесвітньо відомі установи, зокрема Єльський університет – запропонували низку цікавих доробок, які пропонують нові підходи до поставленого завдання.

Одразу зауважимо, що науковий пошук ведеться в кількох напрямках: з одного боку, розробляються індикатори, що оцінюють екологічний аспект та успіхи у впровадженні сталого розвитку, з другого боку, опрацьовується можливість включення «зелених» параметрів до загальнозживаних систем вимірювання.

#### Екологічний слід (Environmental Footprint)

«Екологічний слід» є умовним поняттям та стандартизованим показником, який дозволяє порівняти потреби окремої людини, сім'ї, громади, нації та цивілізації в природному капіталі з обсягами екологічних ресурсів, що є в розпорядженні, а також з можливостями для їхнього відновлення.

Таблиця №21

#### Екологічний слід, глобальні гектари на одну людину, 2008 р.

Група країн	Насел., млн.	Врожаї	Пасовища	Ліси	Рибні запаси	Вуглець	Земля для забудови	Еколог. слід, загалом
Світ у цілому	6,739.6	0.59	0.21	0.26	0.10	1.47	0.06	2.70
Країни з високим рівнем доходу	1,037.0	1.03	0.31	0.58	0.19	3.38	0.11	5.60
Країни з середнім рівнем доходу	4,394.1	0.53	0.17	0.19	0.10	0.85	0.07	1.92
Країни з низьким рівнем доходу	1,297.5	0.47	0.12	0.23	0.06	0.18	0.07	1.14

Він розраховується як для окремої людини, так і для групи людей і представляє площу біологічно продуктивної поверхні суходолу та води, необхідної не лише для постачання природних ресурсів, що споживаються людиною чи групою людей, а й для поглинання відходів, пов'язаних із цим процесом. Загальноприйнятим є вимірювання «Екологічного сліду» в глобальних гектарах суходолу та водної поверхні, що концептуально є значно простішим для сприйняття.

Беручи до уваги негативний вплив людської діяльності на стан біорозмаїття, останніми роками міжнародною спільнотою було поставлено й іншу, не менш важливу мету – зменшення «екологічного сліду» людини до таких меж, при яких біосфера може компенсувати вплив економічної діяльності та зберегти свою усталеність.

У наш час дані «екологічного сліду» використовує багато фахівців, експертів, громадських та політичних діячів. Також цей показник увійшов до деяких міжнародних індикаторів розвитку, наприклад Індексів процвітання.

За даними Всесвітнього фонду дикої природи, «екологічний слід», який потрібен кожній людині, що проживає на нашій планеті, складає приблизно 2,7 га, хоча де-факто його розмір наближається до 1,8 га. [269].

Країнами, що мають сьогодні найбільший «екологічний» слід, за оцінками, є Катар, Кувейт, Об'єднані Арабські Емірати, Данія, США, Бельгія, Австралія, Канада, Нідерланди та Ірландія.

Таблиця №22

**Біоемність, глобальні гектари на одну людину**

Група країн	Врожай	Пасовища	Ліси	Рибні запаси	Земля під забудову	Біоемність, загалом
Світ у цілому	0.57	0.23	0.76	0.16	0.06	1.78
Країни з високим рівнем доходу	0.98	0.28	1.17	0.51	0.11	3.05
Країни з середнім рівнем доходу	0.49	0.21	0.78	0.16	0.07	1.72
Країни з низьким рівнем доходу	0.46	0.21	0.31	0.09	0.07	1.14

«Екологічний слід» України, за даними «Звіту живої планети-2012», складає 3,19 га на людину. З них – 1,14 га орних земель, 0,03 га пасовищ, 0,17 га лісів, 0,11 га місць для рибальства, 0,07 га присадибних ділянок. Зважаючи на це, за площею, яку використовує для споживання ресурсів одна людина, Україна опинилася на 51-му місці серед 149 країн світу [229].

Важливою тенденцією глобальної екологічної політики є зростання статусу «Екологічного сліду» як важливої частини звітності держав, що використовується не лише для власних потреб (оцінка національної екологічної політики), а й для аналізу виконання завдань, поставлених у рамках міжнародних угод з біологічного розмаїття та захисту флори і фауни. Хоча протягом кількох останніх років держави світу добровільно склали близько 200 відповідних звітів, у 2005 р. розпочався рух за імплементацію цього індикатора до звітності держав на постійній основі. Першим завданням у цьому контексті є досягнення числа країн, які виконують це до 2015 р., до десяти. Станом на початок 2013 р. 17 держав завершили свої оцінки з «екологічному сліду», а 7 країн уже офіційно включили цей показник до систем національної звітності.

Наступним завданням міжнародної спільноти є врахування даних «екологічного сліду» для інвестування та формування національних стратегій розвитку. Наразі Об'єднані Арабські Емірати вже працюють над розробкою інструменту побудови сценарію «екологічного сліду» для сприяння розвитку науково обґрунтованих стратегій, а Еквадор визнав спеціальну планку щодо скорочення «екологічного сліду» у своєму плані державного розвитку (до 2013 р. він повинен бути в межах біологічної можливості країни) [246].

**Індекс екологічної уразливості (IEU)  
(Environment Vulnerability Index)**

Ще однією системою оцінки, яку доречно розглянути в цьому дослідженні, є Індекс екологічної уразливості. В основу його методологічного підходу було покладено ідею, що своєчасне виявлення уразливості соціального, економічного та екологічного

аспектів може допомогти оцінити потенційні або реальні загрози та збитки, а також заходи, що можна здійснити для їх попередження. Зважаючи на найбільшу уразливість від негативних змін довкілля малих острівних держав, саме ці країни стали тестовою групою для розробки даного індикатора.

Спроектуювши отримані дані на всі держави світу, засновники індексу розділили їх на п'ять груп: надзвичайно уразливі, дуже уразливі, уразливі, на межі ризику та еластичні.

За даними дослідження 2005 р., топові позиції в окреслених групах посіли наступні країни [220]:

Таблиця №23

**Групи країн за індексом уразливості**

Надзвичайно уразливі	Дуже уразливі	Уразливі	На межі ризику	Еластичні
Австрія	Албанія	Алжир	Ангола	Ботсвана
Бельгія	Бангладеш	Аргентина	Австралія	Центрально-африканська Республіка
Індія	Болгарія	Бенін	Беліз	Габон
Ізраїль	Китай	Бразилія	Болівія	Малі
Італія	Коста-Ріка	Бурунді	Буркіна Фасо	Монголія
Острови Кука	Хорватія	Камбоджа	Камерун	Намібія
Ямайка	Куба	Чилі	Канада	Нігер
Японія	Данія	Колумбія	Чад Конго	Суринам
Республіка Корея	Домініканська республіка	Демократична республіка Конго	Кот-Д'Івуар	Замбія

Україну в цьому індексі було віднесено до групи високо уразливих країн. Результати вимірювання видалися більшості фахівців недостатньо об'єктивними та суперечливими. На наш погляд, це можна пояснити тим, що поряд з використанням індикаторів більш «загального» характеру, наприклад, зростання

населення, розвиток туризму, санітарія та гігієна, стан вугільної промисловості, утилізація відходів, кількість угод в екологічній сфері тощо, значну увагу було зосереджено на географічних та кліматичних параметрах (рельєф, період вегетації, холодні, теплі та жаркі періоди, середня температура, фрагментація та деградація видів). Це сфокусувало оцінку уразливості на короткострокових аспектах, які більш яскраво виражені в малих острівних державах та при берегових зонах унаслідок їх більшої залежності від змін клімату Землі, внаслідок чого ІЕУ було визнано більш придатним лише для проведення локальних оцінок.

**Індекс ефективності екологічної політики (ІЕЕП)  
(Environmental Performance Index)**

Однією з найбільш досконалих систем вимірювання на сьогодні вбачається Індекс ефективності екологічної політики (ІЕЕП), свідченням чого є його використання для розрахунку Індексу розвитку людського потенціалу (ІРЛП) в межах спеціальної серії доповідей про розвиток людини Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй. Її особливістю є спроба оцінити вплив людини на довкілля через призму екологічної політики держав, що дозволяє виробити конкретні рекомендації з її вдосконалення. Особливої актуальності розвиток та вдосконалення цього індексу набуває у зв'язку з тим, що найменшого прогресу поки досягнуто в оцінці сфери інституційних трансформацій.

Попередником ІЕЕП прийнято вважати запропонований у 2001 р. на Давоському форумі *Індекс екологічної сталості (ІЕС) (Environmental Sustainability Index)*, який було розроблено для оцінки успіху виконання Цілей розвитку тисячоліття (Ціль 7 – забезпечення екологічної сталості) та довгострокових завдань сталого розвитку, а також для апробації альтернативної валовому внутрішньому продукту (ВВП) системи вимірювання.

Однак пілотний проект ІЕС (за результатами 2005 р.) продемонстрував неочікувану та суперечливу картину, яку критики назвали



абсурдною. Так, перші та останні щаблі рейтингу видаються досить логічними, адже найбільш розвинені держави мають у рейтингу вище місце, а найменш розвинені – нижче. Наприклад, до лідерів ІЕС увійшли:

Таблиця №24

**Країни-лідери за індексом ІЕУ**

Місце в рейтингу / країна	Місце в рейтингу / країна	Місце в рейтингу / країна
1 Фінляндія	6 Нова Зеландія	11 США
2 Норвегія	7 Австралія	13 Франція
3 Канада	8 Австрія	15 Німеччина
4 Швеція	9 Ісландія	22 Японія
5 Швейцарія	10 Данія	37 Італія

Водночас, викликають недовіру наступні зіставлення: Болівія стоїть на 7 щаблів вище за Італію, а Греція знаходиться поруч із Зімбабве. Багато країн, що розвиваються, посіли в ІЕУ досить високі позиції, наприклад Коста-Ріка опинилась на сходинці під номером 26, Болівія – 30, Ботсвана – 40, Еквадор – 44, Габон – 49, Шрі-Ланка – 51, Гватемала – 61, Гана – 63, Гондурас – 64, у той час як Ізраїль посів 79-е місце, Польща – 58-е, а Бельгія 79-е. Україна за цим індексом знаходиться на 110-му місці [219].

Цілком очевидно, що ця картина стала наслідком прогалин у методологічних підходах, адже досить важко відобразити з допомогою широкого кола хаотично підібраних індикаторів глибинні зв'язки, причини та наслідки процесів, що впливають на поточний стан навколишнього середовища. Ці недоробки зменшили цінність індексу як керівництва для урядів у виконанні конкретних цілей та підштовхнула фахівців до його подальшого вдосконалення. Виявлені недоліки було враховано в новому варіанті – Індексі ефективності екологічної політики, предметом дослідження якого стало вужче коло екологічних проблем.

Згідно з ІЕЕП-2012, до десятки передових країн світу увійшли: Швейцарія (найвищий бал – 76,69), Литва, Норвегія,

Люксембург, Коста-Ріка, Франція, Австрія, Італія, Велика Британія та Швеція. Сполучені Штати Америки – посіли 49-е місце, Китай – 116, а Індія – 125.

Таблиця №25

**ТОП-5 країн-лідерів ІЕЕП за регіонами [217]:**

Європа	Східна Європа та Центр. Азія	Америка	Африка на південь від Сахари	Азійсько-Тихоокеанський регіон	Ближній Схід і Північна Африка
Швейцарія	Албанія	Коста-Ріка	Габон	Нова Зеландія	Єгипет
Латвія	Хорватія	Колумбія	Замбія	Японія	Ізраїль
Норвегія	Грузія	Бразилія	Танзанія	Малайзія	ОАЕ
Люксембург	Беларусь	Еквадор	Ботсвана	Бруней	Саудівська Аравія
Франція	Вірменія	Нікарагуа	Берег Слонової Кістки	Тайвань	Алжир

Деталізація профілю України за ІЕЕП виглядає таким чином:

1. Зниження екологічного стресу на здоров'я людини – 61-е місце (72 бали), що є середнім арифметичним показників здоров'я – 62-е місце (69,2 бала), повітря – 60-е місце (75,4 бала) та вода – 53-е місце (68 балів).

2. Сприяння життєздатності екосистем і раціонального використання природних ресурсів: 115-е місце (35,3 бала), що сформувалося на базі таких позицій: повітря – 112-е місце (18,8 бала), водні ресурси / вплив на екосистеми – 94-е місце (18 балів), біорозмаїття – 88-е місце (46,4 бала), сільське господарство 87-е місце (45,2 бала), рибальство – 82-е місце (19,4 бала), енергія та зміни клімату Землі – 107-е – місце (25,1 бала), ліси – 47-е місце (88,9 бала) [218].

Найбільшу практичну цінність на цьому етапі має можливість, унаслідок використання принципу часових рядів, аналізувати динаміку екологічних показників та оцінювати досягнення в природоохоронній політиці [221]. Це було реалізовано в пілотному проекті – рейтингу *Тенденції ІЕЕП (EPI Trend)*, який аналізує політику урядів протягом останніх десяти років. Згідно з результатами, усі держави було розділено на 5 груп: найсильніші покращення, скромні покращення, майже немає змін, погіршення, найбільші погіршення. До числа лідерів, а саме – країн, що мають найбільші покращення в екологічній політиці, увійшли:

Таблиця №26

**Країни-лідери за індексом Тенденції ІЕЕП:**

Місце в рейтингу	Країна	Бал
1	Латвія	18
2	Азербайджан	17,8
3	Румунія	16,94
4	Албанія	16,8
5	Єгипет	16,31
6	Ангола	15,64
7	Словаччина	14,45
8	Ірландія	13,75
9	Бельгія	12,36
10	Таїланд	12,06

Водночас, 21 країна має від’ємні показники індексу, що свідчить про негативні результати їхньої екологічної політики. Останнє, 132-е місце в цьому рейтингу посідає Росія з чи не найбільш негативним показником (-12,82). Україна в цьому вимірюванні посіла 82-е місце, набравши 3,19 бала й увійшла до групи країн із відсутністю покращень в екологічній політиці [221].

Аналіз свідчить, що результати рейтингів ІЕЕП та Тенденції ІЕЕП дозволяють зрозуміти глобальні та національні екологічні проблеми, а також конкретизувати поточні завдання. Так, вони вказують на глобальну тенденцію зменшення дитячої смертності, зрос-

тання доступу до санітарії та питної води, а також стійку динаміку зниження ефективності дій щодо змін клімату Землі і викидів парникових газів, яка спостерігається в ряді країн. Показовим є і зв’язок екологічних проблем країн Півдня із забрудненням довкілля внаслідок індустріалізації, низьким рівнем інвестування, бідністю та її наслідками. Порівняння цих індикаторів доводить існування стійких проблем в екологічному менеджменті та стратегічно орієнтованому управлінні.

**Оцінка сталого розвитку**

Окреме місце серед екологічних індикаторів мають системи вимірювання сталого розвитку. На цей час серед науковців не існує єдиної позиції щодо сутності такої системи і лунають думки як про вдосконалення індикаторів з окремих аспектів, зокрема соціального, економічного та екологічного та їхнього подальшого зіставлення, так і про створення єдиного інтегрованого показника.

Наприклад, Європейський Союз сфокусував увагу на розробці системи оцінки «зеленої» економіки, яку було оприлюднено у звіті Європейського Агентства з навколишнього середовища «Доповідь з екологічних індикаторів-2012» [215 с. 1 – 77].

Під час зустрічі в рамках Конвенції з біологічного різноманіття COP-10, Світовий банк спільно з ЮНЕП та іншими партнерами оголосили про розробку глобального проекту з «Оцінки екосистем та обліку багатства», який дозволить групі розвинутих країн та країн, що розвиваються, протестувати цю концепцію і сформувати набір пробних національних інструментів обліку, здатних краще відображати і оцінювати різні аспекти сталого розвитку [227].

Російський вчений Голубев В.С. пропонує ввести індекс соціо-природного розвитку Росії та країн світу, узагальненою характеристикою природного процесу соціовідтворення має стати синтетичний індекс розвитку – СІР, що вимірюється в доларах США в розрахунку на одну людину за рік, який узагальнено характеризує основні складові сталого розвитку: економічну – через величину валового національного продукту (ВВП), соціогуманітарну – через ВЛК (вироб-

ництво людського капіталу) та екологічну – через ВЕК (виробництво екокапіталу), та є їх сумою [2].

Як бачимо, робота зі створення якісної системи оцінки сталого розвитку триває. На нашу думку, вона має відповідати таким вимогам:

- бути ясною, точною, зрозумілою і водночас компактною;
- враховувати взаємозв'язки всіх взаємопов'язаних підсистем;
- мати можливість оперативно реагувати на ситуацію, яка постійно змінюється;
- сприяти у розробці політики та відповідних рішень на всіх рівнях.

### ***Міжнародний індекс щастя (МІЩ) (Happy Planet Index)***

Цей індекс є однією з численних спроб включити екологічні параметри до системи оцінки соціального аспекту розвитку. Його головною ідеєю є відображення «реального» добробуту націй з допомогою співвідношення показників задоволеності життям мешканців кожної країни з його середньою тривалістю та кількістю споживаних природних ресурсів («Екологічного сліду»).

Незважаючи на певну логіку такої методики, експерти загалом висловлюють негативні оцінки його об'єктивності. Так, головними недоліком цього індексу є необґрунтованість та недоречність використання загальних утилітарних принципів, які спираються на бажання більшості людей прожити довге і повноцінне життя, та намірів країн зробити все можливе для досягнення максимального добробуту своїх громадян, розумно використовуючи наявні ресурси. Такий підхід надає МІЩ суб'єктивного характеру та відірваності від реального життя, особливо беручи до уваги лідерів рейтингу (9 з 10 країн першої десятки Індексу щастя є представниками Латинської Америки (за винятком В'єтнаму)). Великі економічно розвинені держави з сильними моделями соціального захисту опинилися набагато нижче від країн третього світу. Україна в рейтингу 2012 р. посіла 100-е місце з індексом щастя 37,6 балів [258].

Загалом, розробка та апробація сучасних систем оцінки екологічного аспекту розвитку продемонструвала багато проблем, які знижують результативність національної та глобальної екологічної політики: неповні та ненадійні джерела даних, обмеження отриманої інформації рядом метрик, відсутність системного та послідовного процесу перевірки даних, які надаються урядами країн. Наприклад, дотепер на глобальному рівні відсутня точна інформація та можливість порівняння даних щодо утилізації та переробки відходів і токсичних речовин. Спостерігається і обмежений доступ до даних із таких питань, як якість сільськогосподарської продукції та сталість водних ресурсів, що обмежує можливість компаративного аналізу та прогресу в цих сферах.

Тому можна з впевненістю стверджувати, що сучасна система екологічного моніторингу та оцінки має багато недоліків і потребує суттєвої доробки й, в першу чергу, більш чіткого бачення щодо шляхів її подальшого розвитку, що спонукає до розробки якісної науково-методичної бази та відповідних інструментів вимірювання. Можливо, у рамках структури ООН доцільно створити спеціалізовану структуру, яка би у світовому масштабі координувала роботу з акумуляції існуючого досвіду та апробації різних індикаторів вимірювання сталого та екоорієнтованого розвитку. Адже без розуміння реальної картини, динаміки позитивних та негативних тенденцій та їх взаємозв'язку неможливо рухатись вперед та виробити та впровадити ефективні екозначущі рішення.

## ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

Система глобального екологічного управління є сьогодні однією з найбільш слабких ланок глобальної екологічної політики, що є наслідком окреслених у попередніх підрозділах проблем.

Безперечно, вона потребує суттєвого реформування або навіть спеціальної розбудови відповідної архітектури. Однак міжнародна спільнота поки не дійшла єдиної думки щодо майбутнього глобального екологічного менеджменту й довкола цього питання точаться постійні дискусії.

На сьогодні глобальний екологічний менеджмент постає як складна багатовимірна та багаторівнева система, яка виконує ідеологічну, організаційну, фінансову, правову та моніторингову функції. Її ототожнення лише з організаційною площиною не відображає реальної ситуації, адже важливу роль у формуванні напрямків розвитку світової екологічної політики відіграють наукові пошуки та міжнародні зустрічі, під час яких обговорюються проблеми і перспективи та приймаються відповідні рішення.

Головними суб'єктами й одночасно акторами цієї системи є держави, організації системи ООН, впливові міжнародні установи, глобальні корпорації та неурядові організації, Бреттон-Вудські інститути, ділові та промислові кола і гібридні утворення, які перебувають у стані складних взаємодій та взаємовпливів.

В основі інституційної архітектури світового екоменеджменту, яка визнається більшістю фахівців – Організація Об'єднаних Націй та установи сім'ї ООН, а також спеціально створені структури, наприклад Глобальний екологічний фонд, який координує міжнародну політику у фінансовій сфері. Однак діяльність окреслених вище керівних суб'єктів глобального екологічного управління є недостатньо ефективною через фрагментарність, дублювання та надмірну бюрократизацію роботи і недостатні повноваження для впливу на процес прийняття та впровадження рішень. Тому з якісної точки зору можна констатувати інституційну слабкість сучасної системи світового еколо-

гічного управління, а відповідно – і її низьку спроможність виконувати покладені на неї обов'язки та завдання.

Наразі сформувалось два головні погляди на вдосконалення системи глобального екологічного управління – реформування діяльності уповноважених органів та створення кардинально нових структур. Вони відбуваються в руслі обговорень балансу сил у світі та шляхів розвитку світового менеджменту, що зачіпає багато геополітичних та гео економічних аспектів.

Проте і в самій системі глобального екологічного управління відбуваються поступові зміни ваги головних акторів. Зокрема, на поч. XXI ст. спостерігається зменшення ролі головних «імплементаторів» міжнародних рішень – держав та невпинне зростання ролі глобальних корпорацій, які розширюють інструменти свого впливу, у тому числі і за рахунок корпоративної соціальної відповідальності.

Не розв'язаною до цього часу залишається і проблема фінансування невпинно зростаючих потреб глобальної екологічної політики, включаючи досягнення Цілей Розвитку Тисячоліття. І хоча міжнародною спільнотою досягнуто певні домовленості та погоджено низку важливих інструментів, існує комплекс об'єктивних та суб'єктивних причин, що не дозволяє їх реалізувати повною мірою. За цих умов необхідною є корекція прийнятих рішень та подальший розвиток нових ініціатив і фінансових джерел, які зможуть компенсувати брак коштів.

Новою тенденцією поч. XXI ст. є зростання ролі та впливу громадських та бізнес ініціатив «знизу», що проявляється в розробці та прийнятті добровільних стандартів та зобов'язань як різними компаніями, дослідницькими та бізнес-установами, так і пересічними громадянами, неурядовими організаціями та різними верствами населення. Водночас, їх взаємодія перебуває на дуже низькому рівні, що вимагає більш чіткого окреслення сфер спільних інтересів з відповідною координацією дій.

Надзвичайно важливим завданням, що стоїть сьогодні перед системою глобального екологічного менеджменту, є подальша роз-

робка системи моніторингу та оцінки як основи та аналізу ефективності прийнятих рішень (з погляду теорії та практики). Наразі вже апробується кілька відповідних індикаторів, однак ця робота перебуває лише на початковій стадії і має бути суттєво розширена.

Триває пошук та апробація й новітніх підходів до менеджменту різних рівнів, зокрема сьогодні активно обговорюється використання методу адаптивного управління, який пропонує ефективні форми горизонтальної взаємодії.

Беручи до уваги окреслене, завдання реформування глобального екологічного управління та підвищення його якості вимагає більшої оперативності та рішучості дій, також залучення до обговорення та тестування нових механізмів взаємодії широкого кола сторін.

## ВИСНОВОК ДО ЧАСТИНИ 1

Глобальна екологічна політика, що почала формуватися в середині минулого століття, є відповіддю людства на зростаючі можливості та небезпеки глобалізації, яка дає шанс або плисти за течією, чекаючи «милості від природи», або взяти контроль над процесом розвитку у свої руки та самостійно вирішувати власну долю.

Можливість змінити своє майбутнє людство отримало в складних умовах зростання суперечностей та взаємозалежності світу. Інформаційні технології прискорюють обмін як конструктивними, так і деструктивними ідеями, а перетворення людиною довкілля та експлуатація природних ресурсів наближає глобальну екологічну катастрофу. Унаслідок економічного розвитку зростає прошарок багатих людей, однак збільшення їхнього добробуту супроводжується глибокою бідністю. Витончення методів експлуатації призводить до підсилення напруження в суспільствах і поширення тероризму та зростання уразливості як до викликів соціально-економічного розвитку, так і до екологічних загроз.

Головними рушійними силами, які формують реалії сьогодення та завтрашнього дня, експерти визначають демографічну ситуацію, економічний і соціальний розвиток, науку і технологічний прогрес, управління та культуру. Згідно до їх комбінації, розроблено кілька сценаріїв майбутнього розвитку, і від того, яким шляхом піде людство, буде залежати й характер глобальної екологічної політики в першій половині XXI ст.

### *Сценарій №1 «Пріоритет – ринок»*

Він відображає наше майбутнє як світ, у якому розвиток засновано на ринкових механізмах і підпорядкованих їм цінностям і надіям, якими живуть в основному промислово розвинені країни.

При цьому сценарії будуть домінувати інтереси країн Півночі і більша частина світу поділятиме їхні цінності та очікування, а держави будуть намагатися збалансувати соціальні імперативи з потребами ринку при значному пріоритеті останніх.

При такому ході подій головні перспективи розвитку світу пов'язуються з подальшою глобалізацією та лібералізацією, що мають призвести до зростання корпоративного добробуту, створення нових підприємств і засобів існування. Очікується, що це допоможе людям і суспільству самим впоратися з соціальними та екологічними проблемами або заплатити за те, щоб вони були вирішені.

Інтерес до фундаментальних досліджень знизиться, адже першочергово будуть вирішуватися такі питання, як передача технологій, дотримання прав інтелектуальної власності, що будуть відповідати запитам прибутковості і матимуть більший потенціал реалізації на ринку. Користь від застосування нових технологій для навколишнього середовища в цьому випадку стане лише побічним ефектом у спільному прагненні поліпшити ефективність ресурсопоживання.

Вирішенню соціальних питань у цьому випадку приділятиметься менше уваги, адже від самого початку передбачається, що економічний розвиток природним чином призведе до соціальних поліпшень. Крім того, такий сценарій допускає приватизацію значної частини ринку комунальних та інших послуг для населення, які надавалися державними підприємствами.

Щодо глобального екологічного управління, то за такої орієнтації суттєво зросте роль міжнародних організацій, які стимулюватимуть вільний ринок ресурсів, фінансів і вироблених товарів, а керування змінами буде відбуватися «зверху» – через уряди, корпорації та великі неурядові організації.

### ***Сценарій №2 «Пріоритет – безпека»***

Він змальовує наше майбутнє як світ пануючої нерівності, у якому процвітають несправедливість і конфлікти, викликані соціально-економічними й екологічними кризами та силовою глобалізацією.

Соціально-економічні та екологічні стреси викличуть хвилі протестів і протидії, а почастищення заворушень змусить найбільш впливові і процвітаючі верстви суспільства зосередити зусилля на забезпеченні власної безпеки, формуючи анклав на кшталт невеликих

привілейованих острівців «за своїми воротами». Члени таких громад отримають економічну вигоду та безпеку, однак з'явиться велика кількість «аутсайдерів», які не матимуть до них доступу.

Спроби протидіяти корупції та малоефективному управлінню, які лише загостряться в майбутньому, неминуче призведуть до розколу в суспільствах. Соціальні трансформації супроводжуватимуться подальшою централізацією влади в руках багатих прошарків населення, що в деяких випадках може призвести до зростання деспотизації. Вбачається, що підтримка відносної стабільності буде слугувати інтересам багаті частини населення, а для незаможних верств управління буде малоефективним і непослідовним.

Розв'язанню соціальних питань у цьому сценарії, як і у випадку сценарію «Пріоритет-ринок», не приділятиметься достатньої уваги, однак це буде виражено більш яскраво через нерівність доступу до прав та послуг. Негативним чином такий розвиток подій вплине і на навколишнє середовище, адже він передбачає найбільш високу ймовірність руйнування екосистем і ослаблення функцій деяких природних комплексів щодо забезпечення суспільства товарами та послугами.

### ***Сценарій №3 «Пріоритет – стратегія»***

При виборі цього шляху уряди країн будуть енергійно намагатись вирішити соціальні та природоохоронні проблеми і їхня роль у глобальному екологічному управлінні суттєво зросте. Це передбачає скоординований менеджмент, особливо на міжнародному рівні, зокрема розвиток нових управлінських інститутів і більш тісну взаємодію між приватним і державним секторами при керуванні «зверху» через уряди, корпорації та потужні неурядові організації.

Очікується, що держави будуть орієнтуватися на «розумний» розвиток, що виллється в пряме державне інвестування в науку і техніку, виділення субсидій і адміністративне регулювання (наприклад, уведення податків на викиди забруднюючих речовин).

Скоординовані заходи щодо покращення стану навколишнього середовища та боротьби з бідністю урівноважать прагнення розвивати

економіку за будь-яку ціну, однак екологічна та соціальна компонента ціноутворення і прибуток будуть враховані в політичних заходах, що регулюють механізми і процеси планування. Усе це буде підсилено фіскальними важелями або ініціативами, наприклад, податком на викиди вуглекислого газу або податковими пільгами.

Міжнародні угоди з охорони навколишнього середовища та сталого розвитку зобов'язуючого та незобов'язуючого характеру будуть інтегровані до перспективних планів, що підвищить їхній статус та наблизить до виконання.

#### ***Сценарій №4 «Пріоритет – стійкість»***

Цей сценарій передбачає назрілу необхідність стійкого співіснування природи і суспільства, що може бути здійснено внаслідок появи та прийняття нової парадигми розвитку, підкріпленої новою системою цінностей та інститутів, які будуть більш справедливими, ніж існуючі сьогоднішні установи світового рівня.

Нова парадигма розвитку та навколишнього середовища з'явиться у відповідь на сучасні виклики та передбачатиме існування нових, більш справедливих, цінностей та інститутів.

Кращі результати будуть досягнуті в тих сферах, у яких будуть впроваджуватися найбільш ефективні форми співробітництва як на національному, так і на світовому рівнях та буде поширена відповідальна корпоративна поведінка. У розв'язанні проблем, що становлять спільний інтерес для всіх жителів нашої планети, поширяться та поглибитимуться співпраця між урядами, громадянами та іншими зацікавленими групами. А в питаннях забезпечення базових потреб сьогоднішнього без завдання шкоди інтересам майбутніх поколінь буде досягнуто глобальний консенсус.

Відмінною рисою сценарію «Пріоритет – стійкість» є спрямованість ініціатив з реорганізації світового управління «знизу» «вгору». Очікується, що завдяки змінам у системі цінностей і пріоритетів, а також залученню до керування широких верств суспільства, підвищиться роль населення і громадських організацій у розробці подальшої програми дій, яка перетвориться на порядок денний для організа-

цій і структур вищого рівня. За урядами збережуться управлінські функції, але місцеве самоврядування отримає більше повноважень.

Розвитку науково-технічного прогресу та економічним важелям у цьому сценарії приділяється набагато менше уваги у порівнянні з попередніми, а основні надії покладаються на добровільне збалансування виробництва і споживання. Як і в сценарії «Пріоритет – стратегія», будуть домінувати еволюційний підхід та обережні рішення, що може призвести до деякого зниження темпів технологічного розвитку в ряді областей. Але зважена політика дозволить уникнути небезпечних побічних ефектів, супутніх науково-технічному прогресу.

У центрі уваги сценарію «Пріоритет – стійкість», як і «Пріоритет-стратегія» – задоволення базових потреб населення і забезпечення відповідних ресурсів навіть у тих випадках, коли в короткостроковій перспективі це може призвести до деякого зниження темпів економічного зростання [241].

Окреслені сценарії описують майбутнє світу залежно від того, піде людство технократичним шляхом або поставить на чільне місце етичні та моральні норми і зможе добровільно обмежити свої потреби. Сьогодні існує надто багато чинників, які можуть «перетягнути канат» в один або інший бік, і хоча механізм того, що відбудеться через кілька десятиліть уже запущено, людство ще може втрутитись у цей процес і відкоригувати його.

Підґрунтям для цього є формування екологічної свідомості та позеленіння багатьох сфер життя, екологізація бізнесу та формування у багатьох компаній відповідної корпоративної етики, позитивні результати впровадження ряду еколого-економічних інструментів, формування широкого кола механізмів співпраці та партнерства і найбільш головне – розуміння перед обличчям глобальної катастрофи, першим дзвіночком якої є глобальні зміни клімату Землі, необхідності прийняття термінових природоохоронних дій. Тому міжнародний екологічний поступ має отримати новий стимул.

Для здійснення узгоджених на найбільш широкому рівні екологічних та соціальних ініціатив потрібно:

1. здійснювати серйозні скоординовані дії, які необхідно розпочати вже зараз і не переривати протягом подальших років;

2. комбінувати заходи щодо запобігання несприятливих тенденцій і з адаптації до неминучих змін;

3. створити сильні організаційні та імплементаційні структури для управління природокористуванням і охороною навколишнього середовища;

4. забезпечити своєчасний доступ до достовірної та якісної інформації;

5. запровадити експерименти та апробації з подальшим поширенням позитивних прикладів, адже в екологічній сфері універсальних методів не існує;

6. державам та окремим лідерам проявити політичну волю.

Ідучи шляхом перетворень, необхідно бути готовим до еволюційного розвитку подій, адже соціальні, економічні та екологічні системи є досить інерційними. Тому не варто очікувати в найближчі роки позитивних результатів, адже довкілля – це довгострокова фінансова, організаційна, ментальна та наукова інвестиція, яка окупиться лише в довгостроковій перспективі. Необхідно набратись терпіння та невпинно йти вперед.

## **ЧАСТИНА II. УКРАЇНА В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ ІЗ ЗАХИСТУ ДОВКІЛЛЯ**

### **РОЗДІЛ 4**

#### **Участь України в глобальній екологічній політиці**

##### **4.1. Еволюція і загальна характеристика екологічної політики України**

Національна екологічна політика почала формуватись після розпаду СРСР та здобуття Україною незалежності. Нормативно-правове забезпечення цієї діяльності складають закони України, постанови Верховної Ради та Кабінету Міністрів України, укази Президента України, документи Міністерства екології й природних ресурсів України, Державного комітету природних ресурсів України та інших профільних установ, рішення місцевих рад народних депутатів тощо.

Першим правовим актом незалежної України, що визначає засади державної екологічної політики, є Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», прийнятий 25 червня 1991 р. Він визначає такі базові принципи діяльності щодо захисту довкілля:

1. Пріоритетність вимог екологічної безпеки, обов'язковість дотримання екологічних стандартів, нормативів та лімітів використання природних ресурсів у процесі здійснення господарської, управлінської та іншої діяльності.

2. Запобіжний характер заходів щодо охорони навколишнього природного середовища.

3. Екологізація матеріального виробництва на основі комплексності рішень у питаннях охорони навколишнього природного середовища, використання та відтворення відновлюваних природних ресурсів, широкого впровадження новітніх технологій.

4. Збереження просторової та видової різноманітності й цілісності природних об'єктів і комплексів.

5. Обов'язковість екологічної експертизи.



6. Науково обґрунтоване нормування впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище.

7. Стягнення плати за забруднення навколишнього середовища та погіршення якості природних ресурсів, компенсація шкоди, завданої у зв'язку з порушенням законодавства про охорону навколишнього середовища.

8. Поєднання заходів стимулювання й відповідальності.

9. Розв'язання проблем охорони навколишнього середовища на основі міждержавного співробітництва.

Основи міжнародного вектору національної екологічної політики закладено в ст. 71 цього закону. Вони передбачають зміцнення міжнародного співробітництва в галузі охорони навколишнього природного середовища з іншими державами, а також у межах природоохоронної діяльності ООН та організацій цієї системи, інших урядових і неурядових міжнародних інституцій [46, с.546].

Широка низка документів, прийнятих на цей момент, розвиває й вдосконалює головні засади екологічної політики України й конкретизує її цілі та завдання, зокрема в міжнародному контексті.

Так, у 1998 р. було прийнято першу довгострокову стратегію України в екологічній сфері – «Основні напрямки державної політики в галузі охорони навколишнього середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки». У ній було визначено такі завдання розбудови національної екологічної політики: проведення інституційної реформи державної системи охорони довкілля та використання природних ресурсів, упровадження механізмів та інструментів екологічної політики, реалізація пріоритетних національних і державних програм з метою створення умов для сталого збалансованого розвитку держави; формування державної системи регулювання екологічної безпеки як неодмінної складової національної безпеки України.

Наголошуючи на неможливості розв'язати національні екологічні проблем без взаємодії зі світовою спільнотою, цей документ

вказав на важливість виконання Україною міжнародних зобов'язань та визначив головні напрямки участі України в глобальній та регіональній кооперації. Серед них:

1. Співробітництво з міжнародними організаціями системи ООН у галузі охорони довкілля (ЮНЕП, ЄЕК ООН, ПРООН, МАГАТЕ, ФАО, ХАБІТАТ, Комісією зі сталого розвитку, Глобальним Екологічним Фондом та іншими).

2. Співробітництво на двосторонній основі в галузі охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та ядерної і радіаційної безпеки з урядами сусідніх держав, держав – стратегічних партнерів та донорів у рамках двосторонніх угод, спільних програм тощо.

3. Участь у регіональних природоохоронних заходах (Чорне та Азовське моря, Дніпро, Дунай, Карпати, Донбас тощо).

4. Участь у міжнародних програмах ліквідації наслідків Чорнобильської аварії, зокрема в рамках Меморандуму про взаєморозуміння між урядами країн «Великої сімки», Європейської Комісії та України щодо закриття Чорнобильської АЕС (реалізація Плану підвищення безпеки об'єкта «Укриття», завершення будівництва нових атомних енергоблоків, які компенсують втрату потужностей Чорнобильської АЕС, проблеми радіоактивних відходів, нейтралізація перенесення забруднень повітряними та водними потоками тощо) [110, с. 248].

У наступному документі – «Стратегії державної екологічної політики України на період до 2020 р.», прийнятому в 2010 р., окреслені завдання було розширено. Так, протягом поточного десятиліття передбачається досягнення таких цілей:

1. Безумовне виконання міжнародних зобов'язань відповідно до багатосторонніх та двосторонніх міжнародних договорів України.

2. Послідовне врахування рекомендацій всесвітніх самітів ООН зі сталого розвитку в містах Ріо-де-Жанейро та Йоганнесбурзі.

3. Розширення співробітництва з питань запобігання транс-кордонному забрудненню навколишнього природного середовища.

4. Запобігання глобальній зміні клімату.

5. Забезпечення активної участі українських представників у роботі міжнародних організацій природоохоронного спрямування [45, с. 218].

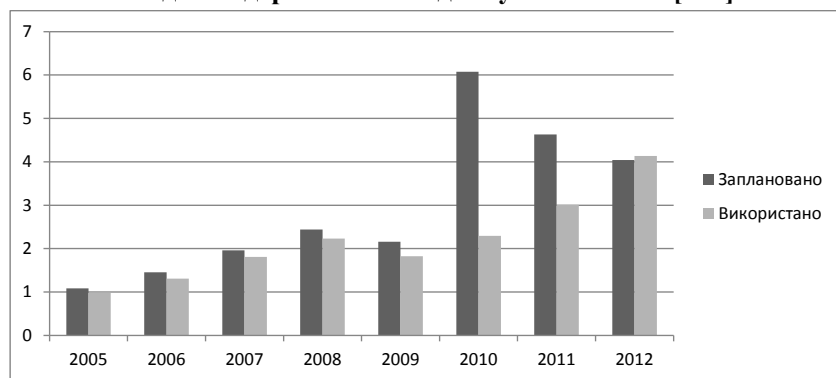
Однак аналіз ситуації в Україні свідчить, що коло завдань, які сьогодні перед нею постають, є набагато ширше. Так, першочергової уваги заслуговують адаптація вітчизняного законодавства до міжнародних правових норм, створення умов для участі в новітніх механізмах багатостороннього партнерства з усіма зацікавленими суб'єктами, розвиток відносин із тими установами регіонального та глобального характеру, з якими Україна поки що не співпрацює, розширення взаємодії з міжнародними фінансовими установами та потенційними донорами, створення умов для впровадження «зеленої» економіки.

Розвиток цих аспектів, що відповідають актуальним напрямкам глобальної та регіональної екологічної політики, є однією з умов пришвидшення інтеграції України до світового товариства та розширення економічних, наукових і технічних зв'язків з багатьма країнами світу.

Нинішній стан речей не дозволяє це ефективно зробити, адже Україна ні ментально, ні політично, ні економічно не готова взнати екологію однією з пріоритетних сфер свого розвитку.

Таблиця №27

Видатки державного бюджету на екологію[103]



Варто наголосити й на слабкості відповідної законодавчої бази України, яка має багато прогалин, що не дозволяють якісно виконувати поставлені завдання та співпрацювати з міжнародними інституціями. Тому одним із першочергових завдань удосконалення національної екологічної політики має стати систематизація еколого-правових норм та звільнення їх від застарілих, забезпечення взаємоузгодженого врегулювання різних напрямків охорони довкілля та створення ефективних імплементаційних інструментів. В основу цієї роботи має бути покладено принцип гнучкості, що передбачає постійне вдосконалення чинного законодавства як до сучасних потреб реформування вітчизняної економіки, так і до норм міжнародного права.

Наслідки розгляду державою екологічних імперативів за залишковим принципом, як це відбувається дотепер, дають підстави багатьом фахівцям говорити про національну екологічну катастрофу.

Факти свідчать, що стан земельних ресурсів України близький до критичного. На всій території поширені процеси деградації земель, серед яких найбільш масштабними є ерозія (близько 57,5% території), забруднення (близько 20%), підтоплення (близько 12% території). Зменшується вміст поживних речовин у ґрунтах, а щорічні втрати гумусу становлять 0,65 т на один гектар.

Основними загрозами біорозмаїттю України є діяльність людини та знищення природного середовища існування флори й фауни, унаслідок чого спостерігається катастрофічне зменшення площі територій водноболотних угідь, степових екосистем, природних лісів. Знищення навколишнього природного середовища відбувається внаслідок розорювання земель, вирубування лісів з подальшою зміною цільового призначення земель, осушення або обводнення територій, промислового, житлового та дачного будівництва. Поширення неаборигенних видів у природних екосистемах викликає значний дисбаланс у біоценозах. Управління збереженням біорозмаїття прісноводних та морських екосистем розвивається не так швидко, як для екосистем суші, що негативно впливає на обсяг рибних запасів та середовища перебування водних живих ресурсів.

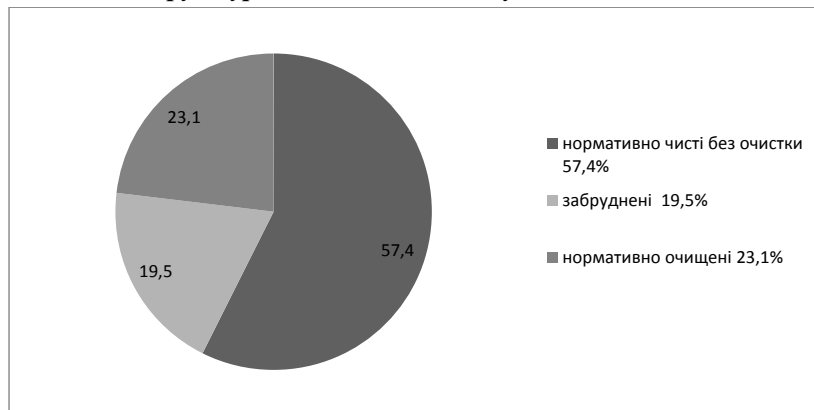
В Україні досить гостро стоїть проблема забезпечення населення якісною та безпечною для здоров'я питною водою. За ступенем водо-

забезпечення Україна посідає одне з останніх місць серед країн Європи, а за водоемністю валового суспільного продукту випереджає їх. Так, норми водокористування на одну людину в Україні (в середньому 250 – 320 л/чол. на добу) щонайменше вдвічі вище, ніж середній рівень водопостачання в розвинених країнах світу. Наприклад, середньодобове споживання води одним мешканцем Києва складає 270 л/чол. на добу (за даними ДП Укрметртестстандарт – 450), Барселони (Іспанія) – 106; Амстердама (Нідерланди) – 100; Антверпена (Бельгія) – 85 л/чол. на добу. Витрати свіжої води в Україні на одиницю виробленої продукції значно перевищують відповідні показники в розвинених країнах Європи: Франції – у 2,5 рази, ФРН – у 4,3 рази, Великій Британії та Швеції – у 4,2 рази [162, с. 126], що свідчить про нераціональне використання цього цінного невідновлюваного ресурсу.

В Україні невпинно зростає забруднення земельного, водного та повітряного простору. Так, за результатами узагальнення даних державного обліку водокористування, у 2011 р. у поверхневі водні об'єкти України скинуто понад 7,7 км<sup>3</sup> стічних вод, у тому числі забруднених – 1,6 км<sup>3</sup> (21%), а також 42,4 тис. т завислих речовин, 403,4 т нафтопродуктів, 801,2 тис. т сульфатів, 637,6 тис. т хлоридів, 9,1 тис. т азоту амонійного, 57,9 тис. т нітратів, 2,2 тис. т нітритів, 271,4 т СПАР, 735,7 т заліза, 7,5 тис. т фосфатів тощо.

Таблиця №28

Структура стічних вод за ступенем очистки



Найбільші обсяги скидів забруднених стічних вод мають підприємства чорної металургії (503,4 млн.м<sup>3</sup>), енергетики (320,2м<sup>3</sup>), вугільної промисловості (294,9 млн. м<sup>3</sup>) та комунального господарства (537,9 млн. м<sup>3</sup>).

На якість поверхневих вод негативно впливає також скид шахтно-кар'єрних вод, які практично без очистки потрапляють у поверхневі водні об'єкти (664,9 млн. м<sup>3</sup> у 2012 р.). Основними причинами цього є відсутність у більшості населених пунктів країни систем централізованого водовідведення, низька якість очищення зворотної води, незадовільний стан функціонуючих очисних споруд. Випадки високих рівнів забруднень найчастіше фіксуються в річках басейнів Дніпра, Дунаю, Сіверського Дінця, річок Приазов'я та Західного Бугу.

У територіально-адміністративному розрізі близько 75% від усіх забруднених стічних вод України скидається лише в 4-х областях: Донецькій – 557 млн. м<sup>3</sup> (39% від із загального обсягу скидів області), Дніпропетровській – 382,7 млн. м<sup>3</sup>, (32%), Луганській – 101,2 млн. м<sup>3</sup> (33%) та Одеській – 102,6 млн. м<sup>3</sup> (42%) [16], які внаслідок великої скупченості промислових підприємств є найбільш неблагополучними в екологічному плані.

Загалом, за рівнем раціонального використання водних ресурсів та якості води Україна, за даними ЮНЕСКО, посідає 95 місце серед 122 країн світу.

Однією з болючих проблем України є високий рівень забруднення повітря. Щільність шкідливих викидів від стаціонарних джерел забруднення в розрахунку на квадратний кілометр території складає в середньому 7,2 т забруднюючих речовин, а на душу населення – 95,1 кг. Проте в окремих регіонах ці показники значно перевищили середній рівень по країні.

Таблиця №29

Щільність викидів в деяких областях України

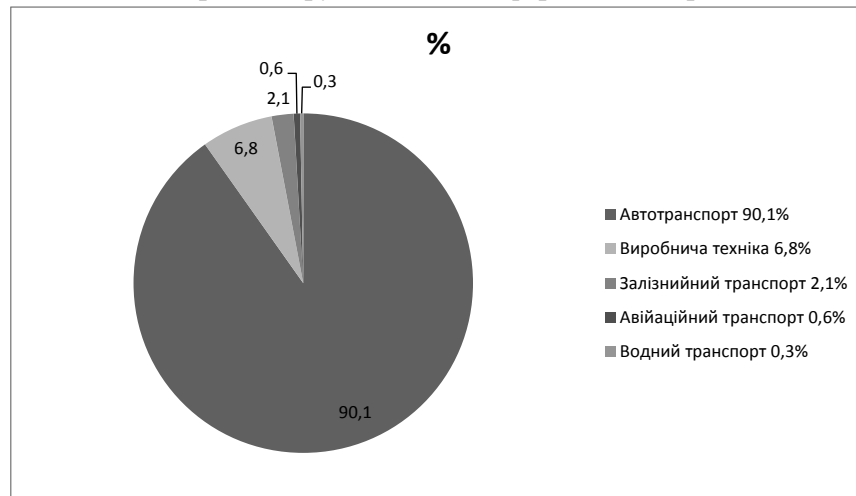
Область	Перевищення норми на 1 км <sup>2</sup>	Перевищення норми на душу населення
Донецька	8	3,6
Дніпропетровська	4,2	3,1
Луганська	2,3	2,1
Івано-Франківська	2	1,5

У 2011 р. підприємствами Києва в розрахунку на 1 м<sup>2</sup> території було викинуто в повітря 39,3 т забруднювальних речовин, що перевищило середній показник по країні в 5,5 разів [83, с. 17].

Як і в усьому світі, найбільшим джерелом забруднення повітря в Україні є автомобільний транспорт, адже вона дуже повільно переходить на прийняті в усьому світі стандарти якості пального та більш екологічно чисті моделі пересування.

Таблиця №30

**Головні джерела забруднення атмосферного повітря [83, с. 18]**



Упродовж останніх років у промислово розвинутих містах в атмосферному повітрі постійно реєструвалася наявність до 16 поліциклічних ароматичних вуглеводнів, з яких 8 є канцерогенами, груп нітрозамінів (нітрозодиметилам і нітрозодіетиламін) та важких металів (хром, нікель, кадмій, свинець, берилій). Загалом канцерогенний ризик у 2009 р. досяг 6,4 – 13,7 випадку онкологічних захворювань на 1 тис. осіб, що значно перевищує міжнародні показники ризику.

Фахівцями встановлено, що незадовільний стан якості атмосферного повітря України обумовлюється низкою причин, серед

яких – недотримання підприємствами режиму експлуатації пилогазоочисного обладнання, нездійснення заходів зі зниження обсягу викидів забруднюючих речовин до встановлених нормативів, низькі темпи впровадження новітніх технологій та значне збільшення кількості транспортних засобів, зокрема тих, що вичерпали термін придатності.

Україна належить до групи країн з високим ризиком виникнення надзвичайних ситуацій природного й техногенного характеру. До цього можуть призвести аварії на 23767 потенційно небезпечних підприємств та інших об'єктів, що існують на її території [40, с. 218]. Головну загрозу в цьому контексті становлять: застарілість основних фондів, зокрема природоохоронного призначення, великий обсяг транспортування, зберігання й використання небезпечних речовин, аварійний стан значної частини мереж комунального господарства, недостатня інвестиційна підтримка процесу впровадження новітніх ресурсозберігаючих і екологічно чистих технологій в екологічно небезпечних галузях промисловості тощо.

Невирішеною до цього часу є і проблема утилізації відходів. Лише протягом 2009 р. внаслідок виробничої діяльності утворилося 1,2 млн. тонн відходів I – III класу безпеки. Темпи цього процесу в середньому становлять 220 – 250 кг на рік на одну особу, а у великих містах досягають 330 – 380 кг на рік відповідно. У 2009 р. їх обсяг досяг 50,1 млн. м<sup>3</sup> і щороку збільшується майже на 4 млн. м<sup>3</sup>.

Наразі тверді побутові відходи захороняються на 4157 сміттєзвалищах і полігонах загальною площею близько 7,4 тис. га й лише близько 3,5% твердих побутових відходів спалюються на двох сміттєспалювальних заводах у містах Києві та Дніпропетровську.

Серед твердих побутових відходів зростає частка таких, що не піддаються швидкому розкладу й потребують значних площ для зберігання. Відповідно кількість перевантажених сміттєзвалищ становить 243 одиниці (5,8% їхньої загальної кількості), а 1187 одиниць (28,5%) – не відповідають нормам екологічної безпеки.

Варто наголосити, що значну загрозу довкіллю та здоров'ю громадян України становлять медичні відходи, що містять небезпечні патогенні та умовно патогенні мікроорганізми. В Україні щорічно утворюється приблизно 350 тис. тонн медичних відходів, які мають потенційний ризик поширення інфекцій.

На кінець 2009 р. на 2987 складах України накопичено більше 20 тис. т непридатних пестицидів, більше половини з яких – невідомі суміші високотоксичних пестицидів, які належать до переліку стійких органічних забруднювачів ООН [81, с.197].

До цього варто додати, що протягом двох десятиліть розбудови незалежної держави, українська влада підпорядковувала свою політику виключно цілям економічного зростання, що заохочувало марнотратне споживання природних ресурсів, забруднення довкілля та експорт енергоносіїв, а відповідно – і перепони на шляху еко-модернізації вітчизняної економіки.

Очевидно, що окреслені екологічні проблеми України мають комплексний характер і в процесі загострення є викликом не лише безпечному і якісному життю громадян, а й сталості соціально-економічного розвитку, адже видатки на їх подолання в умовах хронічного недофінансування зростають з року в рік. За таких умов міжнародний вектор екологічної політики набуває все більшої актуальності. Україна зацікавлена в розвитку взаємовигідних механізмів співробітництва й має значний потенціал для їхнього розвитку, адже вона може запропонувати партнерам свої інтелектуальні, наукові, рекреаційні та територіальні ресурси, а також унікальний досвід, що напрацьовано в ряді сфер. Окреслене створює підґрунтя для розвитку відносин на паритетних засадах.

Водночас, останніми роками рух в цьому напрямі дещо загальмувався й Україна не повністю використовує переваги, що відкриваються, в співпраці з провідними міжнародними установами.

## **4.2. Міжнародне співробітництво з подолання наслідків аварії на Чорнобильській АЕС**

Аварія на Чорнобильській атомній електростанції (ЧАЕС) стала безпрецедентною катастрофою в історії людства й одним із головних напрямків співробітництва з провідними установами світу, який ліг в основу розвитку зовнішнього вектора національної екологічної політики за часів незалежності України.

Унаслідок вибуху, що зруйнував активну зону реактора блока № 4 ЧАЕС було порушено сформований устрій життя населення та господарської діяльності ряду районів України, Росії та Білорусії. Загальна площа забруднення сільськогосподарських угідь склала 3,5 млн. га, з них рілля – 3,1 млн. га, понад 1,5 млн. га лісів України, що свідчить про глобальний масштаб цієї катастрофи.

Міжнародна громадськість досить оперативно відреагувала на події в Чорнобилі. Не тільки різні організації, а й приватні особи підключилися до допомоги населенню, що постраждало. Чи не найпершими на події в Чорнобилі відгукнулися Організація Об'єднаних Націй та організації системи ООН. Від них надійшла й найвагоміша допомога під час ліквідації та пом'якшення наслідків Чорнобильської аварії.

Уже навесні 1986 р. у Відні відбулися міжустановчі консультації за участю організацій, які займаються питаннями охорони здоров'я та продовольством: ФАО, МАГАТЕ, НКДАР (Наукового комітету з питань дії атомної радіації), ВООЗ. Після прийняття восени 1986 р. конвенції про оперативне оповіщення про ядерну аварію й Конвенції про допомогу на випадок ядерної радіації або радіаційної аварійної ситуації до міжнародного співробітництва підключились й інші організації – Економічна Комісія для Європи, Міжнародна організація праці, Міжнародна морська організація, Бюро координатора організації ООН з питань допомоги на випадок стихійних лих, ЮНЕСКО, ЮНЕП та ін. Також було створено Міжустановчий комітет з реагування на ядерні аварії (НКДАР ООН). Однак ця співпраця була досить обмеженою і зводилася, головним чином, до надання екологічно чистих продуктів, медичного обладнання та предметів першого вжитку.

Лише через чотири роки після Чорнобильської аварії керівництво СРСП почало розуміти її масштаби. Тому у своєму зверненні від 26 квітня 1990 р. уряди СРСП, БРСП та УРСР звернулись до світової спільноти з проханням включити до порядку денного чергової сесії Економічної і Соціальної Ради ООН додатковий пункт під назвою «Міжнародне співробітництво з ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС» [3].

У відповідь на це в райони, що постраждали від аварії, було направлено місію ООН під керівництвом Виконавчого секретаря ЄЕК, до складу якої увійшло дев'ять представників міжнародних організацій (ООН, ЮНДРО, ЮНЕП, ЮНІСЕФ, Відділення ООН у Відні та інших установ). Вона стала першою комплексною делегацією в постраждалі райони, яка не лише адекватно оцінила масштаби катастрофи, а й розглянула дії урядів, їхні помилки та побажання, а також виробила практичні рекомендації подальшої діяльності.

На основі результатів цієї місії Генеральний секретар ООН зробив на 45-й сесії Генеральної Асамблеї ООН доповідь, що лягла в основу прийнятої резолюції 45/190 «Про зміцнення міжнародного співробітництва та координацію зусиль у справі вивчення, пом'якшення та мінімізації наслідків Чорнобильської катастрофи». Вона закликала світову спільноту об'єднати та скоординувати зусилля для допомоги постраждалому населенню.

Також було призначено координатора ООН з Чорнобильських питань, за безпосередньої участі якого було підготовлено «Зведений план міжнародного співробітництва щодо подолання наслідків Чорнобильської катастрофи», у якому виділено такі пріоритетні напрямки співпраці: здоров'я, переселення, економічна реабілітація постраждалих територій, соціально-психологічна реабілітація населення, продовольчий і сільськогосподарський моніторинг і економічне оздоровлення навколишнього середовища.

Ця сесія Генеральної Асамблеї ООН заклала початок координації діяльності міжнародних організацій щодо пом'якшення наслідків Чорнобильської аварії. Низка прийнятих резолюцій передбачала розробку

спеціальної Чорнобильської програми в рамках системи ООН та залучення додаткових засобів для цих потреб, що давало змогу використати ресурси й передову світову експертизу для всебічної допомоги постраждалим районам, їхньому населенню та майбутнім поколінням.

На наступних сесіях ГА ООН цю роботу було продовжено. Зокрема, у 1993 р., на 48-й сесії Генеральної Асамблеї ООН розглядалося питання зміцнення міжнародного співробітництва в справі вивчення, пом'якшення та мінімізації наслідків Чорнобильської катастрофи» (пункт 105 порядку денного) [268]. У своєму виступі представник України, міністр охорони навколишнього природного середовища Готовчиць Г.О. зазначив, що Україна розглядає міжнародну допомогу як фактор, який має не визначати й не підміняти, а лише доповнювати власні зусилля країни в цьому напрямі.

Однією з профілюючих установ, яка взяла активну участь у ліквідації Чорнобильської аварії, є Міжнародна агенція з атомної енергії (МАГАТЕ). Захищаючи інтереси атомної енергетики, ця організація, однак, прагнула об'єктивно розібратися в причинах цієї аварії та виробити рекомендації подальшої діяльності, для чого було проведено низку зустрічей, семінарів та розроблено розширену програму з ядерної безпеки.

У жовтні 1989 р. СРСП звернувся до МАГАТЕ з проханням здійснити силами міжнародних експертів оцінку розроблених СРСП концепцій і ефективності вжитих заходів. Для цього було створено Міжнародний консультативний комітет у складі 19 чоловік під керівництвом Іцудзо Шигельмацу, директора Центру з вивчення радіації в Японії, який розпочав впровадження проекту з радіологічних наслідків Чорнобильської аварії для СРСП.

21 вересня 1990 р. у Відні урядами СРСП, Української РСР, Білоруської РСР та МАГАТЕ було підписано угоду, яка заклала основи міжнародних досліджень наслідків аварії на ЧАЕС. Беручи до уваги унікальні можливості їх проведення, МАГАТЕ підтримала пропозицію СРСП щодо створення Чорнобильського центру радіаційних досліджень «Прип'ять».

Загалом Міжнародного агенцією з атомної енергії було здійснено велику теоретичну та практичну роботу щодо ліквідації наслідків Чорнобильської аварії і впроваджено чимало проектів, що стосуються специфічних досліджень відносно  $\beta$  і  $\gamma$  випромінювання, передачі технічної документації і технологій, моніторингу, діагностичного аналізу, дезактивації територій, захисту населення тощо.

Не залишилась осторонь від Чорнобильської трагедії і ЮНЕСКО (Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури). У 1990 – 1991 рр. ця організація прийняла Чорнобильську програму, яка сфокусувалася на соціально-просвітницьких аспектах, зокрема розробці програми досліджень і підготовці кадрів, будівництві шкіл, аналізі соціально-економічних наслідків та моральних аспектів аварії, допомозі в організації зв'язку для зони аварії та відповідної інфраструктури. У січні 1991 р. між СРСР та ЮНЕСКО було підписано угоду про співробітництво.

Цією установою було проведено широку низку міжнародних акцій, зокрема «Мільйон для дітей Чорнобиля», у яких взяли участь відомі політичні діячі, представники культури та наукового загалу, створено кілька центрів психічної та соціальної реабілітації переселенців, проведено низку навчальних семінарів та виконано кілька програм з екологічної освіти.

Початок співпраці з ЮНЕП було закладено підписаним 11 – 12 жовтня 1990 р. у місті Найробі Протоколом про проведення консультацій між делегацією Верховної Ради СРСР та цією організацією. ЮНЕП зосередила свою увагу переважно на консультативній та організаційній роботі, а також наданні фінансової допомоги НКДАР ООН у підготовці оцінок довгострокових наслідків Чорнобильської аварії.

Сферою уваги ВООЗ стали медичні аспекти Чорнобильської катастрофи. Наприклад, у травні 1988 р. на 48-й сесії цієї організації була прийнята резолюція «Радіонукліди в продуктах харчування», що пропонувала посилити контроль за продуктами харчування, особливо в місцях аварії, та розширити співробітництво із цих питань. Також ВООЗ долучилася до створення соціально-реабілітаційних центрів та

здійснила широке коло досліджень стану здоров'я переселенців і ліквідаторів.

Роль ФАО в мінімізації наслідків аварії на ЧАЕС полягає в проведенні експертних досліджень і виробленні рекомендацій щодо можливостей відновлення забруднених внаслідок аварії ресурсів флори й фауни. Великий семінар із цього питання було проведено восени 1990 р. у Київському інституті сільськогосподарської радіології [97, с. 110 – 122].

Ідучи назустріч наполегливим проханням світового співтовариства, а також виконуючи умови Оттавського Меморандуму від 20 грудня 1995 р., 15 грудня 2000 р. Україна остаточно зупинила Чорнобильську АЕС. Головними напрямками роботи стосовно питань подолання наслідків Чорнобильської катастрофи стали оздоровлення й медичне забезпечення постраждалих, соціально-економічна реабілітація територій, що мають статус чорнобильських, та забезпечення безпеки закритого реактора. Відповідно до домовленостей між Україною й країнами «Великої сімки», закріплених у Меморандумі про закриття ЧАЕС, будується сховище для відпрацьованого ядерного палива. У 2004 – 2005 рр. було проведено тендер, який визначив проект нової захисної споруди – безпечної конфайнменту (НБК) та технічні параметри його монтажу.

Питання про альтернативні проекти утилізації ядерного палива регулярно розглядаються учасниками Асамблеї донорів Чорнобильського фонду «Укриття», у яких передбачаються всі необхідні заходи для закриття АЕС. Водночас Україна й досі потерпає від браку технологій для дезактивації забруднених територій, а також від недосконалого розміщення й перерозподілу продуктивних сил у зв'язку з аварією на ЧАЕС. Особливе занепокоєння викликає стан збудованого 1986 р. саркофагу-укриття й потреба якнайшвидшого введення в експлуатацію нового постає досить гостро [172, с. 97 – 98].

Будівництво об'єкту «Укриття» вимагає значних коштів, тому для їх акумуляції було організовано низку спеціальних донорських

конференцій. Під час першої з них, яка відбулась 1997 р. в Нью-Йорку, було проголошено внесків на суму \$343 млн. На другій конференції, яка мала місце в 2000 р. в Берліні, було зібрано \$325 млн. Внеском третьої конференції, яка пройшла в Лондоні в 2005 р., стала сума близько \$185 млн.

У 2011 р. Міністерство надзвичайних ситуацій України організувало чергову Конференцію зі збору коштів на завершення Чорнобильських проектів, яка відбулась 19 квітня 2011 р. у Києві. Під час її проведення було проголошено внесків на суму близько €547,6 млн. (при загальному дефіциті коштів на той час у розмірі €740 млн.). У ній взяли участь делегації 40 країн та організацій (ЄС, США, Франція, ФРН, Велика Британія, Японія, Італія, Канада, РФ, Австрія, Бельгія, Данія, Фінляндія, Греція, Ірландія, Корея, Кувейт, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Азербайджан, Бразилія, Естонія, Індія, Індонезія, Китай, Литва, Малайзія, ОАЕ, ПАР, Румунія, Туреччина, Угорщина, Хорватія, Чехія, ЄБРР) та багато високопоставлених осіб (зокрема, резидент ЄК Ж. – М. Баррозу, Президент ЄБРР Т. Міров, Прем'єр-міністр Франції Ф. Фійон, Прем'єр-міністр Литви А. Кубілюс, Віце-прем'єр Державної Ради КНР Чжан Децзян та ін.).

На цей час завдяки спільним зусиллям країн «Великої вісімки», ЄС, України та інших країн-донорів досягнуто згоди щодо забезпечення фінансування чорнобильських проектів у повному обсязі. Дефіцит коштів планується покрити за рахунок зазначених країн та установ [79].

Однак загалом спостерігається значне падіння інтересу міжнародної спільноти до Чорнобильської аварії, внаслідок чого роботи із зведення НБК не виконуються вчасно. Україна не має фінансових можливостей самостійно завершити його зведення, а кошти донорів надходять невчасно та не в повному обсязі. Тому вона має активізувати роботу з міжнародними партнерами, адже наслідки цієї катастрофи ще не ліквідовано й потенційно загрожують не лише Україні, а й багатьом країнам світу.

Щоб привертати увагу до Чорнобильської аварії, яка поступово зменшується, Україна здійснює широке коло заходів. У вересні 2003 р. на саміті СНД Президент України Леонід Кучма запропонував країнам-учасникам Співдружності оголосити 26 квітня Міжнародним днем пам'яті жертв радіаційних аварій і катастроф. Рада голів держав СНД підтримала цю пропозицію. А в грудні 2003 р. ініціативу схвалила Генеральна асамблея ООН і закликала всі держави-члени ООН щороку вшановувати пам'ять про Чорнобильську трагедію, відзначати Міжнародний день пам'яті жертв радіаційних аварій і катастроф та проводити в його межах відповідні заходи.

Реалізуючи ці починання, Україна має постійно докладати зусиль для збільшення кількості та змістовного наповнення відповідних заходів, які не дадуть людству забути про Чорнобильську трагедію та увічнять пам'ять загиблих від них людей. Для цього необхідно якомога більше інформувати міжнародне товариство про наслідки аварії, пропагувати позитивні результати та приклади взаємодопомоги й співробітництва, адже Чорнобиль дав початок пошукам нових пост-чорнобильських моделей виживання не тільки для України, а й для всього людства загалом.

#### **4.3. Участь України в міжнародних екологічних програмах**

Ще перебуваючи в складі СРСР, Україна розпочала співпрацю з деякими організаціями системи ООН та іншими міжнародними установами, у тому числі і в екологічній сфері, та підписала низку природоохоронних угод. Після отримання незалежності цю діяльність було продовжено, але вже на новому рівні. Наразі Україна розвиває природоохоронне співробітництво через такі механізми:

- участь у міжнародних зустрічах з різних аспектів охорони довкілля;
- підписання двосторонніх (багатосторонніх) угод;
- приєднання до міжнародних конвенцій і протоколів;
- отримання зовнішньої технічної і фінансової допомоги;



- залучення до реалізації довгільних проектів донорів.

Зазначимо, що Україна взяла участь в усіх міжнародних зустрічах високого рівня, що відбулись з початку 1990-х рр.: у Конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку 1992 р., Саміті Тисячоліття, який пройшов під егідою ООН у 2000 р., у Всесвітньому Саміті ООН зі сталого розвитку, що мав місце в 2002 р., та Конференції ООН зі сталого розвитку «Рі+20» 2012 р.

Розвиваючи їхні ідеї, вона ініціювала прийняття глобального правового акту обов'язкової юридичної сили – Екологічної Конституції Землі. Значний внесок в опрацювання концептуальних засад та популяризацію цієї ідеї зробили такі вітчизняні вчені, як академік НАН України Ю.Ю. Туниця [140, с. 22 – 29], а також учені Голубець М.А., Шемшученко Ю.С., Шаблій О.І., Василенко В.А. та ін.

Україна взяла активну участь у загальноєвропейському політичному процесі «Довкілля для Європи». Великий внесок у його розширення зробила п'ята Пан'європейська конференція міністрів навколишнього середовища, що відбувалася в Києві 21 – 25 травня 2003 р.. Крім Декларації міністрів, у якій відзначалась велика роль європейських країн у впровадженні сталого розвитку регіону та збереженні миру й безпеки в ширшому контексті, у ході київської конференції було прийнято й відкрито для підписання три протоколи до конвенцій Європейської економічної комісії Організації Об'єднаних Націй:

- Протокол зі стратегічної екологічної оцінки до Конвенції ЄЕК ООН з оцінки впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті;
- Протокол про цивільну відповідальність і компенсацію за збиток, заподіяний транскордонним впливом промислових аварій на транскордонні води до Конвенцій ЄЕК ООН про транскордонний вплив промислових аварій і з охорони й використання транскордонних водотоків і міжнародних озер;
- Протокол реєстрів викидів і переносу забруднювачів до Конвенції ЄЕК ООН про доступ до інформації, участі громадськості в

процесі прийняття рішень і доступу до правосуддя в питаннях, що стосуються навколишнього середовища (Орхуська конвенція).

Також на київській конференції урядами семи країн Карпатського регіону було прийнято Рамкову конвенцію про захист і сталий розвиток Карпат (її підписали Угорщина, Румунія, Сербія, Чорногорія, Словаччина, Україна та Чехія) [228].

Розвиваючи двостороннє співробітництво, станом на початок 2013 р. Україна підписала 44 двосторонні міжнародні угоди з багатьма країнами світу й насамперед зі своїми сусідами: Білоруссю, Грузією, Молдовою, Росією, Словаччиною та Польщею. Меморандуми про взаєморозуміння щодо співробітництва в галузі охорони довкілля укладено з Австрією і Фінляндією. Угода про співробітництво в галузі охорони довкілля підписана урядом України з урядом Ізраїлю, про співробітництво в галузі ядерної безпеки й захисту від радіації – з урядами Фінляндії, Австрії та Росії. Наразі динамічно розвивається співпраця з Данією, Нідерландами та США у сфері збереження довкілля, національних парків і біорозмаїття, раціонального використання природних ресурсів, управління водними ресурсами й токсичними відходами та подолання наслідків Чорнобильської катастрофи. Міжнародне співробітництво в галузі ядерної та радіаційної безпеки здійснюється Україною як з МАГАТЕ і Європейським Союзом, так і на двосторонній основі зі США, ФРН, Канадою, Швецією та Японією [72, с. 311 – 315].

Одним із важливих аспектів національної екологічної політики в міжнародному контексті є участь у програмах і проектах, у межах яких для розв'язання гострих довгільних проблем на теренах України використовується технічна допомога й досвід партнерів. Так, лише протягом 2007 – 2010 рр. у цій сфері було впроваджено 20 проектів екоорієнтованого характеру.

Серед них на особливу увагу заслуговують програма ідентифікації потенційних заповідних зон спеціального інтересу «Смарагдової мережі» в Україні, україно-швейцарський проект розвитку лісів Закарпаття FORZA, проекти управління відходами ENPI-Схід та

управління в лісовому секторі країн східного напрямку ENPI FLEG для Вірменії, Азербайджану, Білорусі, Грузії, Молдови, Росії та України, Підтримка Міністерства охорони навколишнього середовища України в розробленні закону України «Про екологічний аудит» у межах програми Twinning, Миколаївський муніципальний водний проект, проект з екологічного аудиту місць розташування хімічних речовин для захисту рослин в транскордонному контексті в Одеському регіоні та моніторингу й прогнозування повеней у басейні річки Прип'ять, українсько-чеський проект «TechLePic2» - співробітництво в галузі інвентаризації лісових систем» тощо [87, с. 232 – 238].

У 2011 – 2013 роках в Україні впроваджувалася програма ПРООН «Розбудова спроможності для низьковуглецевого розвитку України» із загальним бюджетом €2,5 млн.

З 2012 р. Україна бере участь у Партнерстві з ринкової готовності Світового банку (PMR), метою якого є допомога у формуванні ринків викидів парникових газів країнам, які розвиваються, і країнам, які зацікавлені в їхньому створенні [101].

Окреме місце в екологічній політиці України посідає співробітництво з широким колом організацій системи ООН та впливовими міжнародними інституціями.

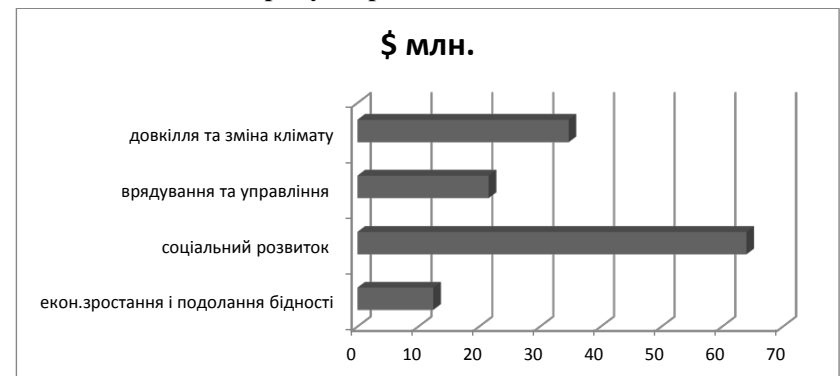
### ООН

Як один із співзасновників, Україна співпрацює з ООН уже понад півстоліття. За цей час вона тричі обиралася непостійним членом Ради Безпеки (1948 – 1949 рр., 1984 – 1985 рр., 2000 – 2001 рр.), шість разів – членом Економічної і Соціальної Ради (останній раз – на період 2010 – 2012 рр.), двічі – членом Ради ООН з прав людини (востаннє на період 2008 – 2011 рр.). Представники України обіймали керівні посади головних комітетів сесій Генеральної Асамблеї, зокрема Другого (економічні та фінансові питання), Третього (соціальні, культурні й гуманітарні питання, питання прав людини), Четвертого (спеціальні політичні питання та питання деколонізації) та Шостого (правові питання). У 1995 – 1997 рр. представник України також увійшов до Комісії ООН зі сталого розвитку.

У 1997 р. Міністра закордонних справ України Г.Й. Удовенка було обрано на посаду Голови 52-ї сесії Генеральної Асамблеї – найвищої керівної посади в ООН. Саме на ній було ухвалено всеосяжну програму реформування цієї організації, запропоновану її Генеральним секретарем К. Аннаном, яка надала потужний поштовх її оновленню. Стратегічні пріоритети співробітництва Організації Об'єднаних Націй та України визначено в Рамковій програмі допомоги ООН Україні на 2006 – 2010 рр. та в Рамковій програмі партнерства Уряду України та ООН на 2012 – 2016 рр. Серед них: стале економічне зростання й подолання бідності; соціальний розвиток; врядування та управління; навколишнє середовище та зміна клімату.

Таблиця №31

### Фінансування рамкової програми співробітництва Уряду України та ООН [315]



Наголосимо, що в досягненні визначених ООН цілей беруть участь двадцять установ системи ООН, серед яких Програма Розвитку ООН, Фонд народонаселення ООН, Дитячий фонд ООН, Об'єднана програма ООН з ВІЛ/СНІДу, Міжнародна організація праці, Управління ООН з наркотиків та злочинності в Молдові та Україні, Всесвітня організація охорони здоров'я, Міжнародна організація з міграції, Світовий Банк, Міжнародна фінансова корпорація, Продовольча та сільськогосподарська організація ООН, Міжнародне Агентство з Атомної Енергії, Конференція ООН з торгівлі та розвитку, Євро-

пейська економічна комісія ООН, Програми ООН з навколишнього середовища, Організація ООН з питань освіти, науки та культури, Організація ООН з промислового розвитку, Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, ООН – Жінки.

Україна намагається розвивати співробітництво з усіма окресленими структурами, особливо зважаючи на те, що більшість з них займаються різними аспектами охорони довкілля.

### **ПРООН**

Програма розвитку ООН є одним з найбільших міжнародних каналів надання багатосторонньої технічної та передінвестиційної допомоги країнам світу. Угоду між Урядом України та Програмою ПРООН, яка регламентує діяльність Представництва цієї організації в Україні та обов'язки сторін, було підписано ще 18 червня 1993 р.

Співпраця ПРООН з Міністерством екології і природних ресурсів України базується на трьох меморандумах про взаєморозуміння:

1. Меморандум про співпрацю щодо сталого розвитку, охорони довкілля та енергетики (2004 р., травень);
2. Меморандум про співпрацю зі змін клімату (2004 р., червень);
3. Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством екології і природних ресурсів України та Програмою Розвитку ООН в Україні про співробітництво у сфері сталого розвитку, навколишнього природного середовища та енергетики (2008 р., червень).

Особлива увага в цих документах приділяється спільним зусиллям сторін з метою пом'якшення негативного впливу зміни клімату на довкілля України шляхом підтримки запровадження енергоефективних технологій, відновлювальної енергетики та сприяння реформам в енергетичному секторі. Також поставлено завдання забезпечення належної охорони та послідовного використання біологічного різноманіття унікальних екологічних систем в Україні [120].

Водночас, незважаючи на багаторічну співпрацю та великий потенціал цієї організації, з 1991 по 2013 рр. в Україні було ре-

лізовано лише 8 екологічних проектів, що стосувалися енергетики, оздоровлення Дніпра, менеджменту та створення системи моніторингу в Чорному морі, сталого використання торф'яних боліт, екологічної ситуації в Чорнобильському районі [312]. Тому перед Україною стоїть завдання розширення взаємодії з ПРООН в екологічній сфері, особливо в енергомодернізації промислових підприємств та застарілої інфраструктури, що є для України стратегічно важливим завданням.

### **ЮНЕП**

Співробітництво України із цією організацією розпочалось ще в 1975 р.; у 1990 – 1993 рр. українська делегація була представлена в Раді керуючих ЮНЕП, однак тісної комунікації з цією агенцією до цього часу встановлено не було. Вочевидь, це питання навіть не ставилось на порядок денний.

У 2013 р. на зустрічі посла України в Кенії і Танзанії, постійного представника України при Програмі ООН з навколишнього середовища, постійного представника України при Програмі ООН з населених пунктів В. Бутяги й радника міністра екології та природних ресурсів України І. Маркелова з виконавчим директором ЮНЕП А. Штайнером було порушено питання більш тісної співпраці між Україною та цією організацією.

Так, Україна запропонувала продовжити реалізацію спільного проекту з дослідження впливу радіації на біорозмаїття в Чорнобильській зоні, розробити національну Концепцію розвитку сталого споживання й виробництва та звернулась до ЮНЕП за підтримкою спільної ініціативи Міністерства екології і природних ресурсів України та НТУУ Київський політехнічний інститут відносно створення ГРІД – Київ на базі працюючого Всесвітнього центру даних з геоінформатики й сталого розвитку в Україні Міжнародного союзу вчених за моделлю успішної реалізації існуючого ГРІД – Варшава [155].

Очевидно, що для розширення співробітництва із цією профільною в екологічній сфері установою ООН, Україна має висувати більше ініціатив та долучатися до всіх можливих програм цієї організації.

## ЮНІДО

Як одна з республік СРСР Україна співпрацювала з Організацією Об'єднаних Націй з промислового розвитку (ЮНІДО) ще з дня заснування цієї установи, однак лише укладення в 1995 р. Угоди про співробітництво у сфері промислового розвитку між Урядом України та ЮНІДО надало цьому процесу нове дихання. Наразі Україна бере активну участь у засіданнях керівних органів ЮНІДО, а також у міжнародних заходах, які проводяться під її егідою. Визнанням внеску в посилення ролі та реформування цієї організації стало обрання України до складу керівних органів ЮНІДО – Ради з промислового розвитку та до Програмно-бюджетного комітету, що відбулося в грудні 2009 р. [95].

За сприяння ЮНІДО в Україні з 1991 по 2013 рр. було впроваджено 40 проектів загальною вартістю \$4,859,122, більша частина яких стосується енергомодернізації українських підприємств, сталого управління водними ресурсами, поводження з відходами, екологічного оздоровлення промислово забруднених територій. Водночас, інвестиції ЮНІДО в модернізацію вітчизняної промисловості поки що є незначними в порівнянні з її потенціалом, що свідчить про недостатнє використання Україною можливостей цієї установи для розвитку плідних відносин [310].

## МАГАТЕ

Україна стояла у витоків створення Міжнародного Агентства з атомної енергетики (МАГАТЕ); також вона чотири рази обиралася до складу Ради керуючих цієї організації. З кінця 2008 р. представник України увійшов до складу експертної групи МАГАТЕ з розробки інноваційних реакторів та паливних циклів.

Інтерес МАГАТЕ до України обумовлений розвиненістю вітчизняної атомної енергетики та відповідною науковою й кадровою базою, а також досвідом мінімізації наслідків Чорнобильської аварії.

Тому співробітництво з цією установою зосереджується, головним чином, на подоланні наслідків Чорнобильської катастрофи (технологічні та соціальні аспекти), зняті з експлуатації енергоблоків ЧАЕС та

поводженні з радіоактивними відходами на її майданчику, включаючи об'єкт «Укриття», підтримці належного рівня ядерної безпеки національних АЕС та дослідницьких реакторів в Україні, управлінні радіоактивними відходами, у т.ч. через механізм тристоронніх угод між Україною, Росією та МАГАТЕ в межах спільної російсько-американської «Ініціативи глобального зменшення загрози», проведенні на території України заходів Програми технічного співробітництва (ПТС) МАГАТЕ.

Україна також бере активну участь у регіональних та міжрегіональних проектах технічного співробітництва Агентства. Під час трирічного циклу (2009 – 2011 рр.) ПТС Агентством було реалізовано низку національних проектів з покращення інфраструктури ядерної та радіаційної безпеки в Україні загальною вартістю більше \$2,6 млн. [157].

На наш погляд, однією з першочергових сфер, у якій Україна має розвивати більш тісну співпрацю з МАГАТЕ, є створення безпечної системи експлуатації Чорнобильської АЕС та об'єкту «Укриття», адже останніми роками інтерес міжнародної спільноти до цієї проблеми суттєво зменшився.

Беручи до уваги продовження роботи в Україні інших атомних станцій, доцільно розвивати спільні проекти з підвищення рівня їхньої безпеки, у тому числі із забезпечення якісним ядерним паливом та утилізації небезпечних відходів. Базуючись на досвіді мінімізації наслідків аварії на ЧАЕС, Україна також може надавати велике коло консультативних послуг із різних аспектів, що стосуються атомної енергетики, адже Чорнобиль є унікальним дослідницьким полігоном, робота на якому сприятиме подальшому розвитку системи безпеки атомної енергетики та новітніх екотехнологій.

## ЮНЕСКО

Україна є членом ЮНЕСКО з 1954 р.. Згідно з мандатом цієї організації, співпраця з нею відбувається переважно в рамках створення біосферних заповідників та внесення їх до списку всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО.

Так, за ініціативою України до Всесвітньої мережі біосферних заповідників ЮНЕСКО було включено такі українські заповід-

ники, як: «Чорноморський» (1982 р.), «Асканія-Нова» (1982 р.), «Карпатський» (1992 р.), «Дунайський» (1998 р.), «Ужанський національний парк» (1999 р.) та «Шацький» (2002 р.). Уперше у світі за безпосередньої участі України створено транскордонний румунсько-український біосферний резерват «Дельта Дунаю» (1998 р.), тристоронній польсько-словацько-український біосферний заповідник «Східні Карпати» (1999 р.) та україно-словацький серійний об'єкт «Букові праліси Карпат» (2007 р.) [179]. Беручи до уваги потребу багатьох унікальних територій отримати світове визнання як міжнародних біосферних заповідників та відповідний захист, Україна має здійснювати більш активну й цілеспрямовану політику в цій сфері.

### ГЕФ

Глобальний екологічний фонд є сьогодні одним з найбільших міжнародних партнерів України. Відповідно до своїх пріоритетів ГЕФ зосереджує головну увагу на проектах щодо біорозмаїття, зміни клімату, міжнародних вод, деградації земель, озонного шару та стійких органічних забруднювачів. Так, протягом 1991 – 2013 рр. в Україні за допомогою цієї установи було реалізовано 19 національних проектів; також Україна взяла участь у 24 регіональних та глобальних проектах.

Таблиця №32

#### Структура фінансування ГЕФ екологічних проектів в Україні

Сфера	Кількість усіх проектів ГЕФ	Кількість проектів ГЕФ в Україні
Біорозмаїття	1034	5
Деградація земель	113	1
Зміни клімату	925	7
Стійкі органічні забруднювачі	270	2
Міжнародні води	51	24
Руйнування озонного шару	22	1
Багатосекторальні проекти	385	3

Однак порівняльний аналіз кількості реалізованих ГЕФ проектів в Україні та в інших країнах світу вказує на значно більший потенціал

до співпраці, що Україна має врахувати при плануванні міжнародного вектору екологічної політики, особливо зважаючи на те, що сьогодні цей фонд є найпотужнішим механізмом фінансування екологічних завдань в усьому світі.

Таблиця №33

#### Проекти, які впроваджуються з допомогою ГЕФ у країнах світу [234]

Країна	Кількість національних проектів	Кількість регіональних та глобальних проектів
Китай	126	38
Індія	67	17
Росія	54	27
Мексика	54	29
Бразилія	52	35
Індонезія	42	52
Еквадор	34	28
Буркіна Фасо	27	34
Аргентина	30	21
Україна	19	24

### Світовий Банк

Крім ГЕФ, одним з найбільших донорів України в екологічній сфері є Світовий банк, співпраця з яким спрямована, головним чином, на розвиток проектів у сфері сталого розвитку. У рамках Стратегії партнерства на 2008 – 2011 рр. пріоритетами діяльності Світового банку в Україні було визнано соціальний захист, охорону здоров'я та довкілля, енергію, розвиток інфраструктури та освіту.

Загалом, з 1991 по 2013 рр. зусиллями Світового Банку в Україні було реалізовано 80 проектів з різних аспектів розвитку. Ті, що стосувалися екологічної площини, було сфокусовано на поетапній відмові від використання озоноруйнівних речовин, підвищенні енергоефективності громадських приміщень у Києві, покращенні теплопостачання в Севастополі, охороні біорозмаїття Карпатського заповідника та дельти Дунаю, збереженні біологічного розмаїття

Азово-Чорноморського екологічного коридору тощо. Наразі розробляється проект управління прибережною зоною Криму та зменшення біогенного забруднення (Чорноморсько-Дунайська програма стратегічного партнерства Глобального екологічного фонду) [318].

Співробітництво зі Світовим банком надає багато переваг. По-перше, мається на увазі можливість використати широке коло інструментів (кредити, інвестиції, консультативні послуги, технічна допомога тощо). По-друге, позики цієї установи є для України є більш вигідними, ніж запозичення з інших джерел. За класифікацією СБ Україна належить до III категорії країн з рівнем доходів нижче середнього, для якої термін погашення кредитів подовжується до 20 років, а пільговий період складає 5 років. Відсотки за кредит сплачуються за плаваючою ставкою й становлять близько 6,5% річних [135].

Беручи до уваги окреслені факти, Україна повинна розширити співпрацю зі Світовим банком і подавати на розгляд цієї установи більше обґрунтованих проектів і пропозицій.

#### **Європейський банк реконструкції і розвитку**

Діяльність Європейського банку реконструкції і розвитку (ЄБРР) здійснюється у рамках Східного партнерства та в тісному співробітництві з Європейським інвестиційним банком (ЄІБ) і Європейською комісією. Станом на 2013 р. загальний обсяг інвестицій ЄБРР в Україні досяг близько €750 млн., з яких до 20 – 30% вкладено в проекти, спрямовані на підвищення енергоефективності. Найбільшими проектами, які впроваджуються в Україні за допомогою ЄБРР, є Програма фінансування альтернативної енергетики (USELF) та Українська програма підвищення енергоефективності (UKEEP-2).

Головними сферами інвестиційного інтересу ЄБРР у державному та приватному секторах є: агробізнес, енергоефективність, муніципальна та екологічна інфраструктура, природні ресурси та енергетика. В екологічній площині ЄБРР найчастіше фінансує розвиток і впровадження технологій водопостачання, збору та очищення стічних вод, управління твердими відходами, централізованого теплопостачання, розподілу природного газу, міського громадського транспорту,

біопалива, біогазу, геотермальної, гідроелектричної та сонячної енергії, енергії з твердої біомаси, відходів та енергії вітру [33], тобто ті напрямки, які є пріоритетними для України на цей час.

В умовах значного технологічного відставання привернення коштів за допомогою ЄБРР допоможе Україні одночасно розв'язати широке коло не лише економічних, а й екологічних проблем, тому співпраця із цим банком має посісти в політиці України більш вагоме місце.

#### **Європейський інвестиційний банк**

Співробітництво з Європейським інвестиційним банком (ЄІБ) розпочалася в 2005 р. з метою залучення в економіку України довгострокових фінансових ресурсів цієї установи для реалізації важливих інфраструктурних, енергетичних, природоохоронних та інших інвестиційних проектів загальнодержавного значення та в руслі зближення з Європейським Союзом.

У секторі збереження довкілля основними напрямками взаємодії є покращання якості життя в урбанізованому середовищі з акцентом на транспортних проектах; охорона навколишнього природного середовища та здоров'я людей, зміна клімату, включаючи енергоефективність та відновлювану енергію, охорона природних ресурсів та управління відходами.

Методи роботи Банку в Україні передбачають надання коштів державним органам та приватним компаніям на проекти вартістю понад €25 млн. з/або без посередництва банків та непряме фінансування – глобальні позики під проекти малого та середнього масштабу (до €25 млн.) через систему банків-партнерів або інші механізми фінансування проектів.

З початку співпраці й до 2013 р. Україна отримала від ЄІБ для впровадження проектів у сфері енергетики чотири кредити на загальну суму \$525,500, а на потреби модернізації інфраструктури очищення стічних стоків (у місті Миколаїв) – \$15,54 млн., що загалом є невеликою сумою з огляду на можливості цієї установи та потреби України [225].

Підписання Угоди про Асоціацію з Європейським Союзом повинно сприяти більш активному розвитку відносин з Європейським інвестиційним банком, що актуалізує розробку Україною пропозицій для подальшої співпраці.

### **Європейська екологічна агенція**

Зважаючи на розширення євроінтеграційного вектору політики України, варто очікувати й на розширення відносин з Європейською екологічною агенцією (СЕА). Протягом останніх років Міністерство екології й природних ресурсів України через брак кадрів та фінансового забезпечення не приділяло цьому аспекту достатньої уваги, тому розпочатий у 2008 р. Процес було призупинено.

Метою діяльності цієї агенції є забезпечення незалежною інформацією про стан навколишнього середовища щодо запобігання зміні клімату та втрат біологічного розмаїття, захист здоров'я людей та якості їхнього життя, управління природними ресурсами та відходами. Також СЕА координує Європейську мережу інформації та спостереження за довкіллям (Eionet).

Однак співпраця України із цією установою можлива лише в обмеженому варіанті (у формі повної участі без права голосу, взаємодії щодо реалізації окремих пріоритетів або заходів СЕА та на нерегулярній основ), адже повна участь передбачається лише для держав – членів ЄС [34]. Водночас, навіть такий варіант співробітництва відкриває перед Україною широкі перспективи.

Наразі вже зрозумілі стратегічні пріоритети Міністерства екології й природних ресурсів України, які сумісні з головними напрямками діяльності Європейської екологічної агенції:

1. досягнення безпечного для здоров'я людини стану навколишнього природного середовища;
2. підвищення якості повітря та запобігання змінам клімату;
3. забезпечення екологічної безпеки, усунення збільшення навантаження на навколишнє природне середовище, зумовленого економічним зростанням;

4. припинення втрат біо- та ландшафтного розмаїття, формування екомережі, розвиток заповідної справи;

5. докорінне вдосконалення діяльності з питань надкористування;

6. унеможливлення протизаконних дій у процесі розпоряджання лісовими й водними ресурсами;

7. проведення організаційно-правових заходів щодо державного регулювання землекористування;

8. удосконалення системи поводження з відходами, наближення її до аналогів держав Європейського Союзу.

Зважаючи на це, відносини України з Європейською екологічною агенцією мають отримати в найближчій перспективі новий імпульс.

### **Природоохоронний обмін боргів**

Одним з ефективних механізмів фінансування екологічних заходів в усьому світі є природоохоронний обмін боргів (ПОБ) – списання частини зовнішнього боргу держави в обмін на природоохоронні витрати в національній валюті всередині цієї країни. Деталі такого обміну (величина боргу, що списується, конкретні природоохоронні витрати тощо) є предметом погодження між кредиторами й країною-боржником. З 1987 р. у світі, застосовуючи механізм ПОБ, було «конвертовано» понад \$1 млрд.

Наприклад, Польща за перше десятиріччя XXI ст. в рамках угод ПОБ з членами Паризького клубу кредиторів «переадресувала» близько \$300 млн. своїх боргів на екологічні витрати всередині країни, здійснивши 250 інвестиційних природоохоронних проектів.

На жаль, дотепер наша влада не приділяла належної уваги можливості застосування ПОБ щодо України. Так, у письмових домовленостях України з Паризьким клубом кредиторів стосовно реструктуризації боргових платежів немає навіть посилання на можливість застосування механізму ПОБ щодо неї. Можна зробити висновок, що досі Україна ігнорувала ефективні інструменти зменшення зовнішнього національного боргу, застосування яких не тільки зменшує зовнішній борг, а й поліпшує стан довкілля.

Основними кредиторами України є США, Росія, Німеччина, Туркменістан, Італія, Японія, Франція, Європейське співтовариство, Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, ЄБРР. Особливо слід відзначити членів Паризького клубу кредиторів – США, Японію, Німеччину, Францію й Італію, а також міжнародні фінансові організації – Світовий банк, ЄБРР та МВФ. Саме вони, як показує світовий досвід, практикують застосування ПОБ. Тому Україна повинна не лише об'єктивно оцінити вигоди та потенціал цього механізму співпраці, а й ініціювати початок переговорів у цьому напрямі, особливо зважаючи на погіршення в Україні екологічної ситуації в умовах загострення фінансово-економічної кризи [91].

Варто наголосити, що екологічне співробітництво України розвивається не лише на державному рівні. З року в рік розширюються відносини на рівні наукових установ, вищих навчальних закладів та громадських організацій. Українці активно беруть участь у різних науково-дослідних проектах, конференціях, семінарах та форумах, є членами різних консультативних комітетів і робочих груп.

Отже, міжнародний вектор екологічної політики України постійно розвивається. Наразі Україна намагається розширювати відносини як з багатьма державами світу, так і з міжнародними інституціями та організаціями і, крім підписання угод та меморандумів про співпрацю, бере участь у багатосторонніх проектах з різних аспектів захисту довкілля. Однак, загалом, ця діяльність більше фокусується на переговорному та консультативному процесі й кількість реалізованих спільних проектів та залучених інвестицій є невеликою.

#### **4.4. Проблеми та перспективи виконання міжнародних зобов'язань**

Одним з інструментів, який Україна активно використовує для розширення участі в міжнародному співробітництві з екологічних питань, є приєднання до міжнародних конвенцій. Наразі підписано вже більше сорока конвенцій і протоколів, хоча деякі з них поки не

ратифіковані. У цьому контексті виділяється кілька головних векторів національного інтересу.

#### ***Біорозмаїття, збереження флори та фауни***

Основу для розвитку цього сегменту екологічної політики України складають три міжнародні документи: Конвенція з біологічного розмаїття, Конвенція про охорону дикої флори й фауни та природних середовищ існування в Європі (Бернська конвенція) та Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин (Боннська конвенція).

Конвенція з біологічного розмаїття є одним із перших документів, підписаних Україною на міжнародних теренах (1992 р.) [52, с. 433], і хоча відтоді минуло вже двадцять років, виконання зобов'язань, взятих у її межах, відбувається дуже повільно. Однією з причин цього є вкрай обмежена комунікація з міжнародною спільнотою, адже Україна так і не створила постійне представництво в допоміжному органі Конвенції з наукових, технічних і технологічних консультацій.

Також існує широке коло факторів внутрішнього характеру, які гальмують стале використання біологічних ресурсів в Україні: фрагментарність відповідного законодавства (наприклад, відсутність законодавчого визначення структурних елементів екомережі та екосистемних послуг), недостатнє напрацювання підзаконних актів щодо відповідальності за нанесення шкоди довкіллю, низька кваліфікація з природничих знань працівників природоохоронного та правоохоронного відомств, недосконала система моніторингу та бюрократичні процедури погодження статусу об'єктів природно-заповідного фонду.

З часу ратифікації цієї Конвенції істотних капіталовкладень у збереження біологічного розмаїття в Україні не відбувалося, а фінансування відповідних програм продовжує здійснюватися за залишковим принципом. До того ж, Україна досі не прийняла національну стратегію збереження й сталого використання біологічного розмаїття, а національні й регіональні програми в природоохоронній сфері систематично не виконуються.



Не краща ситуація склалася й з реалізацією положень підписаної в 1995 р. Конвенції про охорону дикої флори й фауни та природних середовищ існування в Європі (Бернської конвенції) [47]. Певні досягнення в цій сфері нівелюються недосконалою державною політикою щодо управління земельними ресурсами та містобудування й недостатнім інформуванням та залученням громадськості до прийняття управлінських рішень. Наразі щорічний аналіз поточного стану, проблем і перспектив виконання Україною вимог Бернської конвенції не ведеться, а вітчизняне екологічне законодавство стосовно видів флори й фауни та природних середовищ існування не приведено у відповідність до права навколишнього середовища ЄС. Зокрема, мова йде про імплементацію положень директив Європейського Союзу (наприклад, 92/43/ЄЕС від 21 травня 1992 р. «Про охорону природних середовищ існування та дикої флори й фауни») [198].

Також Україна ще не завершила створення національної частини «Смарагдової мережі» зон спеціального природоохоронного значення (EMERALD), що здійснюється Радою Європи в рамках Пан'європейської стратегії та Бернської конвенції. На цей час уже визначено 151 потенційний об'єкт і планується розширення цього переліку. Повноцінна участь у цьому проекті засвідчить більш тісну інтеграцію України до європейського екологічного простору та наблизить країну до виконання міжнародних зобов'язань.

Для підтримки формування цієї міжнародної мережі в 2013 р. Європейський Союз розпочав проект із захисту біорозмаїття в семи державах Центрально-Східної Європи й Південного Кавказу. Поряд із Вірменією, Азербайджаном, Білоруссю, Грузією, Молдовою та Росією в ньому бере участь і Україна.

Досить складною є і ситуація щодо виконання завдань Конвенції про збереження мігруючих видів диких тварин (Боннської конвенції), до якої Україна приєдналась у 1999 р. [48, с. 154]. Хоча у світі вже розпочався розвиток екологічної мережі та розширення мережі водно-болотних угідь національного й міжнародного значення та підготовка проектів нормативно-правових актів із запровадження стратегічної екологічної оцінки, Україна залишається осторонь від цього процесу,

у тому числі – і через відсутність відповідних державних програм і планів.

Цілком очевидно, що прискорення виконання завдань цієї конвенції вимагає від України таких кроків:

1. розробки та прийняття рамковий національного плану дій щодо реалізації в Україні Боннської конвенції;

2. приєднання до Угоди про збереження альбатросів і буревісників;

3. підписання Меморандуму про взаєморозуміння щодо збереження мігруючих хижих птахів Африки та Євразії і Меморандуму про взаєморозуміння щодо збереження мігруючих акул;

4. інтеграції підходу охорони природних місць проживання (Бернська конвенція, Директива ЄС 92/43/ЄЕС від 21 травня 1992 р. «Про збереження природних місць проживання та видів природної фауни й флори») до природоохоронного законодавства України;

5. створення міжвідомчого комітету або комісії для координації дій щодо реалізації Боннської конвенції;

6. включення до природоохоронного законодавства нової категорії природоохоронних територій – екологічних коридорів.

Конкретизуючи проблеми розвитку національної політики у сфері біорозмаїття, флори й фауни, варто наголосити на відсутності єдиного національного плану дій або планів щодо реалізації хоча б однієї з окреслених конвенцій. Також великої шкоди завдає розпочата в 2013 р. інституційна реформа, яка полягає в ліквідації обласних управлінь Міністерства екології та природних ресурсів України та передачі їхніх функцій з управління та регулювання відповідним департаментам обласних державних адміністрацій. На наш погляд, це створює залежність відповідальних органів від регіонального керівництва та підвищує ризик невиконання зобов'язань національного рівня. Тому наслідки цієї структурної перебудови мають бути об'єктивно оцінено з погляду інтересів довкілля.

### *Заповідний сектор*

Розвиток заповідної справи тісно пов'язано з політикою України щодо біологічного розмаїття. Відповідно до закону України «Про природно-заповідний фонд» № 2456-ХІІ від 16 червня 1992 р., Україна бере участь у міжнародному співробітництві в галузі охорони й використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду на основі багатосторонніх та двосторонніх міжнародних угод [49, с. 502].

У прийнятій 1994 р. Програмі перспективного розвитку заповідної справи в Україні викладено такі стратегічні завдання розвитку міжнародних відносин:

1. активізація діяльності, спрямованої на укладення багатосторонніх та двосторонніх міжнародних угод у сфері заповідної справи;

2. вирішення питання приєднання України до ряду конвенцій міжнародно-правового характеру, що пов'язані з вирішенням завдань заповідної справи;

3. забезпечення широкої участі державних і наукових установ та неурядових організацій у виконанні міжнародних проектів, спрямованих на вирішення глобальних проблем охорони навколишнього природного середовища та розвиток заповідної справи;

4. створення в прикордонних місцевостях міждержавних заповідних територій, передусім природних заповідників та національних природних парків, опрацювання з відповідними міжнародними організаціями питання надання кращим природним заповідникам та національним природним паркам України статусу біосферних, сертифікації їх Радою Європи з врученням відповідних дипломів;

5. проведення систематичного аналізу міжнародного досвіду розвитку заповідної справи, проведення наукових форумів і робочих зустрічей українських фахівців із заповідної справ з іноземними колегами;

6. розширення стажування українських фахівців із заповідної справи за кордоном;

7. сприяння створенню в Україні міжнародних наукових та інших центрів з проблем заповідної справи;

8. активізація участі наукових установ у підготовці відповідних міжнародних наукових видань;

9. активний розвиток міжнародного екологічного туризму [111, с.430].

У 1995 р. на Конференції міністрів охорони навколишнього середовища, що відбулася в Софії, Україна підписала Загальноєвропейську стратегію в галузі біологічного та ландшафтного розмаїття [320]. Відповідно до поставлених завдань щодо створення всеєвропейської екологічної мережі, у 2001 р. було прийнято Закон «Про загальнодержавну програму формування екологічної мережі України на 2002 – 2015 рр.» [40, с. 405], а в 2003 р. – Закон «Про екологічну мережу в Україні» [64, с. 502].

У 2006 р. Кабінет Міністрів України схвалив Концепцію загальнодержавної програми розвитку заповідної справи до 2020 р., яка передбачає поетапне створення широкої мережі заповідників та створення умов для включення природно-заповідного фонду України до Світової і Пан'європейської екологічної мереж [125].

Одним із найбільших здобутків України в цьому контексті є вхідження біосферного заповідника «Асканія-Нова» до складу світової мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО, міжнародних програм та проектів і укладення договорів про співпрацю з рядом зоопарків, дендропарків та ботанічних садів [86, с. 329].

Однак, загалом, факти вказують на низьку ефективність політики в цій сфері та обмеженість міжнародної співпраці, чому існує кілька причин. Так, ряд територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного та міжнародного значення не мають проектів організації, державних актів на право землекористування, не встановлені їх межі, а також не створена належна методична база, що регламентує здійснення природоохоронних заходів, відсутні також технології виконання відповідних робіт.

Крім того, значна кількість земель, на яких розташовані території та об'єкти природно-заповідного фонду, не віднесені до відповідної категорії. Органи місцевого самоврядування не спроможні забезпечити належну охорону й утримання територій та об'єктів природно-заповідного фонду, які перебувають у їхньому підпорядкуванні.

Не забезпечується належне фінансування природоохоронних заходів, наукових досліджень, еколого-освітньої, рекреаційної та туристичної діяльності національних природних парків та заповідників. Практично не виділяються кошти на капітальні видатки.

Вирішення питання щодо подальшого розвитку заповідної справи як одного з найважливіших напрямків довгострокової політики держави потребує єдиного підходу до централізації, концентрації та оптимізації фінансових, матеріальних та трудових ресурсів, а також координації діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування [125].

### ***Стійкі органічні забруднювачі***

Найбільшим досягненням України з часу ратифікації Стокгольмської конвенції про стійкі органічні забруднювачі (СОЗ) в 2007 р. [62, с. 396] є затвердження Кабінетом Міністрів України Плану заходів з виконання конвенції у 2012 – 2028 рр. [98, с. 61]. У той самий час Україна залишається чи не єдиною країною, яка практично не використовує можливості міжнародної співпраці, які відкриває ця конвенція. Ідеться про доступ до значних фінансових ресурсів Глобального екологічного фонду та інших міжнародних інституцій для вирішення проблеми стійких органічних забруднювачів, які можуть надаватися державам для здійснення заходів у цій сфері. Наразі за допомогою ГЕФ в Україні впроваджено всього два відповідні проекти.

Україна досі не надала до Секретаріату Стокгольмської конвенції про стійкі органічні забруднювачі затверджений План заходів та не розпочала процес підготовки другого Плану заходів, який включає дії щодо «нових» СОЗ, які було додано до переліку СОЗ цієї конвенції на Четвертій конференції Сторін у травні 2009 р. [98, с. 65 – 66].

Також в Україні не створено уповноважений орган з впровадження Стокгольмської конвенції (на відміну від Роттердамської та Базельської), що гальмує процес її імплементації. В умовах обмеженого фінансування доцільним є створення єдиного органу, який буде відповідати за виконання завдань усіх трьох «хімічних» конвенцій, що скоординує та підсилить цей напрямок національної екологічної політики.

### **Віденська конвенція та Монреальський протокол**

Підписання Україною в 1986 р. Віденської конвенції про охорону озонного шару та Монреальського протоколу [275] стало першим кроком у боротьбі із забрудненням атмосфери. Однак досі не ратифіковано низку вкрай важливих міжнародних протоколів, які сприяють впровадженню комплексного підходу до розв'язання цієї проблеми:

- Протокол про обмеження викидів летких органічних сполук або їх транскордонного переміщення (Женева, 1991р.);
- Протокол про подальше скорочення викидів сірки (Осло, 1994 р.);
- Протокол про важкі метали (Орхус, 1998 р.);
- Протокол про стійкі органічні забруднювачі (Орхус, 1998 р.);
- Протокол про боротьбу з підкисленням, евтрофікацією і приземним озоном (Гетеборг, 1999 р.) [306].

Досягнення успіхів у боротьбі із забрудненням атмосфери в Україні гальмується недостатністю технічних ресурсів, зокрема невідповідністю державної системи спостереження за станом забруднення атмосферного повітря вимогам, що висуваються до систем, а також низькою кваліфікацією адміністративно-кадрового потенціалу, неефективним інформаційним забезпеченням, необхідним як для навчання персоналу, так і для поширення інформації.

Відкритим залишається й питання скорочення негативного впливу дрібнодисперсного пилу на здоров'я населення. Україна не взяла участь у Європейському плані із скорочення пилу з діаметром часток до 10 мкм (PM<sub>10</sub>), не встановила обладнання щодо моніторингу PM<sub>10</sub> і тим самим не відреагувала на заклики європейського спів-

товариства щодо захисту здоров'я населення від загального забруднення атмосферного повітря від стаціонарних та пересувних джерел [98, с. 141 – 143].

Вбачається, що на цьому етапі варто запровадити моніторинг показників ефективності Віденської конвенції про охорону озонowego шару та Монреальського протоколу, що дасть змогу оцінювати прогрес відповідної політики в динаміці.

Також важливим завданням є підвищення прозорості управлінських рішень та інформування громадськості про відповідну діяльність держави, включаючи ввезення озоноруйнівних речовин в Україну, що можна досягти шляхом постійного розміщення інформації на офіційному веб-сайті Міністерства екології й природних ресурсів України та залучення громадськості до коментування проектів нормативно-правових актів у цій сфері.

#### ***Оцінка впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті***

У 1999 р. Україна приєдналася до Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті [53], проте так і не імplementувала її положень. А останніми роками в цій сфері спостерігається навіть регрес, пов'язаний, у першу чергу, із зростанням ролі будівельно-промислового лобі, якому вдалось затвердити новий дозвільний порядок на будівництво небезпечних об'єктів та практично скасувати інститут екологічної експертизи.

Відповідно до завдань «Плану заходів щодо виконання в 2013 р. Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу», затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 25 березня 2013 р. № 157-р [128], Міністерство екології й природних ресурсів України розробило проекти законів України «Про ратифікацію Протоколу про стратегічну екологічну оцінку до Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті» та «Про стратегічну екологічну оцінку».

Відповідно до статті 9 Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» [41, с. 79],

для надання зауважень і пропозицій, обговорення фізичними та юридичними особами та громадськістю, 22.04.2013 р. ці проекти було оприлюднено шляхом розміщення на офіційному веб-сайті Міністерства екології й природних ресурсів України.

Загалом, в Україні існує розуміння важливості цього напрямку екологічної політики. Так, Закон України «Про основні засади (Стратегію) державної екологічної політики на період до 2020 р.» в розділі А. Інструменти реалізації національної екологічної політики, зокрема п. 4.2 «Оцінка впливу стратегій, програм, планів на стан довкілля» зазначає необхідність удосконалення екологічного законодавства в частині застосування стратегічної екологічної оцінки (СЕО) як обов'язкового інструменту стратегічного планування розвитку соціально-економічної політики на національному, регіональному та місцевому рівнях; також наголошується, що СЕО повинна стати важливим інструментом оцінки впливу на навколишнє природне середовище, зокрема в транскордонному контексті [45, с. 218].

У цьому документі встановлено завдання підготовки та подання на розгляд Кабінету Міністрів України законопроекту щодо запровадження стратегічної екологічної оцінки з метою гармонізації з Директивою ЄС 2001/42/ЄС [202], для чого було встановлено термін його виконання – червень 2011 р. – грудень 2013 р., однак це завдання наразі не виконано. Тому воно залишається актуальним на найближчий термін.

#### ***Захист та використання транскордонних річок і міжнародних озер***

На сьогодні у вітчизняному водному законодавстві не закріплені основні принципи та механізми впровадження Водної конвенції Європейського Союзу, зокрема інтегроване управління водними ресурсами (ІУВР) та басейновий підхід. Відповідно не визначено на законодавчому рівні основні басейни рік, басейнові спільні органи управління; не прийнято й плани управління річковими басейнами.

Хоча з 1992 р. Україна уклала низку двосторонніх угод щодо співпраці та використання транскордонних вод, вони мають відомчий характер, адже укладені на рівні водогосподарських організацій, які не базуються на басейновому принципі та ІУВР. Створені басейнові

управління поки що не можуть повноцінно функціонувати, адже для цього потрібна як законодавча, так і економічна основа.

Підкреслимо, що Україна лише підписала, проте не ратифікувала Протокол про цивільну відповідальність та відшкодування шкоди, завданої транскордонним впливом промислових аварій на транскордонних водотоках. І хоча в 2011 р. було виконано перше зобов'язання – встановлення Національних цільових показників, протягом 2012 р. робота з впровадження Протоколу не була продовжена через постійні адміністративні реформи [288].

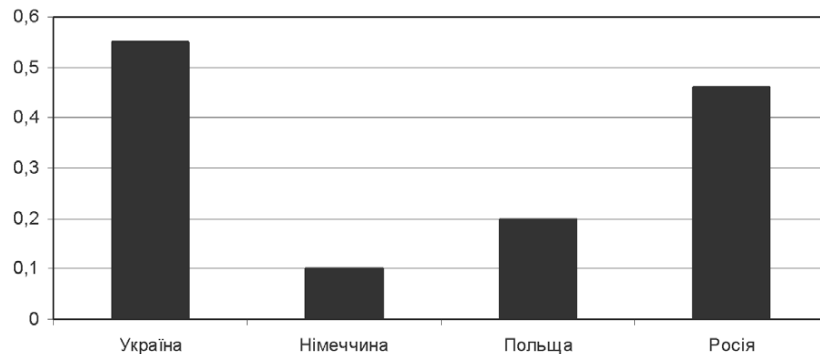
Тому одним із головних завдань у цьому сегменті є створення законодавчого забезпечення, ефективної системи менеджменту та відповідних імплементаційних механізмів, а також приєднання до зазначеного протоколу.

### *Енергозбереження*

На початку XXI ст. енергозбереження та енергоефективність перетворилися на пріоритетні напрями глобального та регіонального екологічного співробітництва. Для України, енергоемність промисловості якої є однією з найбільших у світі, залучення партнерів до модернізації вітчизняної економіки є вкрай важливим завданням.

*Таблиця №34*

### **Енергоемність України в порівнянні з країнами світу (т.у.п. на \$1000 ВВП) [124]**



Це вимагає впровадження широкої низки заходів, які передбачають структурну перебудову економіки, організаційно-правове забезпечення, модернізацію виробництва та використання новітніх, у тому числі «зелених» технологій, а відповідно – і значні капіталовкладення як у технології енергозбереження, так і в установах нового енергоефективного обладнання, що неможливо зробити без залучення зовнішніх інвестицій.

Україна в особі Національного агентства України з питань забезпечення ефективного використання енергетичних ресурсів (НАЕП) встановила двосторонні зв'язки з багатьма міжнародними установами, які можуть сприяти виконанню цих завдань, а саме: Європейським банком реконструкції та розвитку, Шведським агентством з міжнародного розвитку, Шведським, Німецьким та Австрійським енергетичними агентствами, Організацією економічного співробітництва та розвитку, Міжнародним енергетичним агентством, Агентством США з міжнародного розвитку, Грецьким центром відновлюваних джерел енергії, Французьким агентством з питань довкілля та енергоуправління, Корейським інститутом розвитку тощо. Крім цього, відповідний вектор взаємодії розвивається в рамках Дорожньої карти співробітництва України та ЄС.

Відповідно до Плану заходів з налагодження співпраці України та Японії з питань енергоефективності встановлено відносини з такими компаніями й корпораціями цієї країни, як «Міцубіші Хеві Індастріз», «Сумітомо», «Міцуї», «Марубені», «Іточу», «Санько», «Джей. Жді. Сі.», «Соджіц», банком «JBIC» тощо.

Ведуться переговори щодо відкриття кредитної лінії Світового банку для потреб політики енергозбереження в розмірі \$350 млн., кредитних ліній у сфері енергозбереження з Північним інвестиційним банком, залучення гранту Фонду чистих технологій у розмірі \$1 млн., коштів Міжнародної фінансової корпорації (IFC) та ЄБРР (відповідно \$20 млн. та \$300 млн.).

У 2010 р. ратифіковано Рамкову угоду між Урядом України та Північною екологічною фінансовою корпорацією, що дасть змогу

залучати для реалізації проектів із підвищення енергоефективності та збільшення частки використання альтернативних і відновлюваних джерел енергії мінімально \$15 млн. щорічно [87, с. 235].

З 2011 р. триває впровадження проекту ЄБРР «Вимірювання, звітність та перевірка викидів парникових газів на рівні підприємств енергетичного сектору України» вартістю €750 тис. Його метою є створення технічної бази для надання допомоги Державному агентству екологічних інвестицій України для розробки ефективної методології щодо процесу вимірювання, звітності та перевірки викидів парникових газів на підприємствах енергетичного сектора України, що відповідає міжнародним стандартам [31].

Водночас, факти вказують на переважно консультативно-перевірну форму співпраці й невелику кількість реалізованих проектів, однією з причин чого вбачається небажання представництв крупного бізнесу України впроваджувати відповідні проекти.

#### *Доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень*

Україна ратифікувала Оргуську конвенцію про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля в 1999 р. [54]. Однак досі не привела своє законодавство й практику його застосування у відповідність до вимог цього документу, унаслідок чого передбачені нею права в Україні здебільшого мають декларативний характер. Певні зрушення відбулися лише в питаннях доступу до екологічної інформації, а саме – наданні інформації за запитом, що стало можливим унаслідок прийняття Закону України «Про доступ до публічної інформації».

Реалізація в Україні всіх положень Оргуської конвенції вимагає розробки й затвердження законодавчих норм, які врегулюють процедуру залучення до цього процесу громадськості стосовно проектів, які можуть мати вплив на довкілля, включаючи промислові та будівельні проекти.

Експерти вказують також на необхідність створення законодавчої та інституційної бази для накопичення, зберігання та доступу до екологічної інформації, яка перебуває у володінні державних органів, у тому числі, в електронному вигляді та в режимі он-лайн, та на розробку й затвердження нормативно-правових актів для врегулювання процесу поширення органами державної влади екологічної інформації на рівні, не нижчому за стандарти Оргуської конвенції [98, с. 67 – 69].

#### *Сталий розвиток*

Ще на Конференції ООН з навколишнього середовища й розвитку в Ріо-де-Жанейро в 1992 р. Україна задекларувала своє бажання перейти на шлях сталого розвитку. Відтоді було прийнято низку правових актів, спрямованих на впровадження цієї ідеї в різні сфери життя українського суспільства. Зокрема, Постановою Верховної Ради від 24 грудня 1999 р. було схвалено «Концепцію сталого розвитку населених пунктів», розраховану на тривалу перспективу (15 – 20 рр.) [108], а з метою поліпшення державної політики у сфері сталого розвитку в 1997 р. було створено Національну комісію зі сталого розвитку [115], яку потім було ліквідовано й знову створено в 2009 р. як консультативно-дорадчого органу [116]; у 2003 р. було прийнято Постанову Кабінету Міністрів про затвердження Комплексної програми реалізації національному положенні рішень, прийнятих на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку, на 2013 – 2015 рр. Водночас, «Концепцію переходу України до сталого розвитку», яку було розроблено й внесено на розгляд Верховної Ради в 2004 р., прийнято так і не було. Також досі не прийнято Національну стратегію сталого розвитку й Україна залишається однією з небагатьох країн Європи, у якій відсутні ці важливі стратегічні документи.

Натомість, в Україні було прийнято кілька секторальних стратегій розвитку в контексті сталості, наприклад «Концепцію Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 р.» [131], «Державну програму забезпечення сталого розвитку видобування первинної переробки уранової сировини на 2006 – 2030 рр.» [112] тощо.

### **Цілі Розвитку Тисячоліття**

Приєднання України до «Декларації тисячоліття» в 2000 р. ініціювало процес переосмислення значущості пріоритетів суспільного розвитку. Після прийняття Україною зобов'язань досягти ЦРТ, вона стала першою на пострадянському просторі країною, яка в 2003 р. адаптувала глобальні ЦРТ та встановила національні цілі та завдання. У наступні роки завдання та індикатори національних ЦРТ поступово було включено до державних стратегічних та програмних документів, зокрема до щорічних програм економічного й соціального розвитку України. Також в Україні було запроваджено щорічний моніторинг встановлених на національному рівні завдань ЦРТ [259]. Для України конкретні завдання Цілі 7 «Забезпечення сталого розвитку довкілля» сформовано таким чином:

*Таблиця №35*

#### **Цілі розвитку тисячоліття в Україні (Ціль 7)[169]**

<b>Завдання</b>	<b>Сутність</b>
Завдання 7.A	Збільшити до 2015 р. частку населення, що має доступ до централізованого водопостачання, зокрема до 90% міського населення та до 30% сільського населення.
Завдання 7.B	Стабілізувати до 2020 р. викиди парникових газів на рівні нижчому на 20% за рівень 1990 р..
Завдання 7.C	Стабілізувати до 2015 р. забруднення водних об'єктів. Стабілізувати на рівні 8500 млн. т/рік обсяг скидів стічних вод у поверхневі водні об'єкти, млн. куб. м./рік.
Завдання 7.D	Збільшити до 2015 р. лісистість території України до 16,1% та площу природоохоронних територій. Розширити мережу природних заповідників, біосферних заповідників та національних природних парків до 3,5% від загальної площі території України й до 9,0% – загальну площу територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

Аналіз успіху виконання ЦРТ за даними моніторингу 2012 р. свідчить, що Україні вдалося досягти певних позитивних зрушень у досягненні сталого розвитку довкілля. Суттєво зменшено обсяги

викидів та скидів забруднюючих речовин у навколишнє середовище, хоча на ці процеси значною мірою впливає зниження темпів економічного зростання. Позитивна динаміка спостерігається й щодо підвищення лісистості території та збільшення площі заповідників та національних парків. Проблемними питаннями залишаються виконання зобов'язань щодо централізованого водопостачання населення, яке проживає в сільській місцевості, та низькі темпи зростання частки площі природоохоронних територій [168].

Отже, можна констатувати, що Україна розвиває багато напрямків міжнародного екологічного співробітництва, які відповідають стратегічним аспектам глобальної екологічної політики та її національним інтересам. Україна підписала та ратифікувала широке коло міжнародних конвенцій та протоколів, встановила відносини з багатьма державами, міжнародними структурами та іншими зацікавленими суб'єктами міжнародних екологічних відносин. Водночас, існує багато перепон для впровадження прийнятих зобов'язань і залучення іноземних інвестицій та донорів, а поставлені національними програмами завдання (у тих галузях, у яких вони прийняті) загалом не виконуються.

#### **4.5. Інтеграція України до міжнародних механізмів боротьби з глобальними змінами клімату Землі**

Незважаючи на значну увагу, яка в глобальній та регіональній екологічній політиці приділяється змінам клімату Землі, в Україні цьому аспекту не приділяється достатньої уваги. Водночас, за даними Всесвітнього фонду дикої природи, наслідки глобальної зміни клімату стають все більш відчутними в Україні. Так, за останні 20 років середня температура літнього періоду зросла на 0,8° – 1,5°C, а середня температура січня та лютого – майже на 2,5°C, що призвело до змін у ритмі сезонних явищ – весняних паводків, початку цвітіння та випадіння снігу. Посухи й повені не тільки почастишали, збільшується їхній руйнівний вплив, як і наслідки для економіки (повені на Дунаї в 2005 р., на Дністрі й у Закарпатті в серпні 2008 р., посуха по всій Україні

в 2007 р., рекордні снігопади на заході та центральній частині країни в березні 2013 р. та в грудні 2009 р. на півдні та в АР Крим) [181].

За даними Українського науково-дослідного гідрометеорологічного інституту (УНДГМІ), у найближчі роки підвищення максимальної та мінімальної річної температури продовжиться, також відбудеться перерозподіл опадів – на всій території країни можливе збільшення майже на 20% опадів взимку та зменшення в теплий період року, що на фоні підвищення температури зумовить дефіцит вологи, особливо на півдні країни. Усе це може обмежити продуктивність сільського господарства, що є одним з найважливіших секторів економіки України [159].

Підписавши Рамкову конвенцію ООН про зміни клімату та Кіотський протокол, Україна взяла зобов'язання не перевищувати до 2012 р. викиди парникових газів від рівня 1990 р.. Оскільки внаслідок спаду промислового виробництва до 1998 р. фактичні викиди вуглекислого газу в середньому скоротились на 55%, то Україна, поряд з іншими країнами з перехідною економікою, отримала унікальну можливість продавати значну частину невикористаної квоти на викиди, зокрема протягом першого періоду Кіотських зобов'язань у 2008 – 2012 роках [121, с. 5 – 11].

Вибір базового року для відліку скорочення викидів є ключовим питанням для України. Адже якщо міжнародна спільнота повністю відмовиться від використання квот на «гаряче повітря», то Україна може з їх продавця перетворитись на покупця й втратити одне з джерел фінансування екомодернізації своєї економіки. Тому під час міжнародних кліматичних переговорів вона дотримується позиції, що базовим роком для відліку квот має стати 1990 р. В Україні в 2012 р. викиди парникових газів не перевищили 50% обсягів викидів 1990 р., які за результатами перевірки Міжнародною групою експертів було підтверджено в обсязі 920,837 млн. т еквіваленту CO<sub>2</sub>, або 4604,2 млн. т протягом 2008 – 2012 рр. Таким чином, обсяг квот, який Україна могла потенційно реалізувати на міжнародному ринку, склав 2424,2 млн. тонн еквіваленту CO<sub>2</sub>, що було оцінено не менш ніж у \$24 млрд.

Імплементативною основою для участі в гнучких механізмах Кіотського протоколу є низка документів. Серед них Постанова Кабінету Міністрів України від 14 квітня 1999 р. № 583 про створення Міжвідомчої комісії із забезпечення виконання Рамкової конвенції ООН про зміну клімату [114], Розпорядження Кабінету Міністрів № 346-р від 18 серпня 2005 р. про затвердження Національного плану заходів з реалізації положень Кіотського протоколу до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату, який у 2009 р. було доповнено [129]. Водночас, статусу Національної програми, затвердженої законом України, цей документ так і не отримав, що відобразилось на його впровадженні та фінансуванні.

Загалом, нормативна база України щодо зміни клімату та реалізації вимог Рамкової конвенції є недостатньою та представлена лише підзаконними нормативно-правовими актами, які в основному регулюють вузьке коло питань. Також погано налагодженою є співпраця державних органів з питань обмеження, зниження та припинення антропогенних викидів парникових газів у всіх необхідних секторах, які формують найбільше викидів. Їхня діяльність не враховує вимоги Рамкової конвенції щодо раціонального використання поглиначів і накопичувачів парникових газів, включаючи біомасу, ліси та інші наземні, прибережні та морські екосистеми. Тому в найближчий час Україна має розробити та ухвалити:

- національний та регіональні плани заходів з пом'якшення наслідків зміни клімату із зазначенням чітких заходів, строків виконання, відповідальних суб'єктів та обсягу й джерел фінансування, правил, нормативів та методик у сфері викидів парникових газів;
- нормативну базу у сфері функціонування національного ринку торгівлі скороченням викидів парникових газів;
- програми в галузі освіти, підготовки кадрів і просвіти населення з питань зміни клімату.

Для виконання цих завдань необхідно вдосконалити процес планування щорічних лімітів на викиди парникових газів для всієї країни, в окремих секторах економіки та для конкретних забруднювачів, правила розподілу дозволів на викиди між підприємствами й



секторами економіки, порядок обліку підприємств, які здійснюють викиди парникових газів.

Серед реальних зрушень у кліматичній політиці України – участь у «гнучких» механізмах Кіотського протоколу. Наразі вона реалізує своє право на міжнародну торгівлю вуглецевими одиницями через два механізми: торгівлю квотами та проекти спільного впровадження. При цьому, у торгівлі квотами продавцем вуглецевих одиниць виступає держава Україна, у той час, як у механізмі спільного впровадження продавцем виступають її господарюючі суб'єкти.

Фактично єдиними крупними угодами з торгівлі квотами став продаж у 2009 близько 47 млн. вуглецевих одиниць до реєстрів Японії та Іспанії, унаслідок чого Україна отримала 3,3 млрд. грн. [121, с. 21 – 23]. Загалом, Україна продала понад 56 млн. одиниць встановленої кількості (56 млн. тонн CO<sub>2</sub>-екв), а також 13,5 млн. одиниць скорочення викидів (ОСВ), що перевищує 50% усіх існуючих у світі. Усі отримані кошти вкладаються в проекти, що скорочують викиди парникових газів [156].

Так, у рамках угоди з Японією було закуплено 1200 гібридних автомобілів для вітчизняної міліції та реалізовано шість великих проектів: Серед них – модернізація вагонів київського метрополітену, впровадження енергозберігаючих технологій у міжнародному дитячому таборі «Артек», проект, пов'язаний з теплонасосами в Горлівці, та очищення шахтних вод у Луганській області. Також було узгоджено 536 невеликих проектів в 24 регіонах України, які будуть реалізовуватися, починаючи з 2014 р. [31].

Водночас, через порушення укладених угод, нецільове використання отриманих коштів та їх непрозорий розподіл, а також непрофесійне ведення переговорів постала загроза повної втрати довіри до України реальних і потенційних покупців надлишкових квот на викиди парникових газів [122].

Щодо проектів спільного впровадження, то внаслідок їхньої реалізації до кінця 2012 р. було скорочено викиди парникових газів на 172 млн т еквіваленту CO<sub>2</sub> [141]. За офіційними даними, на початок 2013р. структура проектів спільного впровадження в Україні була такою:

Таблиця №36

**Структура проектів спільного впровадження в Україні [31]**

Сектор	Кількість проектів
Енергетика	16
Транспорт та розподіл енергії	4
Споживання енергії	7
Обробна промисловість	5
Хімічна промисловість	6
Видобувна промисловість та виробництво продукції з мінералів	8
Металургійна промисловість	4
Супутні викиди від палива (твердого, нафти та газу)	8
Поводження з відходами	2
Сільське господарство	2

Однак у поточному десятилітті варто очікувати певних змін, і Україна навряд чи зможе розраховувати на можливість продати велику кількість квот «гарячого повітря», операції з яким були міжнародною спільнотою обмежені. На наш погляд, Україні варто переорієнтуватися на пріоритетний розвиток проектів спільного впровадження, що сприятиме також вирішенню нагальних завдань з модернізації її економіки. У цьому контексті створення національного вуглецевого ринку та його об'єднання із світовою системою торгівлі викидами, зокрема – європейською – є для України досить важливою справою. Розвиваючи відповідне співробітництво з Європейським Союзом, Україна повинна виконати такі першочергові завдання:

1. Ратифікувати поправки до Другого періоду зобов'язань Кіотського протоколу.
2. Приєднатися до Дорожньої карти ЄС на шляху до конкурентної низьковуглецевої економіки в 2050 р.
3. Підготувати низьковуглецеву стратегію розвитку.
4. Виконати зобов'язання, взяті в рамках вступу до Європейського енергетичного співтовариства [88, с. 245 – 246].

Важливо наголосили, що Україна розвиває співробітництво не лише з Європейським Союзом. Так, Урядом України підписано Меморандуми з Урядом Сполучених Штатів Америки та Урядом Канади про співробітництво у вирішенні питань зміни клімату. Підписано також Меморандум між Міністерством екології та природних ресурсів України та Інститутом державного управління Канади про умови реалізації Канадсько-української програми екологічного співробітництва, з Програмою розвитку ООН про співробітництво у сфері сталого розвитку, навколишнього природного середовища та енергетики, з Міністерством екології Данії, між Національним агентством екологічних інвестицій України та Виконавчим комітетом комісії зі змін клімату Португалії, Міністерством довкілля, суші та моря Італійської Республіки щодо співробітництва у сфері зміни клімату, розробки проектів спільного впровадження та участі в між-народній торгівлі викидами за Кіотським протоколом до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату [88, с. 248]. Водночас, очевидною є необхідність розробки та підписання відповідних угод з іншими країнами.

Таким чином, Україна робить певні кроки у впровадженні міжнародних зобов'язань відповідно до Рамкової конвенції та Кіотського протоколу. Однак ефективність цього процесу гальмується відсутністю відповідних законодавчих та інституційних умов та застарілою матеріально-технічною базою України, яка потребує негайної екомодернізації. Тому можна зробити висновок, що Україна не використовує потенційні можливості, які відкриває міжнародне співробітництво, що має наслідком постійне відставання від передових країн світу у прийнятті політичних та економічних рішень. На наш погляд, сьогодні варто перейти до більш гнучкої позиції й більш активно розвивати перспективні механізми міжнародної співпраці щодо глобальних змін клімату Землі і, в першу чергу, з провідними міжнародними установами, зокрема ГЕФ, світовим банком, ЄБРР тощо. Не менш важливим є і поглиблення співпраці з Європейським Союзом, який без перебільшення можна назвати лідером у боротьбі з глобальними змінами клімату Землі.

#### **4.6. Екологічна неоконвергенція, модель «Соціо-еко-еко» та Україна**

Фундаментальні перетворення світового розвитку, які охопили всі сфери життя і формують постіндустріальну цивілізацію, тісно пов'язані з глобалізацією. Розкриттю законів та закономірностей цього багатовекторного і багаторівневого процесу присвячено низку досліджень вітчизняних та закордонних фахівців, серед яких чільне місце займає засновник української школи глобалістики академік О.Г. Білорус [6,7, 23]. У своїх наукових працях він доводить, що в умовах нового етапу глобалізації з наростанням масштабів і глибини глобальної інтеграції істотно посилюються процеси неоконвергенції транзитивних і авангардних трансформаційних країн, що мають ринкові, але різні за техніко-економічним рівнем розвитку і конкурентної здатності соціально-економічні системи. У цьому руслі О.Г. Білорус виділяє наступні напрямки неоконвергенції: технологічний, організаційно-управлінський, економічний, фінансовий, інформаційний, екологічний та цивілізаційно-гуманітарний [5, с.3-7].

Неминучість екологічної неоконвергенції обґрунтовується глобалізацією ресурсних та довкільних проблем і породженням численних викликів сталому розвитку, надзвичайною витратністю мінімізаційних та превентивних заходів, що унеможливує отримання позитивних результатів поза рамками міжнародного співробітництва, необхідністю більшого узгодження дій світової спільноти з ключових питань глобального розвитку, обміну досвідом та використанням найбільш ефективних практик. Це стимулює уніфікацію підходів до розв'язання екологічних проблем регіонального та світового масштабу, більш активний перехід країн на «зелений» шлях, пошук нової парадигми розвитку та створення єдиного безпечного і якісного екологічного простору. Формування схожих позицій, стратегій і політик держав Півдня, Півночі та транзитивних країн щодо захисту довкілля відбувається еволюційним шляхом та в руслі формування глобальної світ системи глобалізму в інтересах усіх громадян нашої планети. Імператив виживання нашої цивілізації надає вищий гума-

ністичний сенс цього зустрічного руху, який стимулює до екологічної неоконвергенції всі без винятку країни.

Головними векторами цього процесу є наступні:

1. Ментально-ідеологічний, в основі якого лежить ідея сталого розвитку та «зеленої», низьковуглецевої економіки, що протягом останніх десятиліть перетворились на невід'ємну складову стратегій і програм більшості країн світу та головний вектор дій міжнародної спільноти.

2. Політичний, що проявляється у розробці та прийнятті на глобальному і регіональному рівнях низки ключових рішень, формуванні екологічних режимів, створенні нових форм та механізмів співпраці і взаємодії.

3. Технологічний, що базується на переході на чисті технології, зокрема шляхом трансферу до країн третього світу та інтернаціоналізації інвестування їх розвитку, що стимулює формування глобального ринку екологічних товарів і послуг.

4. Законодавчий, який передбачає формування екологічного права як на міжнародному, так і на національному рівнях, взаємопроникнення найбільш ефективних правових норм, узгодження спірних питань, зокрема, авторського права та права на експлуатацію природних ресурсів спільного користування.

5. Соціально-економічний, плацдармом для розвитку якого є перехід на модель «соціо-еко-еко», що передбачає прийняття на національному рівні комплексу заходів щодо соціалізації та екологізації національного розвитку.

Цьому сприяє формування як спільних ринкових ознак в країнах з відмінним економічним устроєм, так і відповідних стратегій та стандартів в усіх сферах життя. Підхід «win-win», який лежить в основі цієї моделі, стимулює постіндустріальну екологічну конвергенцію та передбачає перехід на модель екологічно збалансованого економічного розвитку та сталого споживання і виробництва, створення інфраструктури для економічної модернізації і підвищення конкурентоспроможності країн, розвиток ринку праці та професійно-технічної

освіти для потреб економіки знань, зменшення безробіття, забезпечення нових можливостей розвитку периферійних районів, регіонів та слаборозвинених країн тощо. Серед ефективних інструментів його реалізації як пряме екологічне інвестування в природний капітал, «зелену» інфраструктуру, збереження та відновлення біорізноманіття, екосистем та їх послуг, так і непряме - в альтернативну енергетику, транспорт та виробничі системи, що сприяють інноваційній діяльності, конкурентоспроможності, освоєнню нових ринків та бізнес-ніш, зростанню, зайнятості та загальному підвищенню якості життя.

Економічний ефект мультиплікатора окреслених факторів пришвидшує процес екологічної неоконвергенції та пов'язаних з нею напрямків зустрічного руху країн.

Очевидно, що внаслідок екологічної неоконвергенції виграють усі країни і передусім - глобальне доквілля, однак на першому етапі найбільші переваги отримують країни третього світу та транзитивні країни, що є головними реципієнтами фінансової, матеріальної, технічної, консультативної, інтелектуальної та організаційної допомоги, яка використовується для розв'язання непосильних для національних бюджетів завдань. Прикладами такої політики є Монтеррейський консенсус та рішення розвинених країн надавати на потреби розвитку найбільш вразливих країн суму в розмірі 0,7% ВВП, інвестування Європейським Союзом реалізації інфраструктурних проектів у найбільш відсталіх регіонах, численні проекти, що виконують в багатьох країнах світу провідні міжнародні установи. У певному сенсі ці витрати є інвестиціями у формування солідарної відповідальності країн за наслідки своєї політики та стимулювання держав до мобілізації національних ресурсів. Цей процес розвивається згідно до принципу посилюючого вкладу кожного учасника і в даному випадку важлива не стільки сутність, а скільки сам факт бажання зробити крок назустріч та у відповідність.

Результатом такого зближення, що переростає у взаємопроникнення національних, регіональних та глобальних екологічних імпера-

тив стає досягнення компромісів та прийняття консенсусу з актуальних питань світового розвитку.

Україна є повноцінним учасником екологічної неоконвергенції, свідченням чого є приєднання до численних регіональних та глобальних угод, встановлення дво- та багатосторонніх відносин з багатьма країнами світу та провідними міжнародними установами. У цьому контексті перед нею постає завдання більшої мобілізації внутрішніх резервів та використання усіх можливостей, що відкриває цей процес. Це сприятиме не лише розв'язанню національних екологічних завдань, а й підвищенню національної конкурентоспроможності та розширенню участі у міжнародному співробітництві, зокрема у зближенні з іншими країнами.

Унаочнимо цю тезу на прикладі сфери національних стандартів, які у своїй більшості не відповідають міжнародним нормам.

Наприклад, у Європі та США загальноприйнятою практикою для великих проектів стала екологічна сертифікація за кількома міжнародними системами зеленої сертифікації-BREEAM, LEED і DGNB, які визначають відповідність об'єкта за певними критеріями, таким як споживання електроенергії та води, якість менеджменту, забезпечення внутрішнього і зовнішнього комфорту (освітлення, шум, т.д.), територіальне розташування, управління відходами та інше. В Україні поки що не існує реалізованих «зелених» проектів згідно до систем BREEAM і DGNB і лише за стандартом LEED у 2009 - 2013 роках було сертифіковано і зареєстровано 4 об'єкти. Для порівняння, за системою BREEAM в Польщі сертифіковано понад 60 об'єктів, в Румунії близько 40, в Чехії більше 50.

Не менш важливою сферою, в якій Україна має перейти на нові стандарти, є паливно-енергетичний сектор. Так, з 1 січня 2013 року почався перехід на стандарти пального Євро-3, з 2014 року планується перехід до стандарту Євро-4, з 2018 року - до стандарту Євро-6. Таким чином, Україна стане однією з останніх європейських країн, де запровадять стандарт Євро-3, який діє в багатьох країнах ще з 1999 року.

Аналогічна ситуація спостерігається і щодо вітчизняної системи регулювання безпеки харчових продуктів, яка не в повній мірі відповідає вимогам СОТ та не визнається багатьма країнами світу. Певним чином цю проблему може вирішити підписання ЗВТ та Угоди про Асоціацію з ЄС, адже вимоги та стандарти ЄС щодо якості продуктів стануть обов'язковими і для нашої країни. Наприклад, для якнайшвидшого впровадження Системи НАССР, що впроваджено в законодавства Євросоюзу, США, Канади, Японії, Нової Зеландії та багатьох інших країн світу і яка забезпечує контроль на всіх етапах виробництва харчових продуктів, у будь-якій точці процесу виробництва, зберігання і реалізації продукції, необхідно протягом найближчих років щорічно гармонізувати відповідно до європейських норм 62 стандарти і п'ять Регламентів, що стосуються сільського господарства.

Негайних зрушень вимагає і сфера утилізації відходів, адже стандарти роздільного сортування відходів поки що в Україні не прийняті, відповідно відсутні і технологічні можливості для впровадження цієї системи.

Як бачимо, вдосконалення системи стандартів та наближення їх до світових є життєво необхідним для України. До того ж, це стимулюватиме її економічний розвиток та супутне розв'язання соціальних питань, тобто впровадження елементів моделі «Соціо-еко-еко».

У цьому руслі надзвичайно важливим є акцент на інноваційній складовій національної екологічної політики, що передбачає не лише впровадження «чистих» технологій, а й участь у новітніх механізмах менеджменту та регулювання (наприклад торгівлі квотами на викиди), реалізацію актуальних підходів до податкової реформи. Взірцем у впровадженні «еко-трудової податкової реформи», що стала важливим моментом структурної перебудови в індустріально розвинених країнах ЄС, можуть стати Німеччина, Данія, Швеція та Нідерланди. Тому варто докладно вивчити досвід цих світових лідерів «зеленого» розвитку та конкурентоспроможності й, адаптувавши його до місцевих умов, впровадити в Україні найбільш ефективні і перспективні елементи.

## ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 4

Будуючи свою незалежність уже понад двадцять років, Україна не лише заклала основи національної екологічної політики, а й отримала ряд позитивних здобутків, головними з яких є вироблення засад, принципів і напрямків природоохоронних дій і створення законодавчого підґрунтя для їхнього подальшого розвитку.

Незважаючи на це, екологічна ситуація в Україні невпинно погіршується, а країна є недостатньо інтегрованою до глобального природоохоронного простору, що обумовлюється низьким пріоритетом захисту довкілля в національних інтересах, а також недостатнім фінансуванням та декларативністю, половинчастістю та неузгодженістю багатьох цілей і завдань. Тому поки що Україна не відіграє помітної ролі у світовій природоохоронній політиці.

За такої ситуації зростає актуальність розвитку міжнародного вектору національної екологічної політики, який відкриває широкі перспективи як для розв'язання національних екологічних проблем, так і для більш активної інтеграції України до світового співтовариства, зокрема в екологічній площині.

Розвиваючи міжнародне співробітництво, Україна фокусується на кількох пріоритетних напрямках. Одним із найбільш успішних у цьому контексті є укладання дво- та кількосторонніх міждержавних екологічних угод. Наразі коло партнерів України вже нараховує більше чотирьох десятків країн. Однак постає завдання не лише активного розвитку цього вектору національної екологічної політики, а й поглиблення співпраці, що має проявитися у впровадженні більшої кількості спільних проектів і програм.

Наступним, не менш важливим напрямком екологічної політики України є розширення співробітництва з багатьма авторитетними міжнародними установами. Ще перебуваючи в складі СРСР, Україна розпочала співпрацю з низкою організацій системи ООН, зокрема у сфері ліквідації аварії на ЧАЕС, і, здобувши незалежність, підняла її на новий щабель. Протягом 1991 – 2012 рр. за допомоги міжнародних

організацій було реалізовано кілька десятків крупних екологічних проектів, однак потенціал багатьох установ, наприклад ГЕФ, Світового банку, ПРООН, ЮНІДО та ін. дозволяє суттєво збільшити цей перелік. Беручи до уваги проблеми та імперативи національного розвитку, пріоритетом поточного десятиліття має стати екомодернізація промисловості та комунальної сфери, тому пошук партнерів та донорів для відповідних проектів має бути розширений.

Ще одним актуальним напрямком розвитку дво- та багатосторонніх відносин України є отримання зовнішньої технічної та фінансової допомоги, яка дозволяє не лише оптимізувати національні ресурси, а й використати потенціал партнерів та передові напрацювання в природоохоронній сфері, які вже пройшли апробацію в інших країнах. Перспективним у цьому контексті є розвиток відносин у галузі консалтингу, який приходить на зміну прямій фінансовій допомозі. Так, протягом останніх років допомога міжнародних партнерів Україні концентрується переважно на розбудові інституційної архітектури та законодавчих і демократичних підвалинах в екологічній сфері, що є одним із нагальних завдань розвитку національної природоохоронної політики та має для нашої країни значний практичний інтерес.

Однією з головних проблем зовнішнього вектору національної довкілля політики є невизначеність позиції України на різних міжнародних зустрічах і переговорах з екологічної проблематики. Єдиною вагомою подією початку ХХІ ст. є проведення в Києві в 2003 р. в межах процесу «Довкілля для Європи» конференції міністрів навколишнього середовища, на якій було відкрито для підписання низку важливих міжнародних протоколів і конвенцій. Це засвідчило зростання авторитету України на міжнародній арені на початку 2000-х рр., однак у подальші роки цей імпульс було втрачено.

Чи не єдиним випадком активного відстоювання національних інтересів є намагання України (спільно з Росією та Польщею) перенести на другий період дії Кіотського протоколу квоти на викиди так званого «гарячого повітря», запаси якого в Україні, у зв'язку зі зниженням промислової активності після 1990 р., є значними, однак ця

спроба закінчилась невдачею. Хоча при цьому Україна втратила потенційний прибуток від їх продажу, вона отримала додатковий стимул для залучення партнерів до модернізації вітчизняної промисловості та впровадження «зелених» технологій, що зі стратегічного погляду є більш важливим, ніж отримання короткострокових вигод, тому ця можливість має бути використана Україною повною мірою. Адже боротьба з глобальними змінами клімату Землі сьогодні є стрижневим напрямком світової екологічної політики, що обумовлює найбільшу кількість міжнародних проектів і програм. Очевидно, що розвиток цього вектору міжнародного співробітництва сприятиме створенню в Україні потужного базису для впровадження широкої низки еколого-економічних інструментів та поглиблення відносин з розвиненими країнами світу.

Не менш важливим механізмом розвитку міжнародних екологічних відносин є розвиток екологічної дипломатії. Як зазначає академік Національної академії аграрних наук Хвесик М.А., навіть при слабкості фінансових та людських ресурсів національних установ та обмежених важелях їхнього впливу, можливості цього інструменту невпинно зростають [166].

Наразі головними труднощами, з якими зіштовхнулася Україна в процесі реалізації свого зовнішнього екологічного курсу, є фактори внутрішнього характеру: політична нестабільність, неефективна законодавча та податкова база, корупція, непрозорість прийняття рішень та усунення громадськості від прийняття значущих для довкілля рішень, що лякають існуючих і потенційних партнерів та інвесторів. Тому їх подолання є однією із заповунок розвитку плідного співробітництва та заохочення до співпраці, в тому числі – і в екологічній сфері.

## РОЗДІЛ 5

### Регіональний вектор екологічного співробітництва України

#### 5.1. Екологічна політика як інструмент зближення з ЄС

Регіональний вектор співробітництва є надзвичайно важливим напрямком екологічної політики України, яка має сухопутний кордон з сімома державами.

Європейський вибір та рух до зближення з ЄС зумовлений самим фактом цивілізаційної приналежності України до спільноти європейських народів, а також необхідністю її як найшвидшої інтеграції до регіонального та світового простору у якості рівноправного партнера й використання переваг, що відкриваються в економічній, торговій, соціальній, технологічній та екологічній сферах. Зважаючи на численні екологічні проблеми, зокрема транскордонного характеру, для України є вкрай важливим розвиток дво- та багатосторонні відносини зі своїми сусідами, і Європейський Союз у цьому контексті є найпотужнішим партнером. Відповідно відносини з Європейським Союзом закріплені національним законодавством як пріоритетні напрями української зовнішньої політики.

Зближення України з ЄС в екологічній площині відбувається в рамках двох головних напрямків: рух до асоціації з ЄС (базові документи – Угода про партнерство та співробітництво між Європейськими співтовариствами й Україною, підписана 16 червня 1994 р. [154] та Порядок денний асоціації між Україною та ЄС (ПДА), який набрав чинності 23 листопада 2009 р. [105], та політика Східного партнерства (базовий документ – Дорожня карта політики Східного партнерства), яка є східноєвропейським виміром Європейської політики сусідства щодо шести країн регіону, зокрема України, Азербайджану, Білорусі, Вірменії, Грузії та Молдови.

Наразі інтеграція до європейського простору в екологічній площині відбувається досить повільно й головними перепонами на цьому шляху є наступні:

1. Увага до екологічної політики за «залишковим принципом», що відображається як на характері політичних рішень, так і на їхній фінансовій підтримці.

2. Відсутність комплексного підходу до розв'язання екологічних завдань та зобов'язань у межах двосторонніх відносин Україна – ЄС.

3. Низький рівень імплементації законодавства, планів, програм, стратегій, міжнародно-правових актів у сфері довкілля.

4. Слабкість інституційного підходу в реалізації екологічних пріоритетів.

5. Ускладнений доступ до інформації, включаючи екологічну, усунення громадськості від процесу обговорення та прийняття рішень.

#### **Участь України в політиці Східного партнерства**

Від часу запровадження Європейської політики сусідства, що пізніше трансформувалась у політику Східного партнерства, європейське співтовариство реалізувало в Україні 26 проектів у сфері «вода та енергія» та 7 проектів у сфері «навколишнє середовище та сталий менеджмент природних ресурсів».

*Таблиця №37*

#### **Деякі проекти ЄС і України у сфері природних ресурсів [249]:**

<b>Проект</b>	<b>Сектор</b>	<b>Вартість, €</b>	<b>Термін реалізації</b>
Будівництво екологічної демократії в Україні	Екологічна освіта та навчання	194,942	01.2013-12.2015
Східний кліматичний форум (спільно з Азербайджаном, Вірменією, Білорусією, Грузією, Республікою Молдовою)	Екологічна політика та адміністративне управління	825,000	01.2013-12.2014
Інтеграція зміни клімату в управління вразливими екосистемами: природні парки водно-болотних угідь і лісових масивів	Біорозмаїття	798,125	12.2010-12.2013

*Продовження таблиці 37*

Захист біорозмаїття степової зони	Біорозмаїття	1,447,305	12.2010-06.2015
Підтримка реалізації Національної екологічної політики України	Екологічна політика та адміністративне управління	35,000,000	12.2010-12.2013
Підтримка Міністерства екології та природних ресурсів України для здійснення підтримки бюджетного сектора	Екологічна політика та адміністративне управління	3,277,600	01.2012-12.2014

Двосторонній вимір Дорожньої карти політики Східного партнерства для України робить головний акцент на адаптації її законодавства до права ЄС. Дані моніторингу проекту «Оцінка екологічної складової двостороннього співробітництва між Україною та ЄС» Національної платформи Форуму громадянського суспільства Східного партнерства вказують, що саме цей напрямок є найбільш успішним у зближенні з ЄС (на початок 2013 р. було виконано приблизно 79% необхідного обсягу робіт), що пояснюється його пріоритетністю в євроінтеграційній політиці України, хоча ця діяльність не носить системного характеру і є здебільшого проектно орієнтованою [98, с. 12].

Важливо підкреслити, що політика адаптації українського законодавства послідовно закріплювалася в базових угодах між Україною та ЄС, починаючи з 1994 р., і кожен наступний крок свідчив про конкретизацію цих зобов'язань. Зрештою, в грудні 2012 р. було затверджено Базовий план адаптації екологічного законодавства України до законодавства Європейського Союзу (Базовий план апроксимації), до якого ввійшов 31 законодавчий акт, і розпочалася його імплементація [9].

На теренах України інституційна відповідальність за цей процес розділена між Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України та Міністерством юстиції України; також багато повноважень має створена в 2004 р. Координаційна рада з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу.

Додамо, що аспекти адаптації законодавства включено до Протоколу про приєднання України до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства [58, с. 170], Основних засад (стратегії) державної екологічної політики України до 2020 р. [45, с. 218] та Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на 2011 – 2015 рр. [127], що надає цьому поступу комплексного характеру.

Однак, незважаючи на закріплення в них графіку реалізації поставлених завдань, відповідальних осіб та установ і механізмів звітування, у багатьох випадках терміни виконання постійно переносяться, а окремі джерела права «мігрують» з одного щорічного плану в інший. Це спричинено відсутністю комплексного підходу, що проявляється в недостатній взаємодії фахівців різних галузей та нестачі організаційних, кадрових і фінансових ресурсів.

Цілком зрозуміло, що для покращення роботи в цій сфері необхідно перейти до більш ефективного планування заходів, уточнити та узгодити функції і компетенцію відповідних органів центральної виконавчої влади в питаннях адаптації законодавства України до окремих джерел права ЄС та забезпечити внутрівідомчу й міжвідомчу координацію діяльності.

Важлива роль відводиться й інтеграції екологічних цілей до секторальних стратегій розвитку, державних цільових програм та планів, що впливають на довкілля, створенню широкого інформаційного поля та впровадженню в його межах екологічного просвітництва із залученням можливостей соціальної реклами, що сприятиме підвищенню лояльності до урядових дій з боку пересічних громадян. Доречним стане залучення до цього процесу й веб-сайтів відповідних органів державної влади України та Представництва ЄС в Україні.

#### ***Порядок денний асоціації між Україною та ЄС***

Питання охорони навколишнього середовища в Порядку денному асоціації України та ЄС закріплено в розділі «Інші сфери співробітництва» й передбачає низку заходів:

1. Розробку та імплементацію Національної стратегії з питань навколишнього природного середовища на період до 2020 р. та Національного плану дій з питань навколишнього природного середовища на 2009 – 2012 рр.

2. Посилення адміністративної спроможності, розробка та імплементація законодавства, стратегій та планів у сфері навколишнього природного середовища, зокрема щодо оцінки впливу на довкілля, CEO, доступу до інформації та участі громадськості.

3. Розвиток національних імплементаційних інструментів відповідно до багатосторонніх угод у сфері охорони довкілля.

4. Впровадження Кіотського протоколу через діалог у межах спільної робочої групи Україна – ЄС з питань зміни клімату стосовно: нової угоди щодо зміни клімату на період після 2012 р., прийнятних критеріїв для використання механізмів Кіотського протоколу та розробки заходів з пом'якшення наслідків зміни клімату та пристосування до них.

5. Активну участь у Робочій групі DABLAS (Дунай – Чорне море).

6. Спільну роботу щодо імплементації дорожніх карт з метою досягнення Цілей Розвитку Тисячоліття, що стосуються води, та Цілей Інтегрованого Управління водними ресурсами (ІУВР), використовуючи діалог щодо національної політики в рамках Водної Ініціативи ЄС.

7. Забезпечення реалізації Бухарестської конвенції і протоколів до неї та спільної роботи зі Сторонами Конвенції.

8. Визначення можливостей участі України у вибірковій діяльності Європейського агентства з питань навколишнього природного середовища щодо збору та поширення інформації.

9. Створення Регіонального екологічного центру в Україні (РЕЦ – Україна).

10. Розгляд можливості запровадження діалогу високого рівня з питань охорони навколишнього природного середовища [105, с. 14].



Доповнення до Порядку денного асоціації, зроблені в 2010 та 2012 рр., стосуються популяризації сталого розвитку та «зеленої економіки», а також заснування Спільної системи інформації щодо навколишнього природного середовища.

Згідно зі звітами Української частини Комітету на рівні старших посадових осіб з імплементації ПДА, протягом 2011 – 2013 рр. в Україні відбулися позитивні зрушення у виконанні окресленого документу. Цей висновок підтверджують і результати моніторингу, що був здійснений Національною платформою Форуму громадянського суспільства Східного партнерства. Автори цієї доповіді оцінюють прогрес на рівні 49,7%.

Деталізація виконання Порядку денного асоціації Україна – ЄС (за даними цієї структури) виглядає таким чином:

Таблиця №38

**Прогрес у виконанні Порядку денного асоціації  
Україна – ЄС [98, с. 11 – 12]**

Назва пріоритету	Рівень прогресу (у %)
Виконання Стратегії державної екологічної політики та Національного плану дій з навколишнього природного середовища	36%
Розробка та імплементація українського законодавства, стратегій та планів у сфері навколишнього природного середовища, зокрема щодо оцінки впливу, стратегічної оцінки, доступу до інформації та участі громадськості	44%
Конвенція про стійкі органічні забруднювачі	67%
Оргуська конвенція	44%
Конвенція щодо співробітництва по охороні та сталому використанню ріки Дунай	70%
Рамкова конвенція ООН про зміну клімату	42%
Київський протокол до Конвенції ООН про зміну клімату	39%
Конвенція про охорону біологічного розмаїття	42%
Конвенція про захист та використання транскордонних річок та міжнародних озер	55%
Конвенція Еспо	43%

Продовження таблиці 38

Віденська конвенція про охорону озонового шару	75%
Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі відстані	69%
Конвенція про охорону дикої флори та фауни й природних середовищ існування в Європі	35%
Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин	56%
Впровадження Київського протоколу через діалог у рамках спільної робочої групи Україна - ЄС	21%
Конвенція про захист Чорного моря від забруднення	68%

Серед головних здобутків України протягом 2011 – 2013 рр.:

1. Прийняття Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики на період до 2020 р.» (№ 2818), що дозволило започаткувати вказану вище секторальну бюджетну програму ЄС «Підтримка реалізації Стратегії національної екологічної політики України» з бюджетом €35 млн., з яких €31,5 млн. – бюджетна підтримка, а €3,5 млн. – технічна допомога.

2. Затвердження Загальнодержавної цільової програми розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро на період до 2021 р.

3. Прийняття затвердженого Урядом національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища України на 2011 – 2015 рр., яким визначено заходи поетапного досягнення стабілізації й поліпшення стану навколишнього природного середовища, впровадження екологічно збалансованої системи природокористування.

4. Затвердження Урядом у рамках реалізації Орхуської конвенції Порядку залучення громадськості до обговорення рішень, які можуть впливати на стан довкілля.

5. Продовження підготовки й оприлюднення національних доповідей про якість питної води та стан питного водопостачання в Україні в межах виконання Закону України «Про питну воду та питне водопостачання» та загальнодержавної програми «Питна вода України» на 2011 – 2020 рр.

6. Введення в дію (25.06.13) Президентом України Указом № 350 рішення Ради національної безпеки й оборони України «Про стан безпеки водних ресурсів держави та забезпечення населення якісною питною водою в населених пунктах України».

7. Затвердження Плану спільних організаційних заходів на виконання Угоди щодо розвитку в Україні системи екологічно безпечного споживання та екологічного маркування відповідно до міжнародних та європейських вимог на 2014 р.

Водночас, досі триває робота над проектами законів «Про внесення змін до деяких законів України щодо реалізації положень Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті», «Про внесення змін до Водного кодексу України (щодо впровадження інтегрованих підходів до управління водними ресурсами за басейновим принципом)», «Про ратифікацію Протоколу про стратегічну екологічну оцінку до Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті», «Про стратегічну екологічну оцінку» та проектом Twinning «Посилення інституційної спроможності Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері комунальних послуг, щодо регулювання сектору перероблення та захоронення твердих побутових відходів». Незважаючи на відкриття представництва Регіонального екологічного центру для Центральної та Східної Європи, його роботу ще не налагоджено належним чином.

Серед напрямків діяльності, які українська сторона визнала пріоритетними в контексті продовження зближення з ЄС, крім прийняття вищевказаних законодавчих актів та вдосконалення роботи РЕЦ, – і приєднання до проекту ЄС – ФАО «Підвищення спроможності з утилізації та запобігання повторення накопичення застарілих пестицидів як моделі для врегулювання проблематики невикористаних шкідливих хімікатів на території колишнього СРСР» [145].

Однак поточна ситуація вказує на важливість розширення кола завдань, які було поставлено в ПДА. Так, на цей час не повністю досягнуто цілі щодо впровадження Кіотського протоколу через діалог у

межах спільної робочої групи Україна – ЄС, розвитку національних імплементаційних інструментів для Конвенції про охорону дикої флори та фауни й природних середовищ існування в Європі, а також заходів, передбачених у Стратегії державної екологічної політики та Національному плані дій з навколишнього середовища на 2011 – 2015 рр.

За сучасних умов доречним є і створення в Україні повноважного органу, який би відповідав за реалізацію більшості міжнародно-правових актів, адже відповідні структури державної влади, включаючи Міністерство екології й природних ресурсів України, не мають достатньо повноважень та ресурсів для ефективного виконання конвенцій та протоколів. Крім того, вони не завжди повною мірою використовують наявні ресурси, зокрема різні проекти чи фінансові механізми, які можуть сприяти цьому процесу [98, с. 193].

Отже, базис (законодавчий та імплементаційний) для більш активного зближення України з ЄС в екологічній площині вже створено й цей процес невпинно розвивається, хоча є низка проблем, які його сповільнюють. Мова йде про недостатньо ефективну організацію роботи, нестачу фінансових та людських ресурсів, бюрократичні зволікання, відсутність жорсткого контролю виконання плану дій та низький пріоритет екологічного аспекту співпраці.

## **5.2. Розвиток екологічних відносин в рамках євро регіонів**

У сучасних умовах Україні потрібна нова модерна державна політика, яка дасть змогу зменшити ризики від нинішніх глобальних викликів та загроз і перетворити регіональні відмінності на можливість успішного соціально-економічного розвитку. Важливим інструментом її реалізації вбачається системне транскордонне співробітництво в межах євро регіонів, розвиток яких сприяє підвищенню конкурентоздатності прикордонних територій. Багаторічний досвід їхнього розвитку дозволяє розглядати механізми, які при цьому створюються, як найбільш поширені та ефективні форми субрегіональної співпраці й двигуни європейських інтеграційних процесів

Початок створення євро регіонів за участю України розпочався ще в 1990-х рр., хоча нормативно-законодавче поле розвитку транс-кордонної співпраці було сформовано трохи пізніше. У 2004 р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про транс-кордонне співробітництво» [63, с. 499], який згодом було доповнено постановами й рішеннями Кабінету Міністрів України, що розширили та вдосконалили цей процес. Зокрема, у Державній програмі розвитку транс-кордонного співробітництва на 2007 – 2010 рр. було визначено низку заходів з розвитку нормативно-правової бази, відповідної інфраструктури, спільних транс-кордонних проектів, інформаційної мережі тощо [30].

У Державній програмі, розрахованій на 2011 – 2015 рр., цей курс було продовжено, на що вказує постановка стратегічних завдань:

1. Створення та забезпечення функціонування українських ділянок транс-кордонних біосферних резерватів, водно-болотних угідь міжнародного значення, об'єктів всесвітньої природної спадщини.

2. Створення автоматизованих пунктів вимірювання показників якості поверхневих вод на транс-кордонних водних об'єктах.

3. Створення автоматизованих пунктів вимірювання якості повітря та контролю за рівнем транс-кордонного забруднення повітря на великі відстані.

4. Забезпечення розвитку рекреаційної інфраструктури та організація транс-кордонних туристичних маршрутів.

5. Стимулювання створення інформаційної інфраструктури транс-кордонного туризму та забезпечення її розвитку.

6. Забезпечення активізації співробітництва в межах наявних євро регіонів та діяльності міжурядових комісій з питань транс-кордонного співробітництва.

7. Створення мережі інформаційних центрів, технічне забезпечення, освіта, кадрова робота [106].

Наразі в Україні з 27 адміністративно-територіальних одиниць 19 є прикордонними, а територія більшості з них увійшла до складу євро регіонів.

Особливістю транс-кордонного співробітництва України є те, що воно відбувається як на кордоні України з країнами Європейського Союзу, так і на кордонах з Російською Федерацією, Республікою Білорусь та Республікою Молдова.

Зрозуміло, що інтенсивність участі українських територій у діяльності євро регіонів є відмінною. Ті, що межують з країнами-членами Європейського Союзу, мають можливість користуватися фінансовою та технічною підтримкою, яку ЄС надає через свої різноманітні ініціативи та програми, передусім – PHARE/TACIS та INTERREG.

Співпраця з пострадянськими країнами – Республікою Білорусь, Республікою Молдова та Російською Федерацією, у тому числі – з природоохоронних питань, носить більш декларативний характер. Хоча, зважаючи на приблизно однаковий рівень соціально-економічного розвитку та можливість залучення потужних міжнародних донорів, існують гарні перспективи розвитку цього напрямку. Короткий огляд екологічних проектів, що виконуються в межах євро регіонів за участю України підтверджує цей висновок.

Таблиця №39

**Євро регіони, до складу яких входить Україна [39]**

Назва євро регіону	Дата створення	Територіальний склад
Карпатський	14 лютого 1993 р.	Україна: Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська, Чернівецька області Польща: Підкарпатське воєводство Словаччина: Кошицький та Пряшівський краї Угорщина: медье Боршод-Абауй-Земплен, Хайду-Біхар, Хевеш, Яс-Надькун-Сольнок та Сабольч-Сатмар-Берег Румунія: повіти Біхор, Селаж, Сату-Маре, Марамуреш, Харгіта, Сучава та Ботошань

Продовження таблиці 39

Єврорегіон «Буг»	29 вересня 1995 р.	Україна: Волинська область, Жовківський та Сокальський райони Львівської області Польща: Сокальський райони Львівської області. Люблінське, воєводство Білорусь: Брестська область.
Єврорегіон «Нижній Дунай»	14 серпня 1998 р.	Україна: Одеська область Молдова: райони Вулканешти, Кагул, Кантемір. Румунія: повіт Бреїла, Галац, Тульча
Єврорегіон «Верхній Прут»	22 вересня 2000 р.	Україна: Чернівецька та Івано-Франківська області Румунія: Ботошанський та Сучавський повіти Молдова: Фалештський, Єдинецький, Глоденський, Окницький, Ришканський та Бриченський райони
Єврорегіон «Дніпро»	29 квітня 2003 р.	Україна: Чернігівська область Росія: Брянська область Білорусь: Гомельська область
Єврорегіон «Слобожанщина»	7 листопада 2003 р.	Україна: Харківська область Росія: Белгородська область
Єврорегіон «Ярославна»	24 квітня 2007 р.	Україна: Сумська область Росія: Курська область
Асоціація «Чорноморський єврорегіон»	26 вересня 2008 р.	Азербайджан, Албанія, Болгарія, Греція, Грузія, Молдова, Російська Федерація, Румунія, Сербія, Туреччина, представлені на рівні міст, областей, провінцій, країв, автономних республік, Україна (Одеська, Миколаївська, Херсонська, Запорізька, Донецька області, Автономна Республіка Крим, а також місто Севастополь)
Єврорегіон «Донбас»	29 жовтня 2010 р.	Україна: Луганська область, Донецька область Росія: Ростовська область
Єврорегіон «Дністер»	2 лютого 2012 р.	Україна: Вінницька область. Молдова: Сорокський, Флорештський, Шолданештський райони

Так, у межах **Карпатського єврорегіону** при допомозі Фонду Східної Європи, Посольства Фінляндії в Україні та Агентства США з Міжнародного Розвитку було здійснено проект «Енергія Карпат» (2009 – 2010 рр.), спрямований на підвищення якості державних послуг, що надаються в галузі енергозбереження в українській частині Карпатського єврорегіону, за рахунок аналізу існуючих енергетичних ресурсів у гірських районах Львівщини, Івано-Франківщини та Закарпаття [100].

У Львівській області в рамках Карпатського єврорегіону за підтримки Європейської Комісії було реалізовано проект «Агротуризм – шанс для працевлаштування поляків і українців», кілька проектів розвитку та використання зелених насаджень та парків Львова [178].

Питання, пов'язані з охороною навколишнього природного середовища на прикордонних територіях є важливою сферою діяльності єврорегіону «Буг». Непроста екологічна ситуація, актуальність проблем раціонального природокористування та транскордонний характер забруднення сприяли виробленню узгодженої екологічної політики країн-учасниць цього єврорегіону. Як результат на початку 2000-х рр. було реалізовано проекти «Створення системи моніторингу на річках Західний Буг, Уж, Латориця», а також «Сприяння політиці сталого розвитку та захисту навколишнього середовища в контексті транскордонної співпраці між Україною та Польщею» (2002 – 2004 рр.), «Покращення навколишнього середовища в басейні річки Західний Буг» (2008 – 2010 рр.) тощо.

Про природні переваги Єврорегіону «Буг» та необхідність їх захисту свідчить і створення ландшафтного заказника «Прибузьке Полісся» (в білоруській частині), а також чотирьох національних парків, включаючи Шацький (Україна), що включає 22 озера карстового і післякарстового походження [35].

Досвід розвитку єврорегіону «**Нижній Дунай**» також вказує на багато виконаних природоохоронних проектів: «Придунайські озера,

Україна. Стале відновлення й збереження природного середовища екосистем з бюджетом €2,1 млн. (2000 – 2003 рр.), «Попередження надзвичайних ситуацій та захист від паводків у євро регіоні «Нижній Дунай» з бюджетом €329 тис. (2005 – 2006 рр.), «Запобігання надзвичайних ситуацій і захист від повеней у Євро регіоні «Нижній Дунай» з бюджетом €1 млн. (2006 – 2007 рр.), «Покращення транс-кордонного співробітництва у сфері інтегрованого управління водними ресурсами в Євро регіоні «Нижній Дунай» з бюджетом €540 тис. (2007 – 2009 рр.), «Зміцнення інтеграції прикордонних регіонів у сфері розвитку сільського та «зеленого» туризму» з бюджетом €675 тис. (2008 – 2010 рр.) тощо [38].

Одним з найбільших природоохоронних проектів євро регіону «**Верхній Прут**» став спільний проект створення системи оповіщення про загрози регіонального характеру в межах Операційної програми «Румунія – Україна – Молдова 2007 – 2013 рр.» [36].

Серед екологічних проектів, впроваджених протягом 2003 – 2012 рр. у євро регіоні «**Слобожанщина**»: «Розробка комплексного плану з оздоровлення річки Лопань», «Гармонізація механізмів транс-кордонного забезпечення біологічної безпеки тваринництва в євро регіоні «Слобожанщина», «Транс-кордонний регіональний ландшафтний парк «Верхнє Придонцов'я». Наразі з метою удосконалення механізмів управління водними об'єктами річки Сіверський Донець за допомогою данської агенції з навколишнього середовища реалізуються проекти «Прикордонний білорусько-російсько-український університетський консорціум» та «Міжрегіональна екологічна програма з охорони та використання басейну з охорони ріки Сіверський Донець» [74]. Розвиток відносин із сусідніми державами в межах євро регіонів сприяє виконанню багатьох природоохоронних завдань, особливо за рахунок формування мережі партнерських організацій та донорів, використання моделей державно-приватного партнерства, популяризації серед населення завдань охорони довкілля та сталого розвитку в транс-кордонному контексті тощо. Водночас, незважаючи

на великий потенціал такого співробітництва, сьогодні спостерігається недооцінка його переваг з боку України, що пов'язано й з низкою об'єктивних причин – високим рівнем залежності від центральних органів влади та їхньою невизначеністю в системі територіального управління, а також нестабільністю фінансового забезпечення та організаційних прорахунків. Очевидно, що на зміну такому підходу має прийти виважена та системна робота з розширення участі України в роботі євро регіонів, зокрема у сфері підвищення якості довкілля.

### 5.3. Співпраця з покращення екосистеми Дніпровського басейну

Річка Дніпро є третім за величиною транс-кордонним водотоком Європи після Дунаю та Волги. Загальна площа її водозабірною басейну складає 511 тис. км<sup>2</sup>; територією України протікає 57,3%, Російської Федерації – 19,8%, Республіки Білорусь – 22,9%.

Дніпро відіграє надзвичайно важливу роль у соціально-економічному розвитку України. Ресурси цієї річки забезпечують близько 80% господарського водопостачання в країні, у тому числі – життєдіяльність близько 30 млн. чол., 10 тис. підприємств, 50 великих міст і промислових центрів, близько, 2,2 тис. сільських і понад 1 тис. комунальних господарств, 50 великих зрошувальних систем і 4 атомні електростанції [139].

Екологічні проблеми Придніпровського басейну є класичним прикладом нераціонального розвитку виробництва й розміщення продуктивних сил, що склався історично, системної соціально-економічної кризи в процесі переходу до ринкової економіки та недостатнього усвідомлення цінності навколишнього середовища.

Масштабне гідробудівництво, яке відбувалось на Дніпрі в 30 – 70-і рр. ХХ ст., не лише суттєво змінило соціально-економічний розвиток Наддніпрянської України, а й призвело до географічного переформатування: затоплення більше 7 тис. км<sup>2</sup> території, з яких понад 30% є високопродуктивними землями, переселення близько 3 тис. сіл та

165 міст, у яких проживало майже 3 млн. чоловік, та докорінної трансформації початкового природного обліку цього водотоку.

Наслідком регіонального підйому рівнів басейну ріки Дніпро (унаслідок будівництва 6 великих дніпровських водосховищ загальною площею 688 км<sup>2</sup>, 564 середніх і малих водосховищ площею 776,6 км<sup>2</sup> та 13243 ставків на притоках) стали: регіональна активізація підтоплення земель, яка перевищує 1 млн. га, розширення ерозійних процесів, розвиток абразивних процесів у береговій зоні водосховищ, посилення проявів небезпечних екзогенних геологічних процесів (зсувних, просядкових, суфозійних), зниження захищеності від техногенного забруднення ґрунтового та артезіанських водоносних горизонтів із втратою кондиційних параметрів для 20% прогнозованих ресурсів тощо[97].

До окреслених проблем варто додати ще забруднення водного шару Дніпровського басейна. За даними Національної доповіді про стан навколишнього середовища в Україні в 2011 р., на кордоні з Росією та Білоруссю в річках басейну Дніпра (Прип'ять, Стохід, Стир, Горинь, Уборть, Десна, Сейм, Псел, Ворскла) та в Київському водосховищі (Чорнобиль) вода характеризувалась підвищеним вмістом сполук важких металів. Так, гранично допустимі концентрації (ГДК) сполук марганцю в них було перевищено в 12 – 35 разів, міді – у 21 раз, заліза загального – у 13 разів, цинку 12 – 30 разів [88, с. 46 – 47].

Таблиця №40

#### Екологічні проблеми басейну Дніпра в регіональному контексті

Україна	Республіка Білорусь	Російська Федерація
Хімічне забруднення	Хімічне забруднення	Хімічне забруднення (включаючи перенесення забруднення з повітряними масами)
Зміна й втрата екосистем	Зміна й втрата екосистем	Зміна й втрата екосистем
Зміна гідрологічного режиму	Зміна гідрологічного режиму	Зміна гідрологічного режиму

Евтрофікація	Забруднення радіонуклідами	
Затоплення й підтоплення територій	Затоплення й підтоплення територій	
Забруднення радіонуклідами	Евтрофікація	

Деградація природного комплексу басейну річки Дніпро призвела до значних, а в низці випадків – і незворотних змін стану довкілля, що на початку 1990-х рр. відчули на собі всі придніпровські країни. Глобальний аспект цих змін проявився в негативному впливі на екосистему Чорного моря та на загальноєвропейські біосферні й кліматичні процеси.

Після здобуття незалежності покращення стану екосистем Дніпра, поряд з ліквідацією наслідків Чорнобильської аварії, було визнано одним із головних завдань національної екологічної політики. Тому до співпраці було привернено широке коло партнерів. Так, 31 березня 1994 р. в Києві була підписана Декларація про співробітництво між Урядом України й Урядом Канади щодо реалізації програми управління навколишнім середовищем у басейні річки Дніпро [29]. Успіхи в її виконанні протягом 1994 – 1997 рр. (було реалізовано 40 проектів загальною вартістю 3,2 млн. кан. дол.) сприяли продовженню й розширенню цього плідного співробітництва, унаслідок чого Україна в особі Міністерства економіки України та Міністерства екології й природних ресурсів України отримала безповорнену фінансову допомогу в сумі 2,6 млн. кан. дол. для продовження розпочатої роботи (у 1997 – 2000 рр. було виконано Програму «Розвиток управління навколишнім середовищем в Україні (район басейну Дніпра)» [81].

Паралельно Україна почала розвиток і транскордонного співробітництва з придніпровськими державами, у межах якого було укладено такі угоди:

1. Угода про взаємодію в галузі гідрометеорології (08.02.1992 р.) [160].

2. Угода між Урядом Російської Федерації та Урядом України про спільне використання та охорону транскордонних водних об'єктів (19.10.1992 р.) [137].

3. Угода між Урядом України та Урядом республіки Білорусь про співробітництво в галузі навколишнього середовища (16.12.1994 р.) [149].

4. Угода між Урядом Російської Федерації та Урядом України про співробітництво в галузі охорони навколишнього середовища (26.07.1995 р.) [151].

5. Угода про основні принципи взаємодії в галузі раціонального використання та охорони транскордонних водних об'єктів держав-учасниць СНД (11.09.1998 р.) [160].

6. Угода про інформаційне співробітництво в галузі екології та охорони навколишнього середовища (11.09.1998 р.) [138].

Для підсилення міждержавних домовленостей Україна, Росія та Білорусь розробили власні плани дій з охорони навколишнього середовища, у тому числі й на транскордонних водних артеріях, які повинні були сприяти покращенню стану довкілля в цьому субрегіоні. Наприклад, уряд України прийняв Національну програму екологічного оздоровлення басейну ріки Дніпро й поліпшення якості питної води, що була затверджена постановою Верховної Ради України від 27.02.97 (№123/97 – ВР) на період 1997 – 2010 рр. [109, с. 279], яку в 2013 р. було продовжено до 2021 р. [43, с. 146].

Проте, перебуваючи на перехідній стадії економічного розвитку й не маючи достатніх ресурсів для розв'язання комплексу поставлених завдань, придніпровські держави не змогли досягти помітних успіхів у цій площині, внаслідок чого було прийняте рішення звернутись до ПРООН та ГЕФ з проханням підтримати розробку Міжнародної програми з екологічного оздоровлення басейна річки Дніпро. У червні 1996 р. в м. Хельсінкі міністрами довкілля трьох країн басейну було підписано спільну заяву, у якій вони висловили свою готовність надати ресурси й на паритетних засадах взяти участь у розробці такої програми.

13 – 20 листопада 1999 р. у Канаді відбулася серія міжнародних зустрічей, присвячених співробітництву придніпровських держав з

міжнародними донорськими організаціями, які могли надати допомогу в цій діяльності. Крім делегацій з України, Росії, Білорусі в них взяли участь уповноважені представники Канадського центру досліджень міжнародного розвитку (IDRC), Глобального екологічного фонду, Програми розвитку ООН, Шведської агенції з міжнародного розвитку (SIDA), Данського агентства з охорони навколишнього середовища (DEPA). У рамках перемовин відбулася презентація проекту «Підготовка стратегічної програми дій для басейну річки Дніпро та розробка механізмів її реалізації», під час якої кожна сторона внесла свої пропозиції щодо змісту та шляхів реалізації проекту. Остаточне позитивне рішення щодо фінансування цього проекту було прийнято на засіданні Ради Глобального екологічного фонду в першій половині грудня 1999 р.

Варто наголосити, що програма екологічного оздоровлення басейну Дніпра розглядалася ГЕФ як складова Стратегічного підходу фонду до басейна Чорного моря та покращення ситуації в цьому регіоні. Тому у фінансуванні її окремих напрямків взяли участь агентство ООН з обслуговування проектів (ЮНОПС), Організація ООН з промислового розвитку, Центр дослідження міжнародного розвитку Канади, Міжнародне агентство з атомної енергетики та Програми ООН з навколишнього середовища.

Проект ПРООН – ГЕФ реалізовувався в три етапи:

- перша фаза: 2000 – 2004 рр.,
- проміжна фаза (PDF B): 2006 – 2008 рр.,
- друга фаза: 2009 – 2011 рр.

Під час першої фази проекту було розроблено Стратегічну програму дій для басейну ріки Дніпро (СПД), яка повинна була сприяти поліпшенню якості навколишнього середовища й природних екосистем як в Дніпровському, так і в Чорноморському регіоні. Ця програма мала сім конкретних напрямів:

1. Створення транскордонного режиму управління й відповідного координаційного органу.

2. Допомога країнам-учасникам у формулюванні, розробці й реалізації стратегічної програми дій для басейну Дніпра й механізмів її реалізації.

3. Вдосконалення фінансових, юридичних і практичних механізмів зниження рівня забруднення й раціонального використання ресурсів.

4. Складання національних планів дій між міністерськими комітетами.

5. Сприяння збереженню біорозмаїття в басейні Дніпра.

6. Розширення взаємодії між зацікавленими організаціями й залучення широких кіл громадськості до розв'язання проблем басейну Дніпра.

7. Створення умов для реалізації СПД.

Під час наступної – проміжної фази проекту (PDF B) – було проведено Транскордонний діагностичний аналіз басейну Дніпра (ГДА), який визначив прогалини в інформаційних масивах і недоліки законодавчої та інституційної бази природоохоронної діяльності в країнах-учасниках проекту та внесок різних галузей діяльності у формування транскордонних проблем, а також здійснив оцінку соціально-економічної ситуації в регіоні та ступінь обізнаності й участі громадян у процесі прийняття рішень із питань захисту довкілля. Найбільшим внеском цього документу стала ідентифікація причини головних екологічних проблем дніпровського басейну – забруднення внаслідок промислової діяльності.

На базі цих даних було розроблено Портфель пріоритетних інвестиційних проектів, який готувався під методичним і організаційним керівництвом ЮНІДО. У його межах було виділено й детально описано 20 «гарячих точок» у басейні Дніпра: 5 у Республіці Білорусь, 5 у Російській Федерації та 10 в Україні. Зокрема, головними місцями забруднення Дніпра в Україні було визнано міські очисні споруди Дніпропетровська, Житомира, Запоріжжя, Києва, Луцька, Херсона, Чернігова, а також три найбільші металургійні комбінати [119].

Унаслідок реалізації третьої фази проекту було отримано такі результати:

- зроблено екологічний аудит 12 підприємств у 12 областях України;
- розроблено низьковитратні заходи для зменшення забруднення стічних вод для 20 підприємств України та Білорусі;

- розроблено технічні плани низьковитратних заходів для зменшення забруднення стічних вод для підприємств широкого спектру галузей з типовими проблемами забруднення;

- створено серію демонстраційних проектів з низьковитратного зменшення негативного впливу деяких стійких забруднюючих речовин;

- проведено низку спеціальних тренінгів із впровадження більш «чистого» виробництва для підприємств Дніпропетровська, Херсона та Києва;

- реалізовано програму навчання спільно з Баварським міністерством навколишнього середовища та громадського здоров'я, що дозволило ознайомити з найкращим європейським досвідом 50 спеціалістів України та Білорусі.

У певному сенсі ця фаза проекту мала тестовий характер і для самих донорів – ГЕФ та ПРООН, які на основі розробленої методології більш чистого виробництва (БЧВ) змогли напрацювати низку показників і підходів, які використовуються ними в аналогічних проектах [19].

Також унаслідок виконання цього проекту було створено регіональну (загальнобасейнову) базу даних про стан навколишнього середовища в басейні Дніпра, яку підготували Регіональний тематичний центр інформаційного менеджменту (РТЦМ) й національні інформаційно-дослідні центри (НДЦ). Наразі її головними компонентами є: ресурси поверхневих вод і водокористування, якість поверхневих вод, гарячі точки забруднення в басейні, біорозмаїття, законодавство й нормативна база [96].

Як бачимо, внаслідок реалізації проекту ПРООН – ГЕФ було зроблено широкомасштабну комплексну роботу з визначення та аналізу екологічних проблем басейну річки Дніпро та розроблено пропозиції з їх розв'язання, що вимагає залучення широкого кола інвесторів та початок нових спільних проектів із модернізації потужностей у «гарячих» точках усіх трьох країн. Водночас, пошук партнерів варто підсилити заходами внутрішнього характеру, зокрема – створенням сприятливого інвестиційного клімату та більш повним фінансуванням національних екологічних імператив.



Так, Україна не повною мірою виконала завдання 8 «Міжнародне співробітництво України у сфері моніторингу навколишнього природного середовища» Національної програми екологічного оздоровлення басейну Дніпра та поліпшення якості питної води (1997 – 2010 рр.). У 2009 р. фактичний обсяг фінансування природоохоронних завдань і заходів Програми становив 9,2% від запланованого річного обсягу фінансування [65], що безперечно є недостатнім для розв'язання окресленого вище комплексу проблем.

#### 5.4. Регіональна ініціатива з охорони Карпат

Протягом багатьох століть Карпатський регіон залишався важливою частиною екологічного, економічного, культурного та рекреаційного простору багатьох європейських країн, головним водозбором великих річок, середовищем існування та притулком для багатьох видів флори й фауни і найбільшою у Європі територією з незайманими лісами. Простягаючись на 1500 км., вони отримали назву «зеленого серця» Європи.

Незважаючи на економічну та природну цінність цих територій, довгий час їхнє освоєння відбувалося в несталий спосіб, що призвело до загострення не початку ХХІ ст. таких екологічних проблем, як переруби в гірських лісах, порушення (внаслідок забудови, спрямлення та одамбування) заплав річок, деградація гірських екосистем, що дозволило екологам порушити питання про досягнення критичної межі антропогенного тиску на цих територіях. Ці виклики об'єднали держави регіону в прагненні захистити Карпати й одним з ініціаторів такого транскордонного поступу стала Україна.

Правові передумови для розвитку співробітництва держав карпатського субрегіону заклали дво- та кількосторонні угоди початку 1990-х рр., які уклали між собою Польща, Угорщина, Словаччина та Україна. Серед них:

- Угода між органами регіонального самоуправління прикордонних областей України, Польщі, Угорщини, Словаччини про створення Асоціації «Карпатський Єврорегіон» (14.02.1993 р.) [69].

- Угода між Урядом України та Урядом Угорської Республіки про співробітництво в галузі охорони навколишнього середовища та територіального розвитку (13.08.1992 р.) [148].

- Угода між Урядом України та Урядом Республіки Польщі про співробітництво в галузі охорони навколишнього середовища (24.01.1994 р.) [150].

- Угода між Міністерством охорони навколишнього природного середовища України та Міністерством навколишнього середовища Словачької Республіки про співробітництво в галузі охорони навколишнього середовища (від 30.09.1994 р.) [147].

- Міжміністерська тристороння польсько-словацько-українська Угода про збереження біорозмаїття лісів Східних Карпат та Міжурядова Угода між Польщею, Словаччиною та Україною про міжнародний біосферний заповідник «Східні Карпати» (1992 – 2000 рр.) [68].

Для підтримки спільних дій на національному рівні були прийняті національні законодавчі акти, програми або плани (наприклад, Україна в 2000 р. прийняла Закон про мораторій на суцільні рубки ялицево-букових гірських лісів) [44, с.99] та реалізовано низку міжнародних проектів. Так у 1994 – 1997 рр. ГЕФ здійснив проект «Збереження біорозмаїття Карпат», а Всесвітній фонд дикої природи протягом 1999 – 2003 рр. – Дунайсько-Карпатську програму «Карпатська екорегіональна ініціатива»; у межах програми ТАСІС з 1999 по 2001 рр. було виконано проект «Підтримка місцевого розвитку й туризму Карпатського регіону», який охопив територію Львівської, Закарпатської, Івано-Франківської та Чернівецької областей.

У 2001 р. на Карпатсько-Дунайському Саміті, який відбувся в Бухаресті в квітні 2001 р., Україна виступила з ініціативою щодо прийняття нової міжнародної угоди – Рамкової Конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат, яка мала скоординувати та спрямувати дії зацікавлених держав. У листопаді 2001 р. в Києві Урядом України було скликано перше засідання міжнародної робочої групи експертів за участю Програми ООН з навколишнього середовища й Всесвітнього Фонду Природи, на якому відбулося обговорення проекту цього документу.

Саму Карпатську Конвенцію було прийнято в Києві 22 травня 2003 р. під час проведення 5-ї конференції міністрів навколишнього середовища Європи «Довкілля для Європи» й підписано міністрами України, Чехії, Словаччини, Угорщини, Румунії та Сербії й Чорногорії (Польща підписала цей документ восени). Депозитарієм Конвенції став Уряд України (МЗС України є офіційною установою, де зберігаються оригінали офіційних документів і куди надходять ратифікаційні листи про приєднання до конвенції).

Відповідно до статті 21, ця Конвенція набула чинності на 90-й день після дати здачі на зберігання 4-ї ратифікаційної грамоти, а саме 4 січня 2006 р.. Головним завданням цього міжнародного документу є проведення сторонами всебічної політики та співпраці для охорони й сталого розвитку Карпат, для поліпшення якості життя, зміцнення місцевих економік та громад, збереження природних цінностей та культурної спадщини. Одним із головних засобів для досягнення цієї мети конвенція визнає транскордонне співробітництво [69].

Аналіз вказує на тісний зв'язок Карпатської конвенції з міжнародними документами у сфері флори, фауни, сталого розвитку. Так, вона включає вимоги Конвенції про біорозмаїття, Всеєвропейської стратегії збереження біотичного та ландшафтного біорозмаїття, багатосторонньої співпраці, визначені в ст. 13 «Порядку денного – XXI» ООН «Спостереження за вразливими екосистемами», Програми збалансованого розвитку гірських регіонів, рішень Краківської конференції 1998 р. «Зелений хребет Центральної та Східної Європи», програми розвитку екомережі в Центральній та Східній Європі, Бернської та Ландшафтної конвенцій Ради Європи, конвенцій СЕК ООН, Дунайсько-Карпатських самітів, ініціатив Всесвітнього фонду дикої природи, ГЕФ, Світового банку тощо.

В основу вирішення проблем Карпатського регіону покладено принцип комплексності. Зважаючи на вимоги згаданих вище міжнародних документів і необхідність вирішення місцевих проблем природоохоронного, соціального й економічного характеру, Карпатська конвенція у своїх положеннях орієнтується на охорону, збереження й

невиснажливе використання природних ресурсів і водночас економічний розвиток регіонів і населення, тобто бере до уваги пріоритети збалансованого розвитку, визначеного в «Порядку денного – XXI».

Маючи рамковий характер, вона окреслює лише загальні принципи роботи та передбачає наступне визначення окремими протоколами конкретних напрямків діяльності, що дозволяє динамічно відслідковувати стан Карпат і приймати актуальні рішення. Однак у цьому підході криються й певні недоліки, адже додаткові переговори вимагають більше часу й фінансів, що може певним чином гальмувати процес прийняття рішень.

Важливо наголосити, що Україна стала першою державою, яка ратифікувала Карпатську Конвенцію, що відбулося 7 квітня 2004 р. (Закон України «Про ратифікацію Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат», який затверджено дорученням Кабінету Міністрів України (від 9.06.04 № 18523/3/1-04)) [55, с. 383]. Для реалізації цього документа Міністерство екології й природних ресурсів України розробило План заходів на 2004 – 2020 рр., головними напрямками якого є:

1. Виконання плану заходів у межах Карпатської конвенції, прийняття Стратегії впровадження Карпатської конвенції та організація її виконання.
2. Сприяння реалізації міжнародних програм, залучення іноземних інвестицій.
3. Забезпечення широкого інформування населення про стан та перспективи виконання положень Карпатської конвенції.

Крім них, передбачається, що чільне місце в реалізації конвенції має зайняти співпраця у сфері охорони водних ресурсів та впровадження Рамкової директиви ЄС з водної політики. Це обумовлено тим, що Карпатський регіон є Великим європейським (Балтійсько-Чорноморським) вододілом, а велика частина річок протікає з території України до країн Європейського Союзу.

Для координації імплементаційної діяльності в Україні було створено Координаційну раду з виконання положень Карпатської конвенції (Наказ міністерства екології й природних ресурсів України №535 від 31.12.04) [85].

Наразі цей процес відбувається із залученням обласних державних адміністрацій у Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській, Чернівецькій областях, Міністерства Зовнішніх справ України, Міністерства фінансів України, Міністерства економіки України, Міністерства аграрної політики України, Держкомзему, Держводгоспу, Держтурадміністрації України, Національної академії наук України та Української академії аграрних наук, неурядових організацій, громадськості.

Як головний ініціатор прийняття Карпатської конвенції, Україна зацікавлена в розміщенні постійного секретаріату на своїй території. З огляду на геополітичне положення Карпат, розміщення Секретаріату на території України мало би для нашої країни не тільки велике політичне, але й практичне значення. Це сприяло б активізації прикордонного співробітництва, а також створило б підґрунтя для більш широкого залучення потенціалу науково-дослідних та освітніх установ, розташованих в регіоні, до виконання завдань, визначених керівними органами Конвенції та засвідчило би визнання її лідируючої ролі, підвищивши рівень довіри міжнародного співтовариства.

Однак наразі це питання не вирішено й створено лише Тимчасовий секретаріат Рамкової Конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат, який відкрився у Відні 15 липня 2004 р. На церемонії відбулося обговорення поглибленої взаємодії у сферах сільського господарства, туризму, довкілля, біорозмаїття і розвитку транспортних шляхів. Було відзначено роль України у ініціюванні і розробленні Карпатської конвенції, а також було наголошено на готовності Києва розмістити постійний секретаріат Карпатської конвенції в Україні, що було схвалено більшістю учасників. Тому Україна продовжує роботу в окресленому напрямі.

З часу підписання Карпатської конвенції й до Першої конференції сторін Україна мала президентство в Конвенції, тобто головувала на всіх офіційних та експертних зустрічах.

У межах реалізації Конвенції представники України беруть участь у багатьох проектах, зокрема у розробці Національного огляду сталого сільського господарства та розвитку сільських гірських

поселень (SARM), у підготовці національних матеріалів до Карпатського екологічного огляду (КЕО) та огляду розвитку сталого туризму в Карпатах тощо [71, с. 9].

Зауважимо, що відповідно до рамкового характеру Карпатської конвенції, її впровадження відбувається двома шляхами: через розробку та прийняття протоколів до статей та через спільні проекти.

*Таблиця №41*

**Стан ратифікації Протоколу про збереження й стале використання біологічного та ландшафтного розмаїття [190]**

Країна	Дата підписання	Ратифіковано	Дата здачі депозитарію грамоти про ратифікацію, схвалення чи прийняття	Дата набрання чинності
Республіка Польща	19.06.2008	01.07.2009	05.08.2009	28.04.2010
Румунія	11.06.2009 (із застереженням)	02.12.2009	27.01.2010	28.04.2010
Республіка Сербія	19.06.2008	09.12.2009	28.01.2010	28.04.2010
Словацька Республіка	19.06.2008	13.07.2010	22.11.2010	20.02.2011
Чеська Республіка	19.06.2008	13.01.2013	05.04.2013	04.07.2013
Угорська Республіка	18.06.2009	30.03.2011	05.05.2011	03.08.2011
Україна	19.06.2008	04.09.2009	04.09.2009	28.04.2010

Україна бере активну участь у роботі з впровадження конвенції та є ініціатором розробки першого з протоколів – про збереження й стале використання біологічного та ландшафтного розмаїття. Цей Протокол підписано на 2-й Конференції сторін, яка відбулася в липні 2008 р. в Бухаресті. Він ратифікований усіма країнами, крім Сербії, та вже вступив у дію. Україна ратифікувала цей протокол Законом N 1621-VI (1621-17) від 04.09.2009 [59, с. 17].

Протокол про стале управління лісами розроблений відповідно до ст. 7 Карпатської Конвенції з метою розвитку, гармонізації та посилення необхідних кроків щодо сталого лісоуправління в цьому регіоні в інтересах нинішнього та майбутнього поколінь. У 2011 р. його проект пройшов процедуру національного погодження із зацікавленими міністерствами та відомствами та обласними державними адміністраціями Карпатського регіону України. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18.05.2011 №433-р повноваження щодо його підписання були надані Голові Державного агентства лісових ресурсів Сівцю В.М. [130].

Таблиця №42

**Стан ратифікації Протоколу про стале управління лісами до Конвенції про охорону й сталий розвиток Карпат [190]**

Країна	Дата підписання	Ратифіковано	Дата здачі депозитарію грамоти про ратифікацію, схвалення чи прийняття	Дата набрання чинності
Чехія	27.05.2011	23.01.2012	07.02.12	21.10.13
Угорщина	27.05.2011	12.06.13	08.08.13	06.11.13
Польща	08.09.2011	--	--	
Румунія	27.05.2011	09.04.13	23.07.13	21.10.13
Сербія	27.05.2011	--	--	
Словаччина	27.05.2011	--	02.03.13	21.10.13
Україна	27.05.2011	16.10.2012-	26.11.12	21.10.13

Для України Протокол про стале управління лісами став першою юридично обов'язковою міжнародною угодою щодо лісів. Символічно, що його підписання відбулось у Міжнародний рік лісів напередодні відкриття 6-ї Міністерської конференції із захисту лісів Європи, яка знаменувала початок процесу поглиблення міжнародного законодавства стосовно лісів та рух до розробки юридично обов'язкової угоди стосовно лісів Європи. Україна ратифікувала його в 2012 р. (Закон № 5432-VI від 16.10.2012) [60, с. 621] і того самого року він вступив у силу.

Щодо Протоколу про сталий туризм до Карпатської конвенції, який було відкрито для підписання на зустрічі в Братиславі в 2011 р., то через непринципові неузгодженості Україна його не підписала й донині ситуація не змінилася.

Треба зауважити, що на шляху впровадження цього протоколу в життя в Україні існує низка перепон, адже за виконання певних статей конвенції відповідають установи, які не входять до Міністерства екології й природних ресурсів України. Профільною установою в цьому контексті є Державна служба туризму й курортів України, яка зазнає постійних структурних реформувань. На додаток до цього, в Україні не прийнято ні державної стратегії, ні плану розвитку туристичної галузі. Усе це не дозволяє завершити процес підписання Протоколу про сталий туризм.

На цей час у процесі розробки перебуває ще один документ – Протокол зі сталого розвитку транспорту до Карпатської конвенції, який планується підписати на нараді Конференції Сторін Конвенції, що відбудеться в 2014 р. в Чехії. Зважаючи на залучення до підписання цього документу іншої профільної установи – Міністерства інфраструктури України, процес узгодження юридичних та організаційних аспектів варто починати вже зараз.

Таблиця №43

**Стан ратифікації Протоколу про сталий туризм до Конвенції про охорону й сталий розвиток Карпат [305]**

Країна	Дата підписання	Ратифіковано	Дата здачі депозитарію грамоти про ратифікацію, схвалення чи прийняття	Дата набрання чинності
Чехія	27.05.2011	07.02.2012	12.03.2012	29.04.13
Угорщина	24.05.2012	26.07.2012--	29.01.2013	29.04.13
Польща	08.09.2011	18.09.2012	12.12.12	29.04.13

Продовження таблиці 43

Румунія	27.05.2011	--	--	
Сербія	27.05.2011	--	--	
Словаччина	27.05.2011	13.02.2013	06.03.12	29.04.13
Україна	--	--	--	

Наголосимо, що в створенні правових інструментів реалізації Карпатської конвенції беруть активну участь громадські організації. Так, багато представників НУО запрошуються на зустрічі країн-учасниць цього документу й співпрацюють з Міністерством екології та природних ресурсів України, а також із різними коаліціями й мережами, наприклад, АНПЕД (Північний альянс за сталий розвиток), CERI (Ініціатива Карпатського Еко-Регіону), S4C (Наука для Карпат) МРТ (Європа / Карпати) [70].

На цей час під охороною Карпатської конвенції перебувають такі території Карпатського біосферного заповідника: природні заповідники «Горгани» та «Розточчя»; національні природні парки «Синевир», «Карпатський», «Гуцульщина», «Яворівський», «Сколівські Бескиди», «Ужанський» та «Вижницький», регіональні ландшафтні парки «Надсянський», «Зачарований край», «Дністровський», «Полянський», «Галицький», «Гуцульщина», «Верхньодністровські Бескиди», «Знесіння», «Чернівецький» та «Черемиський».

У справі захисту Карпат Україна співпрацює не лише зі своїми сусідами. Так, протягом 2005 – 2008 рр. було реалізовано українсько-швейцарський проект «Співпраця між установами», у 2004 – 2008 рр. – українсько-швейцарський проект «FORZA – Ліси Закарпаття», у 2006 – 2008 рр. – українсько-голландський проект «Інвентаризація пралісів Закарпаття», протягом 2007 – 2008 рр. – проект DCP – WWF та уряду Норвегії «Збереження та стале використання природних ресурсів Карпат» [86, с. 326].

Проте, незважаючи на вказані досягнення, останніми роками в Україні відзначається певне гальмування у впровадженні цілей на

принципів Карпатської конвенції, унаслідок чого вона починає втрачати передові позиції в регіональному співробітництві зі збереження довкілля Карпатського регіону. У цих умовах принципово важливим для України є відновлення ролі лідера, чому сприятиме не лише якнайшвидше підписання Протоколу про сталий туризм та Протоколу про сталий розвиток транспорту, а й підняття в національній політиці пріоритету заповідної справи та активна робота з ініціювання широкого кола транскордонних і міжнародних проектів.

### 5.5. Механізми захисту довкілля Дунайсько-Чорноморського регіону

До Дунайсько-Чорноморського регіону, який має площу понад 20 млн. км<sup>2</sup>, входить двадцять країн, що розташовані від німецького Шварцвальда до Чорного моря. Маючи багато спільних екологічних проблем (паводки, зменшення біорозмаїття, забруднення від промислової та господарської діяльності, особливо дельти Дунаю та акваторії Чорного моря, унаслідок чого знищено 80% Дунайських заплав та 21 із 26 промислових видів риб) [32], цей регіон є яскравим прикладом їх транскордонного впливу та безпрецедентних можливостей для співробітництва з їхнього подолання як у межах усіх територій, так і в ах дунайського та чорноморського векторів.

Перші кроки з мінімізації негативного впливу на довкілля та створення системи превентивних заходів у чорноморському та дунайському субрегіонах було здійснено на початку 90-х років минулого століття. Так, у 1992 р. Україною, Болгарією, Грузією, Румунією, Російською Федерацією та Туреччиною було підписано розроблену за ініціативи ЮНЕП Конвенцію про захист Чорного моря від забруднень (Бухарестську конвенцію), яка заклала головні напрямки дій та законодавчу й дипломатичну платформи для розвитку співпраці держав чорноморського басейну. Вона набула чинності в 1994 р. [14].

Таблиця №44

## Підписання та ратифікація Бухарестської конвенції [197]

Країна	Дата підписання	Дата ратифікації	Дата вступу в дію
Болгарія	21.04.1992	23.02.1993	15.01.1994
Грузія	21.04.1992	01.09.1993	15.01.1994
Румунія	21.04.1992	10.11.1993	15.01.1994
Росія	21.04.1992	16.11.1993	15.01.1994
Туреччина	21.04.1992	29.03.1994	29.03.1994
Україна	21.04.1992	14.04.1994	14.04.1994

Маючи комплексний характер, Конвенція про захист Чорного моря від забруднень включає три додаткові документи: Протокол про захист морського середовища Чорного моря від забруднення з наземних джерел, Протокол про співробітництво в боротьбі із забрудненням морського середовища Чорного моря нафтою та іншими шкідливими речовинами у надзвичайних ситуаціях та Протокол про захист морського середовища Чорного моря від забруднень, викликаних похованням, які були ратифіковані Україною разом із Бухарестською конвенцією (Постанова Верховної Ради № 3939-ХІІ від 04.02.94) [107].

У 2002 р. державами субрегіону було прийнято ще один документ – Протокол про збереження біорозмаїття та ландшафтів Чорного моря, який Верховна Рада України ратифікувала 22 лютого 2007 р. (Закон № 685-V) [57, с. 217]. Однак Україна не підтримала Протокол про захист морського середовища Чорного моря від забруднення з наземних джерел та діяльності й наразі це питання не розглядається.

Наступним кроком у розвитку чорноморського напрямку регіонального співробітництва стало прийняття в 1993 р. на зустрічі міністрів охорони навколишнього середовища країн-сторін Бухарестської конвенції так званої Одеської декларації. Цей документ, що ухвалили міністри охорони навколишнього середовища Болгарії, Грузії, Росії, Румунії, Туреччини та України, конкретизував ідеї Бухарестської конвенції та містив вмотивований перелік акцій, спрямованих на

подальше об'єднання зусиль з метою збереження та захисту навколишнього середовища Чорноморського регіону [93].

Природоохоронна політика держав чорноморського регіону була підтримана й міжнародними донорами. Так, беручи до уваги обмежені фінансово-економічні можливості країн-сторін Бухарестської конвенції у виконанні міжнародних зобов'язань, у 1993 р. ГЕФ розпочав спільний для України, Болгарії, Росії, Туреччини, Грузії та Румунії трьохрічний проект «Управління станом та захист Чорного моря», який дістав робочу назву Чорноморської екологічної програми (ЧЕП).

У межах цього проекту було проведено велику роботу з ідентифікації та інвентаризації джерел забруднення та їхнього аналізу й підготовлено та в 1996 р. ухвалено Стратегічний план дій для відновлення та захисту Чорного моря, який містить 59 конкретних зобов'язань стосовно зменшення забруднення, вдосконалення управління живими ресурсами, підтримки соціального розвитку та створення механізму фінансування екологічних проектів. Одним із важливих елементів цього плану є розширення співробітництва з багатьма міжнародними організаціями.

Другий етап цієї програми – проект ГЕФ – ПРООН «Впровадження Стратегічного плану дій для Чорного моря», який був реалізований у 1997 – 1998 рр., спрямовувався на допомогу державам регіону в розробці та виконанні національних планів дій. У його межах, та враховуючи національні інтереси, у 1998 р. Кабінет Міністрів України затвердив Концепцію охорони та відтворення навколишнього природного середовища Азовського та Чорного морів (Постанова КМУ № 1057 від 10.07.1998 р.) [113]. Пізніше, вже після завершення Проекту, Верховна Рада затвердила Загальнодержавну програму відновлення та збереження довкілля Азовського та Чорного морів (Закон № 23339 ІІІ від 22.03.2001 р.) [42, с. 135], що закінчилась у 2010 р.

Подальші заходи з охорони та рекреації довкілля Азовсько-Чорноморського басейну було передбачено в Національному плані

дій з охорони навколишнього природного середовища України на період 2011 – 2015 рр. Так, до нього було включено низку конкретних заходів щодо імплементації Бухарестської Конвенції, серед яких – розроблення протягом 2012 р. плану заходів з виконання Україною Стратегічного плану дій, проведення оцінки його виконання, здійснення заходів щодо охорони екосистем Чорного моря тощо. Однак ці завдання виконано не було.

Так, до річного плану заходів Міністерства екології й природних ресурсів на 2012 р. «чорноморську» статтю видатків включено не було. Єдине, що було заплановано – це проведення двох важливих досліджень: оцінки впливу точкових джерел забруднення на стан довкілля Азовського та Чорного морів та аналітичного огляду щодо оцінки виконання Україною Стратегічного Плану Дій для відновлення та захисту Чорного моря за період 2006 – 2009 та 2010 – 2011 рр., однак вони не були замовлені – торги не відбулись (Звіт про результати проведення процедури відкритих торгів № 1-5/36 від 5.12.2012) [98, с.25]. Очевидно, що на цей момент можна констатувати стагнацію в політиці України щодо оздоровлення території Азово-Чорноморського басейну.

Водночас, Україна продовжує розвивати співпрацю з низкою регіональних міжнародних організацій, які у своїй діяльності мають довірливий напрям. Важливе місце в цій площині посідає Організація Чорноморського співробітництва (ОЧЕС), до складу якої входять Азербайджан, Албанія, Болгарія, Вірменія, Греція, Грузія, Молдова, Росія, Румунія, Сербія, Туреччина та Україна.

Незважаючи на акцент на економічній співпраці країн-учасниць цієї організації, її діяльність передбачає й екологічний напрям. Так, у прийнятому в 2006 р. Плані дій зі співробітництва у сфері захисту довкілля ОЧЕС передбачено регіональне та міжнародне співробітництво, гармонізацію законодавчої бази, впровадження ефективного менеджменту прибережних територій, розвиток освіти й навчання [187].

Одним з анонсованих пріоритетів діяльності України під час головування в ОЧЕС у 2013 р. була активізація діяльності у сфері охорони Чорного моря, хоча ніяких помітних дій у цій площині не відбулося.

З початку 1990-х рр. минулого століття Україна розпочала розвиток міжнародних відносин й у сфері покращення стану річки Дунай. Базисом для розвитку цієї співпраці стало укладання дво- та кількосторонніх документів з державами, територією яких протікає ця річка. Головними з них є:

- Угода між Урядом України та урядом Словачької республіки з питань водного господарства на прикордонних водах (14.07.1994 р.) [152].
- Угода між Урядом України та Урядом Румунії про співробітництво в галузі водного господарства на прикордонних водах (30.09.1997 р.) [158].
- Угода між Урядом України та урядом Угорської республіки з питань водного господарства на прикордонних водах. (11.11.1997 р.) [153].
- Протокол про тристороннє співробітництво між урядами України, Республіки Молдова й Румунії (04.07.1997 р.) [177].
- Договір про відносини добросусідства й співробітництва між Україною та Румунією (02.06.1997 р.) [50].
- Угода про формування євро регіону «Нижній Дунай» (14.08.1998 р.) [38].
- Угода про створення євро регіону «Верхній Прут» (22.09.2000 р.) [37].

Початок широкомасштабній транскордонній та регіональній співпраці поклала Конвенція щодо співробітництва з охорони та сталому використанню річки Дунай (Конвенція про охорону річки Дунай), яку було підписано в 1994 р. в Софії. Вона вступила в дію та була ратифікована вісьмома Дунайськими країнами та Європейською Комісією в 1998 р. (Україна ратифікувала цей документ у 2002 р. Законом N 2997-III від 17.01.2002 [56, с. 143].

Таблиця № 45

**Підписання та ратифікація Конвенції щодо співробітництва  
з охорони та сталому використанню річки Дунай [89]**

Країна	Дата підписання	Вступ у дію
Австрія	29.06.1994	22.10.1998
Боснія та Герцеговина		11.07.2005
Болгарія	29.06.1994	02.08.1999
Хорватія	29.06.1994	22.10.1998
Чехія	10.03.1995	22.10.1998
Німеччина	29.06.1994	22.10.1998
Угорщина	29.06.1994	22.10.1998
Македонія		28.10.2008
Молдова	29.06.1994	29.08.1999
Румунія	29.06.1994	22.10.1998
Сербія		19.08.2003
Словаччина	29.06.1994	22.10.1998
Словенія	06.12.1994	22.10.1998
України	29.06.1994	13.03.2003
Європейська Комісія	29.06.1994	22.10.1998

Для координації діяльності з виконання положень Бухарестської конвенції в 1998 р. було створено Міжнародну комісію із захисту річки Дунай (МКЗД), до якої увійшли Німеччина, Угорщина, Чорногорія, Молдова, Румунія, Сербія, Словаччина, Словенія, Україна та Європейська Комісія. На неї покладалося виконання таких завдань:

- покращення екологічного та хімічного стану води;
- запобігання аварійному забрудненню;
- мінімізація впливу повеней.

Діяльність МКЗД є досить успішною. Так, варто вказати на покращення механізмів управління її басейном, наприклад, Системи попередження про аварії та катастрофи, Транснаціональної системи моніторингу за якістю води та інформаційної системи для Дунаю (ДАНУБІС) [262].

Приєднавшись до цієї комісії в 2003 р., Україна бере активну участь у роботі її керівних органів, робочих груп та в основних захо-

дах, які проводяться в її межах. Представники України є членами таких експертних групах МКЗД: з підземних вод, з управління інформацією та геоінформаційних систем, з управління річковими басейнами та захисту від паводків, з гідроморфології, у групі по річці Тиса, із захисту від паводків, з моніторингу та оцінки, з участі громадськості, з попередження та контролю забруднення, з оцінки забруднення й розробки заходів, з системи раннього попередження аварійних ситуацій, з попередження аварій та контролю.

У лютому 2006 р. під егідою цієї Комісії в Україні відбулися Міжнародна конференція щодо захисту та сталого розвитку дельти річки Дунай та національний семінар з впровадження Рамкової водної директиви, декілька засідань робочих груп з басейнового управління.

За ініціативи України було розроблено та підписано Меморандум про взаєморозуміння щодо підготовки плану управління басейном дельти річки Дунай, відповідно до якого в рамках МКЗД започатковано нову робочу групу з вивчення ситуації в басейні дельти Дунаю.

У 2009 р. вперше в історії МКЗД переможцем міжнародного конкурсу художніх робіт, присвячених Дню Дунаю, став українець із Закарпаття Василь Ватаман.

Пріоритетами головування України в МКЗД у 2011 р. були такі: гармонізація політик Дунайських країн у сфері охорони та сталого використання водних ресурсів, забезпечення ефективного контролю за відповідністю інфраструктурних проектів у басейні річки Дунай принципам сталого розвитку, підготовка планів управління водними ресурсами окремих частин басейну Дунаю, зокрема річки Тиса, дельти Дунаю, річок Прутта Серет [80].

Для зближення позицій і політики держав басейну річки Дунай ще в 2001 р. ПРООН та ГЕФ у 2001 р. розпочали «Дунайський Регіональний проект» (ДРП), який створив парасоликові умови для впровадження в цьому регіоні понад 80 видів діяльності, наприклад, поліпшення водопостачання та інших послуг, підсилення сільсько-господарської політики, забезпечення інструментів для басейнового



управління та захист водно-болотних угідь тощо. Одним із коротко-строкових, проте дуже важливих завдань по зменшенню органічного забруднення водного шару Дунаю, стало переконання виробників та споживачів не виробляти та не використовувати миючі засоби, що містять фосфати [311].

Продовжуючи політику об'єднання зусиль та узгодження дій міжнародної спільноти в межах Дунайського та Чорноморського векторів, Глобальний Екологічний Фонд запровадив механізм Стратегічного партнерства, в основу якого було покладено співпрацю країн цих субрегіонів зі Світовим банком, ПРООН, ЮНЕП та з широким колом фінансових установ. У межах цього механізму взаємодії ГЕФ реалізував проекти в 14 країнах, однак Україна до їхнього переліку не ввійшла.

Тут доречно нагадати, що й в міжнародній практиці й у вітчизняній політиці для розв'язання проблем, пов'язаних з довкіллям річок, широко використовується басейновий принцип управління. У руслі цього під час зустрічі міністрів охорони навколишнього середовища та керівників центральних органів управління водними ресурсами цих країн 16 лютого 2010 р. у Відні було розроблено та ухвалено План управління басейном річки Дунай на період 2009 – 2015 рр., після завершення якого планується що шість років переглядати програму заходів [200].

Імплементация Дунайської конвенції в Україні відбувається на кількох рівнях. Головним механізмом, що використовується на місцевому рівні, є Басейнові ради річкового басейну, які створюються згідно з принципами басейнового управління водними ресурсами, визначеними у Водному кодексі України та Водній Рамковій Директиві Європейського Союзу. Теоретично вони є «законодавцями» в усіх аспектах управління басейнів річок, адже у своїй діяльності керується Законами України, рішеннями Кабінету Міністрів України та іншими чинними методично-нормативними документами. Виконавчим органом цих рад є басейнові управління водних ресурсів, які є уповноваженими бюджетними організаціями Державного агентства водних

ресурсів України. У межах Дунайського регіону створено три таких управління: Дунайське басейнове управління водних ресурсів, Басейнове управління водних ресурсів річки Тиса, Дністровсько-Прутське басейнове управління водних ресурсів [10].

9 липня 2008 р. в межах проекту ТАСІС «Розвиток транс-кордонного співробітництва у сфері інтегрованого управління водними ресурсами в Євросередині «Нижній Дунай», було створено Басейнову раду річки Дунай, до складу якої від України ввійшли фахівці облводгоспу та керівники Ізмаїльського, Кілійського, Болградського та Татарбунарського управлінь водного господарства. Її головними завданнями є визначення стратегії управління водними ресурсами річкового басейну, розробка Довгострокової цільової басейнової програми та сприяння формуванню й виконанню басейнових планів щодо покращення якості води й екологічного стану в басейні річки Дунай [11].

Потрібно підкреслити, що Україна бере участь у транснаціональній мережі моніторингу якості води річки Дунай, однак у цій сфері існує низка проблем. Так, досі не розпочато процес гармонізації законодавства із сусідніми країнами щодо деяких забруднювачів та їхнього спільного моніторингу. Існуюча мережа спостережних пунктів є недостатньо репрезентативною і повинна бути адаптована до вимог Водної рамкової Директиви ЄС (2000/60/ЄС). У цьому контексті необхідним є збільшення щільності мережі транскордонних спостережних пунктів на прикордонних ділянках, розміщення додаткових спостережних пунктів біля водозаборів та джерел антропогенного забруднення. Моніторинг повинен також включати перелік параметрів, визначених вказаною директивою та затверджених Робочою групою МКЗД з підземних вод.

Одним із перспективних напрямків міжнародного співробітництва є розвиток відносин з ЄС у межах прийнятої в червні 2011 р. Стратегії Європейського Союзу для Дунайського регіону, яка охоплює не лише країни-члени ЄС, а й Сербію, Боснію та Герцеговину, Чорногорію, Молдову та Україну. Постановою Кабінету Міністрів від

21 вересня 2011 р. № 994 було утворено Координаційний центр з провадження діяльності, пов'язаної з участю України в реалізації цієї стратегії [117].

Станом на початок серпня 2013 р. Україна подала на розгляд координаторів пріоритетних напрямів Стратегії 37 проектних пропозицій. Уже отримано чотири рекомендаційних листи щодо розвитку спільних проектів у сфері транспортної інфраструктури та охорони навколишнього середовища, які підтверджують їхню відповідність цілям Стратегії [132]. Більш тісна співпраця з країнами-членами ЄС у межах Дунайської стратегії сприятиме розширенню участі в спільних міжнародних проектах та залученню додаткового фінансування для реалізації в цьому регіоні національних завдань.

Як бачимо, наразі відбувається процес розширення регіонального та транскордонного співробітництва з покращення стану довкілля та реабілітації екосистем Дунайсько-Чорноморського регіону. На базі прийнятих конвенцій створено інституційну структуру з їхнього впровадження як на регіональному рівні, так і на теренах України. До міжнародного співробітництва залучається все більше учасників і партнерів, що підвищує його потужність.

## ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 5

Стратегічна важливість регіонального вектору екологічної політики України обумовлюється транскордонним характером впливу на довкілля та перевагами від об'єднання зусиль країн, що розташовані поряд. Тому як Україна, так і її сусіди зацікавлені у створенні спільного екобезпечного регіонального простору, що є підґрунтям для розвитку низки механізмів співпраці. Пріоритетними напрямками діяльності в цій площині є:

- розширення взаємодії в рамках єврорегіонів;
- розвиток дво- та кількосторонніх відносин у межах Карпатського, Дніпровського та Дунайсько-Чорноморського регіонів;
- зближення з Європейським Союзом.

На цей час найбільшу кількість проектів виконано з європейськими країнами, що пояснюється важливістю екологічної компоненти в політиці ЄС та значними фінансовими можливостями співтовариства. Зближення з Європейським Союзом в екологічній площині та підписання Асоціації між Україною та ЄС має прискорити цей процес, що ставить перед Україною багато завдань, і в першу чергу – адаптацію вітчизняного законодавства до європейських норм та імплементацію в життя відповідної політики, що неможливо зробити без пріоретизації екологічних імперативів національного розвитку.

Інтеграція до європейської спільноти відкриває перед Україною широкі можливості, серед яких: прискорення співробітництва з Європейською екологічною агенцією, Європейським інвестиційним банком та іншими установами регіонального рівня, у тому числі – у межах реалізації Стратегії Європейського Союзу для Дунайського регіону, а також розширення участі в спільних транскордонних проектах, використання потенціалу європейського ринку торгівлі квотами на викиди парникових газів та привернення інвестицій в екомодернізацію вітчизняної економіки.

На противагу цьому напрямку природоохоронне співробітництво з пострадянськими країнами – Російською Федерацією,

Республікою Білорусь та Республікою Молдова майже не розвивається, що можна пояснити відсутністю політичної волі та слабким економічним розвитком пострадянських країн, що не дозволяє їм акумулювати на екологічні потреби необхідні фінансові ресурси. Водночас спостерігається й відсутність стратегічного бачення та неправильне позиціонування на міжнародній арені, що гальмує пошук донорів для спільних регіональних проєктів. виправити ситуацію може узгодження та більш ґрунтовне вироблення спільних позицій із гострих довкільних проблем транскордонного характеру та виступ «єдиним фронтом», що, безсумнівно, зацікавить багатьох потужних донорів. На перспективність цього шляху вказує позитивний досвід реалізації Чорноморської екологічної програми та проєкту ПРООН – ГЕФ з оздоровлення басейну річки Дніпро.

Як і в глобальному контексті, так і в регіональній площині Україна майже не ініціює екологічні проєкти та програми, а лише бере в них участь. Лідерство України на теренах європейського регіону простежується лише у сфері збереження Карпат (вона є ініціатором та депозитарієм Карпатської конвенції), однак останнім часом з'явилася загроза втрати цих позицій. Це свідчить про недооцінку потенціалу регіональної співпраці.

Проте Україна має багато переваг, які можуть сприяти активізації регіонального співробітництва та збільшенню її ролі в цьому процесі. Перш за все, варто вказати на її географічне розташування на перехресті шляхів із заходу на схід та існування багатьох транскордонних природних ресурсів. По-друге, Україна є потенційно привабливим учасником світового та регіонального «зеленого» ринку та має гарні можливості для розвитку «зеленої» енергетики та сільського господарства. По-третє, суспільно-політичні та економічні трансформації, що розпочались в країні у 2014 році, дають надію на широкомасштабну модернізацію національного розвитку та перехід на екологічно збалансовану та сталу модель.

Ці та багато інших факторів мають бути обов'язково враховані при розробці міжнародного напрямку національної екологічної

політики України вже в найближчі роки. Підводячи підсумок, наголосимо на головних принципових моментах, які мають бути при цьому враховані:

1. Вигідність геополітичного положення, що робить Україну привабливим партнером для багатьох країн європейського та азійського регіону, зокрема сусідів «першого», «другого» та «третього» кола.

2. Ефективність мультивекторного підходу, що передбачає регіональне таргетування та співробітництво з різними групами країн «за інтересами» і створення з ними потужних блоків, що дозволить ефективно реалізовувати різні субрегіональні екологічні програми та захищати національні інтереси.

3. Беззаперечне виконання взятих на себе міжнародних зобов'язань, що підвищить довіру до України як до надійного та перспективного партнера.

## ВИСНОВОК ДО ЧАСТИНИ II

Становлення України та її глобальна доля як сучасної розвинутої та конкурентоспроможної держави, що здатна забезпечувати свої національні інтереси, залежить від її повноцінного входження в європейські та світові процеси і структури. Тому доктрина (а відповідно – і стратегія) національного розвитку має першочергово враховувати імперативи цих двох векторів, зокрема в екологічній сфері, яка в умовах глобальної довкілля кризи перетворюється на одну з пріоритетних галузей міжнародних відносин.

Будуючи свою незалежність понад двадцять років, Україна не лише заклала основи національної екологічної політики, а й отримала ряд позитивних здобутків, головними з яких є створення законодавчого підґрунтя, вироблення головних засад, принципів і напрямків, важливе місце серед яких займає міжнародне співробітництво. Однак, зважаючи на низку причин (інтерес до екології за остаточним принципом, декларативність, половинчастість та неузгодженість багатьох цілей і завдань, недостатнє фінансування тощо) в країні зростає деградація довкілля, а включення України до регіональних та глобальних інтеграційних процесів щодо його захисту є вкрай низьким. Найближчим часом ця ситуація має бути змінена, адже її ескалація може призвести до національної екологічної катастрофи та остаточно відкинути Україну на узбіччя цивілізації.

Зважаючи на значну витратність екологічних заходів в умовах складного соціально-економічного становища та великого техногенного перевантаження довкілля в Україні сьогодні доцільно чітко визначити проблеми та пріоритетні напрямки природоохоронних дій з метою прийняття реалістичних, ефективних та економічно вигідних рішень. У цьому необхідно спиратись на стратегію точкових і локальних екологічних проривів.

Її першочергова екстраполяція на регіональний вектор вказує на необхідність позиціонування України як активного учасника, ініціатора й бажано – координатора співробітництва з розв'язання таких

стратегічно важливих національних й одночасно - регіональних проблем, як деградація довкілля басейнів річок Дніпра та Дунаю, Чорного та Азовського морів, а також відновлення статусу лідера із захисту довкілля Карпатського регіону. Для досягнення цього потрібно створити умови для перенесення секретаріатів міжнародних конвенцій на територію України, якісно виконувати вже прийняті зобов'язання та ініціювати широке коло нових, започаткувати постійно діючі експертні групи, форуми та консультативні зустрічі і конференції з приверненням широкого кола політичних діячів, фахівців та представників громадянського суспільства. Успіхи на цих теренах сформуують критичну масу, яка переросте на глобальні екологічні прориви і піднесе Україну на новий щабель розвитку та іміджу на міжнародній арені.

Для пришвидшення інтеграції у глобальний екологічний простір Україна має більш ефективно використати такі конкурентні переваги, як членство в багатьох міжнародних установах у складі СРСП та певний досвід співпраці, бажання ряду провідних структур підтримати країни з перехідною економікою та унікальні напрацювання в деяких сферах, наприклад атомній енергетиці, що допоможе привернути в країну достатню кількість екологічних інвестицій та скористатися передовими світовими надбаннями. Зрозуміло, що це має бути підкріплено заходами внутрішнього характеру, які продемонструють серйозність намірів України щодо виконання прийнятих міжнародних зобов'язань.

Систематизувати окреслені завдання та акумулювати відповідні ресурси зможе стратегія або національний план дій з активізації участі України в міжнародних заходах, що надасть їй новий імпульс. В його основу мають бути покладені такі заходи:

1. Першочергове здійснення аналізу стану виконання підписаних Україною міжнародних угод та визначення шляхів якнайшвидшого виконання взятих у їхніх межах зобов'язань.

2. Визначення пріоритетних векторів співпраці, а в їхніх межах – міжнародних угод та програм, до яких Україна поки що не

долучилась, та розробка комплексу заходів з приєднання до них та забезпечення їхнього виконання.

3. Розробка якісної методологічної бази та чітких критеріїв підготовки міжнародних угод та проектів та відповідних імплементаційних механізмів (наприклад, плану заходів щодо їхнього виконання, керівних структур і за необхідності – робочих груп).

4. Забезпечення наукового супроводу визначення пріоритетних питань двостороннього та багатостороннього співробітництва та виконання досягнутих домовленостей.

5. Залучення дипломатичних представництв України за кордоном до міжнародного переговорного процесу за тією чи іншою угодою.

6. Забезпечення належного фінансування поставлених завдань з державного бюджету України, а при неможливості – залучення ресурсів партнерів та спонсорів, зокрема шляхом започаткування руху екологічного меценатства.

7. Активізація пошуку й залучення іноземних інвесторів та донорів до підготовки та реалізації спільних проектів у сфері охорони навколишнього природного середовища з питань, які є важливими для України.

8. Підготовка бази даних щодо потенційних вітчизняних та іноземних партнерів та аналіз їхніх можливостей і перспектив співпраці з ними, проведення попередніх зустрічей та обговорень.

9. Інформування громадськості щодо пріоритетів зовнішньої політики у сфері екології, ефективності виконання досягнутих домовленостей, пріоритетів зовнішньої політики в цій галузі та залучення її до обговорення посталих проблем і завдань.

10. Підсилення ролі природоохоронних неурядових організацій у процесі виконання домовленостей та рекомендацій, зокрема розширення її участі в експертних та консультативних групах, проведення міжнародних зустрічей з різних аспектів розв'язання посталих проблем.

11. Розширення участі України в проектах спільного впровадження в рамках кліматичної політики та здійснення комплексу практичних дій щодо забезпечення розробки та ефективного виконання угод, контрактів та інших документів у цій сфері.

12. Здійснення постійного моніторингу виконання поставлених завдань у національному та секторальному розрізі, а також стосовно кожної окремої угоди.

13. Розширення участі у двосторонніх та багатосторонніх програмах щодо забезпечення радіаційної безпеки та розвитку ядерної енергетики, та започаткування спільних проектів, що дозволять використати напрацювання вітчизняних фахівців.

14. Продовження міжнародного співробітництва щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи й поводження з радіоактивними відходами.

15. Вдосконалення структури й змістовних положень екологічного законодавства України, приведення його стандартів у відповідність до норм екологічного права, подальша адаптація до законодавства Європейського Союзу.

16. Розвиток екотуризму та популяризація його переваг через світові мас-медіа.

17. Здійснення комплексу спеціалізованих заходів із формування іміджу України як екологічно безпечної та стабільної держави.

Отже, Україна має всі шанси на прорив та включення в глобальну гонку розвитку на випередження й одним із рушіїв у цьому контексті може стати екологічна сфера. Реалізація цього стратегічного курсу неможлива без перебудови політичної, економічної та ментальної сфери національного розвитку, і чим швидше це буде зроблено, тим скоріше Україна стане конкурентоздатною та дійсно незалежною державою, яка турбується про своїх громадян та йде шляхом сталого розвитку в інтересах сучасного та прийдешніх поколінь.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- 1 Австралія з ЄС торгуватимуть квотами на викиди парникових газів [Електронний ресурс] / Режим доступу: [http://ipress.ua/news/avstraliya\\_z\\_yes\\_torguvatymut\\_kvotamy\\_na\\_vykyd\\_parn\\_ykovyh\\_gaziv\\_6980.html](http://ipress.ua/news/avstraliya_z_yes_torguvatymut_kvotamy_na_vykyd_parn_ykovyh_gaziv_6980.html)
- 2 Акоюн А.С., Бушуев В.В., Голубев С.В. Эргодинамическая модель человека и человеческий капитал / А.С.Акоюн, В.В.Бушуев, С.В.Голубев // Общественные науки и современность. – 2002. – №6 [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://ecsocman.hse.ru/data/858/072/1232/10.pdf>
- 3 Баранівська Н. Україна – Чорнобиль – світ: чорнобильська проблема у міжнародному вимірі 1986 – 1999 рр. / Н.Баранівська. – К.: Ніка-Центр, 1999. – 400 с.
- 4 Барні Патрісія, Бойл Алан, Редвел Кетрін. Міжнародне право та навколишнє середовище / Патрісія Барні, Алан Бойл, Кетрін Редвел – Oxford University Press. – 2009. – 150 с.
- 5 Белорус О.Г. Глобальная неоконвергенция транзитивных и трансформационных социально-экономических систем / Белорус О.Г. // Економічний часопис – XXI. – 2013. – № 11/12. – С.3–7.
- 6 Білорус О.Г. Економічна система глобалізму: Монографія / О.Г. Білорус. – К.:КНЕУ, 2003. – 360 с.
- 7 Белорус О.Г., Мацейко Ю.М. Глобальное устойчивое развитие / О.Г. Белорус, Ю.М.Мацейко. – К.: КНЕУ, 2006. – 488 с.
- 8 Варнес Анника. Оценка воздействия потребления и производства / Варнес А. – Вуперталь: Action Town (CSO Contribution 2 SCP), 2009 – 45 с.
- 9 Базовий план адаптації екологічного законодавства України до законодавства Європейського Союзу (Базовий план апроксимації) [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua/docs/normakty/Bazovyyu%20plan%20adaptatsiyi%20%28Bazovyyu%20plan%20aprksymatsii%CC%88%29.pdf>
- 10 Басейнові управління водних ресурсів [Електронний ресурс]: Державне агенство водних ресурсів України / Режим доступу: [http://www.scwm.gov.ua/index.php?option=com\\_content&task=blogcategory&id=44&Itemid=131](http://www.scwm.gov.ua/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=44&Itemid=131)
- 11 Басейновий принцип управління водними ресурсами [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.watermd.od.ua/index.php?mod=news&act=show&id=395>
- 12 Бондар О.І. «РІО+20» – шлях до сталого розвитку: оцінки і перспективи / О.І.Бондар // Екологічні науки: науково-практичний журнал. – 2012. – №1.-С.6 –14.
- 13 Близнацкая Е. А. Международное экологическое управление: ключевые вопросы осуществления и перспективы / Е. А. Близнацкая // Вестник МГИМО. – 2012. – № 2 (23). – С. 147-155.

- 14 Бухарестська конвенція (Конвенція про захист Чорного моря від забруднення) [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://ua.convdocs.org/docs/index-226063.html?page=19>
- 15 Велика частина коралових рифів планети може зникнути до 2050 року [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://worldua.info/-news.php?nid=1339>
- 16 Викиди забруднюючих речовин та парникових газів у атмосферу від стаціонарних джерел за 2012 рік. – № 210. – Експрес-випуск [Електронний ресурс]: Держстат / Режим доступу: <http://www.vn.ukrstat.gov.ua/index.php/express-editions/expres-arhiv-2013.html>
- 17 Водні проблеми Центральної Азії / Міжнародний інститут стратегічних досліджень при президенті Киргизської республіки. – Бішкек: Соцінформбюро, Фонд ім.Фрідріха Еберта в Киргизській республіці. – 2004. – 142 с.
- 18 В поисках равновесия. Экология в системе социальных и политических приоритетов / Отв.ред. Б.М.Маклярский. – М.: Международные отношения, 1992. – 296 с.
- 19 Впровадження методів більш чистого виробництва у басейні р.Дніпро. Діяльність проекту ПРООН-ГЕФ в Україні [Електронний ресурс] / Режим доступу: [http://www.slideshare.net/Zaychenko\\_Oleksandr/undp-gef-presentationukr](http://www.slideshare.net/Zaychenko_Oleksandr/undp-gef-presentationukr)
20. Всеєвропейська стратегія збереження біологічного та ландшафтного різноманіття [Електронний ресурс] / Режим доступу: [http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994\\_711](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_711)
- 21 Всемирная хартия природы. Конвенции и соглашения [Електронний ресурс]: ООН / Режим доступу: [http://www.un.org/ru/documents/decl\\_conv/conventions/charter\\_for\\_nature.shtml](http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/charter_for_nature.shtml)
- 22 Гладун Є.Ф. Глобальное экологическое управление / Є.Ф.Гладун. – Тюмень: изд-во Тюмен. гос. ун-та, 2007. – 214 с.
- 23 Глобалізація і безпека розвитку: монографія / О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко та ін. ; керівник авт. колективу і наук. ред. О. Г. Білорус. – К.: КНЕУ, 2001. – 733 с.
- 24 Глобальне потепління провокує економічну кризу [Електронний ресурс] / Режим доступу:<http://tsn.ua/svit/globalne-poteplinnya-provokuye-ekonomichnu-krizu-doslidzhennya.html>
- 25 Грани глобализации. Трудные вопросы современного развития. – М.: Альпина паблишер, 2003. – 592 с.
- 26 Грицик В. Екологія довкілля. Охорона природи: навчальний посібник / В. Грицик, Ю. Канарський, Я. Бедрій. – К.: Кондор, 2009. –292 с.
- 27 Данилов Л.И. Водные ресурсы бассейна р. Иордан и иордано-сирийские отношения /Л.В.Данилов // Ближний Восток и современность. – М. – ИИИБВ. – 1997.

28 Грищенко С. Підготовка та реалізація проектів публічно-приватного партнерства. Практичний посібник для органів місцевої влади та бізнесу / С. Грищенко – К.: ФОП Москаленко О.М., 2011. - 140 с.

29 Декларація про співробітництво між Урядом України і Урядом Канади щодо реалізації програми управління навколишнім середовищем у басейні ріки Дніпро [Електронний ресурс] / Режим доступу: [http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/124\\_039](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/124_039)

30 Державна програма розвитку транскордонного співробітництва на 2007 – 2010 роки [Електронний ресурс] / Режим доступу:

<http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=60690971>

31 Державне агентство екологічних інвестицій України [Електронний ресурс] / Режим доступу:

<http://www.seia.gov.ua/seia/control/main/uk/publish/article/634872>

32 Дунайський регіональний проект [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://rec-kyiv.org.ua/grantova-programa/>

33 ЄБРР [Електронний ресурс]: Міністерство екології і природних ресурсів України / Режим доступу:

<http://www.menr.gov.ua/index.php/international/international2/182-yebr>

34 Європейська екологічна агенція [Електронний ресурс]: Міністерство екології і природних ресурсів України / Режим доступу:

<http://www.menr.gov.ua/index.php/international/international2/179-yeea>

35 Єврорегіон «Буг» [Електронний ресурс] / Режим доступу:

[http://www.voladm.gov.ua/index.php?option=com\\_k2&view=item&id=429](http://www.voladm.gov.ua/index.php?option=com_k2&view=item&id=429)

36 Єврорегіон «Верхній Прут» розробить систему оповіщення [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://molbuk.ua/news/16277-yevreregion-verkhnijj-prut-rozrobit-sistemu.html>

37 Єврорегіон «Верхній Прут» [Електронний ресурс] / Режим доступу: [http://www.economica.oda.cv.ua/index.php?option=com\\_content&task=view&id=35&Itemid=68](http://www.economica.oda.cv.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=35&Itemid=68)

38 Єврорегіон «Нижній Дунай» [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/1489869>

39 Єврорегіони, створені за участю України [Електронний ресурс] / Режим доступу:

[http://association.kharkov.ua/index.php?option=com\\_content&view=article&id=398:2012-04-05-07-43-53&catid=154:2012-07-03-15-21-21&Itemid=27](http://association.kharkov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=398:2012-04-05-07-43-53&catid=154:2012-07-03-15-21-21&Itemid=27)

40 Закон України про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки / Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2000. – №47.

41 Закон України Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності / Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 9.

42 Закон України про затвердження Загальнодержавної програми охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів / Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – №28.

43 Закон України Про затвердження Загальнодержавної цільової програми розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро на період до 2021 року / Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2013. – № 17.

44 Закон України про мораторій на проведення суцільних рубок на гірських схилах в ялицево-букових лісах Карпатського регіону / Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2000. – №13.

45 Закон України про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року / Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2011. – №26.

46 Закон України про охорону навколишнього природного середовища / Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1991. – №41.

47 Закон України про приєднання України до Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів (Паризького акта від 24 липня 1971 року, зміненого 2 жовтня 1979 року) [Електронний ресурс] / Режим доступу:

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/189/95-%D0%B2%D1%80>

48 Закон України про приєднання України до Конвенції про збереження мігруючих видів диких тварин / Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1999. – №18.

49 Закон України про природно-заповідний фонд України / Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – №34.

50 Закон України Про ратифікацію Договору про відносини добросусідства і співробітництва між Україною та Румунією і Додаткової угоди до нього у формі обміну листами Міністра закордонних справ України та Міністра закордонних справ Румунії / Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1997. – №40.

51 Закон України Про ратифікацію Кіотського протоколу до Рамкової Конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату [Електронний ресурс] / Режим доступу:

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1430-15>

52 Закон України Про ратифікацію Конвенції про охорону біологічного різноманіття / Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1994. – № 49.

53 Закон України Про ратифікацію Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті відстані [Електронний ресурс] / Режим доступу:

[http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995\\_272](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_272)

54 Закон України Про ратифікацію Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з

питань, що стосуються довкілля [Електронний ресурс] / Режим доступу: [http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994\\_015](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_015)

55 Закон України Про ратифікацію Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат / Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2004. – №32.

56 Закон України про ратифікацію Конвенції щодо співробітництва про охороні та сталому використанню ріки Дунай (Конвенція про охорону ріки Дунай)/Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002. – №21–22.

57 Закон України про ратифікацію Протоколу про збереження біорізноманіття та ландшафтів Чорного моря до Конвенції про захист Чорного моря від забруднення / Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2007. – № 16.

58 Закон України про ратифікацію Протоколу про приєднання України до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства / Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2011. – №24.

59 Закон України про ратифікацію Протоколу про збереження і стале використання біологічного та ландшафтного різноманіття до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат, підписаної у м. Києві 22 травня 2003 року / Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2010. – № 4.

60 Закон України про ратифікацію Протоколу про стале управління лісами до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат / Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2013. – № 43.

61 Закон України Про ратифікацію Рамкової конвенції ООН про зміну клімату / Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – №50.

62 Закон України про ратифікацію Стокгольмської конвенції про стійкі органічні забруднювачі / Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2007. – № 30.

63 Закон України про транскордонне співробітництво / Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 45. – С.499.

64 Закон України про екологічну мережу України / Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 45.

65 Звіт про виконання державних екологічних програм у 2009 році [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://refdb.ru/look/1022896.html>

66 Изменение климата наносит мировой экономике ущерб на \$ 1,2 трлн ежегодно / [Електронний ресурс] Режим доступу:

<http://poslezavtra.com.ua/izmenenie-klimata-nanosit-mirovoj-ekonomike-ushherb-na-12-trln-ezhegodno/>

67 Как прокормить население мира продовольствием в 2050 году [Електронний ресурс] / Режим доступу:

[http://www.fao.org/fileadmin/templates/wsfs/docs/synthesis\\_papers/How\\_to\\_Feed\\_the\\_World\\_in\\_2050\\_RU.pdf](http://www.fao.org/fileadmin/templates/wsfs/docs/synthesis_papers/How_to_Feed_the_World_in_2050_RU.pdf)

68 Карпати – «зелене серце» Європи / Карпатська конвенція. Український контекст. V Всеєвропейська Конференція міністрів навколишнього

середовища «Довкілля для Європи» / наук. ред. Ю. Шеляг-Сосонко. – К.: КИТ, 2003. – 53 с.

69 Карпатська конвенція в контексті політики та життя [Електронний ресурс] / Режим доступу:

<http://mail.menr.gov.ua/publ/berconven/history/index.html>

70 Карпатська конвенція: десять років здобутків і втрат [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertna-dumka/view/article/karpatska-konvencija-desjat-rokiv-zdobutkiv-i-vtrat/>

71 Карпатська конвенція: запитання і відповіді [Електронний ресурс] / Режим доступу: [http://porada.dossier.org.ua/wpcontent/uploads/2009/06/karp\\_konv\\_ukr\\_011.pdf](http://porada.dossier.org.ua/wpcontent/uploads/2009/06/karp_konv_ukr_011.pdf)

72 Качан Є.П. Регіональна економіка / Качан Є.П. – Тернопіль: ТНЕУ. – 2011. – 800 с.

73 Киотский протокол к Рамочной Конвенции Организации Объединенных Наций об изменении климата [Електронний ресурс]: РКЗКООН / Режим доступу: <http://unfccc.int/resource/docs/convkp/kprus.pdf>

74 Кирюхін О. Транскордонне співробітництво у російсько-українських відносинах / О. Кирюхін // Україна: стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки - 2006 / Під ред. ОС. Власюк. – К.: Нац. ін-т стратегічних досліджень, 2006. – 520 с.

75 Кожушко Л. Ф., Скрипчук П. М. Екологічний менеджмент / Л.Ф. Кожушко та П.М. Скрипчук. – К.: Академвидав, 2007. - 432 с.

76 Куян Ирина. Чи послаблює глобалізація суверенітет національних держав? / Ирина Куян // Віче. – 2012. – №9 / [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/1510/>

77 Лахтеенойя Сату, Брюггеманн Нора, Бурку Тункер. Политика устойчивого потребления. Роль организаций гражданского общества / Сату Лахтеенойя, Нора Брюггеманн, Бурку Тункер [пер. з англ. Андрей Архипец]: Вуперталь: Action Town. – 2009. – 62 с.

78 Левандівський О.Т. Інструменти фінансово – економічного регулювання природокористування та відтворення природних ресурсів [Електронний ресурс]: О.Т. Левандівський / Режим доступу :

[http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc\\_gum/sre/2010\\_1/91.pdf](http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/sre/2010_1/91.pdf)

79 Манжул І.В. Міжнародне співробітництво України з питань ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи [Електронний ресурс] / Режим доступу: [http://kul.kiev.ua/images/chasop/2011\\_3/280.pdf](http://kul.kiev.ua/images/chasop/2011_3/280.pdf)

80 Міжнародна комісія із захисту р. Дунай [Електронний ресурс]: Постійне представництво України при міжнародних організаціях у Відні / Режим доступу:

<http://vienna.mfa.gov.ua/ua/ukraine-io/icpdrb/about>

81 Міжнародні програми і проекти [Електронний ресурс]: Міністерство екології і природних ресурсів України / Режим доступу:



<http://file.menr.gov.ua/publ/nreport/nd96/ukrvers/ukr/intprog.html>

82 Мировые демографические тенденции. Доклад генерального секретаря [Электронный ресурс]: Экономический и социальный совет ООН. Комиссия по народонаселению. 21 января 2011/ Режим доступа: [http://www.un.org/ru/publications/pdfs/world\\_demographic\\_trends\\_sg\\_report\\_2011\\_rus.pdf](http://www.un.org/ru/publications/pdfs/world_demographic_trends_sg_report_2011_rus.pdf)

83 Монтеррейский консенсус Международной конференции по финансированию развития [Электронный ресурс]: ООН / Режим доступа:

[http://www.un.org/ru/documents/decl\\_conv/declarations/monterrey.shtml](http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/monterrey.shtml)

84 Найробийская декларация о роли и мандате Программы Организации Объединенных Наций по окружающей среде [Электронный ресурс]: НП «ЮНЕПКОМ» / Режим доступа:

<http://www.unepcom.ru/unep/basedocs/narobi-decl.html>

85 Наказ Министерства охраны навколишнього природного середовища про створення Координаційної ради з виконання положень Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат [Электронный ресурс] / Режим доступа:

[http://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CCsQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.menr.gov.ua%2Fdocs%2Fprotection%2Fvykonannya%2Framkova%2FR8.doc&ei=aWEnU5aBDYif7gb2nYHYDQ&usg=AFQjCNEaiBWynSmzR2Y926PxmIquUI2cFQ&sig2=l6\\_rqJMY7I9E3bUCDGzJZg&bvm=bv.62922401,d.Yms](http://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CCsQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.menr.gov.ua%2Fdocs%2Fprotection%2Fvykonannya%2Framkova%2FR8.doc&ei=aWEnU5aBDYif7gb2nYHYDQ&usg=AFQjCNEaiBWynSmzR2Y926PxmIquUI2cFQ&sig2=l6_rqJMY7I9E3bUCDGzJZg&bvm=bv.62922401,d.Yms)

86 Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2009 році. – К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2010. – 383 с.

87 Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2010 році. – К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2011. – 254 с.

88 Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2011 році / К.: Міністерство екології та природнихресурсів України, LAT&K. – 2012. – 258с.

89 Нормативні акти міжнародного характеру [Электронный ресурс] / Режим доступа:

<http://zakon.nau.ua/?uid=1042.1.68&title===%20%D3%C3%CE%C4%C8%20%2%20%D0%C0%CC%CA%20%D5%20%D1%CD%C4%20=>

90 Нотин А. Ближний Восток. Вода и политика / А.Нотин // Азия и Африка сегодня.1993. – № 7. – С.51-62.

91 Обмен «долги на окружающую среду» в странах с переходной экономикой: основные выводы и рекомендации [Электронный ресурс]: Организация экономического сотрудничества и развития / Режим доступа: <http://www.oecd.org/env/outreach/39772156.pdf>

92 Одінцова Г.С., Дзюндзюк В.Б., Мельтюха Н.М. Теорія та історія державного управління / Г.С.Одінцова Г.С., В.Б.Дзюндзюк , Н.М.Мельтюха. – К.: Прфесіонал ВД, 2008. – 288 с.

93 Одеська декларація [Электронный ресурс]: Комісія із захисту Чорного моря від забруднення / Режим доступа:

[http://www.blacksea-commission.org/\\_odessa1993.asp](http://www.blacksea-commission.org/_odessa1993.asp)

94 Окружающая среда. Конвенции и соглашения [Электронный ресурс]: ООН/ - Режим доступа:

[http://www.un.org/ru/documents/decl\\_conv/conv\\_environment.shtml](http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conv_environment.shtml)

95 Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку (ЮНІДО) [Электронный ресурс]: Постійне представництво України при міжнародних організаціях у Відні організаціями / Режим доступа:

<http://vienna.mfa.gov.ua/ua/ukraine-io/unido/about>

96 Осадчий В.І., Набиванець Ю.Б., Самойленко В.М. Створення електронної бази екологічних даних щодо басейну Дніпра як прообразу міжнародної інформаційної системи / В.І. Осадчий, Ю.Б.Набиванець, В.М.Самойленко [Электронный ресурс]: Наук.праці УкрНДГМІ. – 2003. – Вип. 251/ Режим доступа:

[http://uhmi.org.ua/pub/np/251/18\\_Osad\\_Nab\\_Sam.pdf](http://uhmi.org.ua/pub/np/251/18_Osad_Nab_Sam.pdf)

97 Оцінка екологічних проблем басейну Дніпра в контексті загроз національній безпеці України. Аналітична записка [Электронный ресурс]: Національний інститут стратегічних досліджень при Президенті України / Режим доступа: <http://www.niss.gov.ua/articles/1372/>

98 Оцінка екологічної складової двостороннього співробітництва між Україною та ЄС / Під ред. Андрусевич Н. – Львів. – 2013. – 202 с.

99 Пан Ги Мун поділился с государствами своим видением путей обеспечения слаженности в системе ООН [Электронный ресурс]: Центр новостей ООН. – Режим доступа:

<http://www.un.org/russian/news/story.asp?newsID=11350#.Usbj9Pt07IV>

100 Панов Ален. Карпатський євро регіон як інструмент транскордонної діяльності [Электронный ресурс] / Режим доступа:

<http://old.niss.gov.ua/book/Uzhgorod/16.pdf>

101 Партнерство заради ринкової готовності (PMR) [Электронный ресурс]: Державне агентство екологічних інвестицій / Режим доступа:

<http://www.seia.gov.ua/seia/control/main/uk/publish/article/634872>

102 Перга Т.Ю. Міжнародне співробітництво організацій системи ООН у справі мінімізації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС / Т.Ю. Перга // ООН у системі міжнародних відносин. Історичний досвід і перспективи – К.: «Либідь», 1995. – С.110-122.

103 Показники виконання бюджету України [Электронный ресурс]: Міністерство фінансів України / Режим доступа:

[http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/archive/main?cat\\_id=77643](http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/archive/main?cat_id=77643)

104 По итогам Рио+20 – вперед к устойчивому будущему [Електронний ресурс]: ООН / Режим доступу: [http://www.un.org/ru/sustainablefuture/pdf/Rio+20\\_FS\\_Jobs\\_RU\\_update.pdf](http://www.un.org/ru/sustainablefuture/pdf/Rio+20_FS_Jobs_RU_update.pdf)

105 Порядок денний асоціації Україна – ЄС із внесеними змінами, схвалений на засіданні Ради з питань співробітництва між Україною та ЄС 24.06.13 [Електронний ресурс]: Урядовий портал / Режим доступу: [http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article%3fart\\_id=-223286414&cat\\_id=223280190](http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article%3fart_id=-223286414&cat_id=223280190)

106 Постанова Кабінету Міністрів України про затвердження Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2011-2015 роки [Електронний ресурс] / Режим доступу:

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1088-2010-%D0%BF>

107 Постанову Кабінету Міністрів про затвердження Комплексної програми реалізації національному положенні рішень, прийнятих на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку, на 2013-2015 роки [Електронний ресурс] / Режим доступу:

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/634-2003-%D0%BF>

108 Постанова Верховної Ради України про Концепцію сталого розвитку населених пунктів [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1359-14>

109 Постанова Верховної Ради України про Національну програму екологічного оздоровлення басейну Дніпра та поліпшення якості питної води / Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1997. – № 41.

110 Постанова Верховної Ради України про основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки / Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1998. – №38039.

111 Постанова Верховної Ради України про Програму перспективного розвитку заповідної справи в Україні / Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1994. – № 48.

112 Постанова Кабінету Міністрів України про затвердження Державної програми забезпечення сталого розвитку регіону видобування та первинної переробки уранової сировини на 2006-2030 роки [Електронний ресурс] / Режим доступу:

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1691-2004-%D0%BF>

113 Постанова Кабінету Міністрів України про затвердження Концепції охорони та відтворення навколишнього природного середовища Азовського і Чорного морів водах / [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1057-98-%D0%BF>

114 Постанова Кабінету Міністрів України Про Міжвідомчу комісію із забезпечення виконання Рамкової конвенції ООН про зміну клімату [Електронний ресурс] / Режим доступу:

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/583-99-%D0%BF>

115 Постанова Кабінету Міністрів України про Національну комісію сталого розвитку України при Кабінеті Міністрів України [Електронний ресурс] / Режим доступу:

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1491-97-%D0%BF>

116 Постанова Кабінету Міністрів про утворення Національної ради із сталого розвитку України [Електронний ресурс] / Режим доступу:

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997-2009-%D0%BF>

117 Постанова Кабінету Міністрів України про утворення Координаційного центру з провадження діяльності, пов'язаної з участю України в реалізації Стратегії Європейського Союзу для Дунайського регіону [Електронний ресурс] / Режим доступу:

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994-2011-%D0%BF>

118 Проблемы использования трансграничных водных ресурсов [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://earthpapers.net/problem-ispolzovaniya-transgranichnyh-vodnyh-resursov>

119 Програма ПРООН-ГЭФ екологического оздоровления бассейна Днепра. Промежуточная фаза (PDF В) [Електронний ресурс] / Режим доступу: [http://www.undp-gef-dnipro.com/index.php?option=com\\_content&view=article&id=-9%3A-pdf-b-2006-2008-&catid=5%3A2011-11-30-12-28-05&Itemid=18&lang=ru](http://www.undp-gef-dnipro.com/index.php?option=com_content&view=article&id=-9%3A-pdf-b-2006-2008-&catid=5%3A2011-11-30-12-28-05&Itemid=18&lang=ru)

120 ПРООН. Співробітництво з міжнародними організаціями [Електронний ресурс] / Режим доступу:

<http://www.menr.gov.ua/index.php/international/international2/189-proon>

121 Протидія глобальній зміні клімату у контексті Кіотських домовленостей: український вимір / Фонд цільових екологічних інвестицій, Нацеконвстагентство України. – К.: НІСД, 2010. – 28 с.

122 Питання щодо участі України у вуглецевому ринку. Аналітична записка [Електронний ресурс]: Національний інститут стратегічних досліджень при президенті України / Режим доступу:

<http://www.niss.gov.ua/articles/380/>

123 Расширенный доступ к торговле, лекарственным средствам и технологиям помогает большему числу стран ликвидировать отставание в достижении целей сокращения масштабов нищеты: доклад ООН [Електронний ресурс]: ООН / Режим доступу:

[https://www.un.org/ru/millenniumgoals/Gap\\_Task\\_Force\\_Report\\_press\\_release.pdf](https://www.un.org/ru/millenniumgoals/Gap_Task_Force_Report_press_release.pdf)

124 Розенберг Крістіне. Політика України в галузі енергетики [Електронний ресурс]: Представництво Фонду Конрада Аденауера в Україні Режим доступу:

[http://www.kas.de/wf/doc/kas\\_33444-1522-13-30.pdf?130206104926](http://www.kas.de/wf/doc/kas_33444-1522-13-30.pdf?130206104926)

125 Розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 лютого 2006 р. N 70-р Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми розвитку заповідної справи на період до 2020 року [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/70-2006-%D1%80>

126 Розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 лютого 2006 р. N 70-р Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми розвитку заповідної справи на період до 2020 року [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/70-2006-%D1%80>

127 Розпорядження Кабінету міністрів України про затвердження Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на 2011-2015 роки [Електронний ресурс] / Режим доступу:

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1120-2000-%D0%BF>

128 Розпорядження Кабінету Міністрів України про затвердження плану заходів щодо виконання у 2013 році Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/157-2013-%D1%80>

129 Розпорядження Кабінету Міністрів України про затвердження Національного плану заходів з реалізації положень Кіотського протоколу до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату [Електронний ресурс] / Режим доступу:

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/346-2005-%D1%80>

130 Розпорядження Кабінету Міністрів України про підписання Протоколу про стале управління лісами до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://document.ua/pro-pidpisannja-protokolu-pro-stale-upravlinnja-lisami-do-ra-doc56114.html>

131 Розпорядження Кабінету Міністрів України про схвалення Концепції Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/121-2010-%D1%80>

132 Рубель О.С., Рассоха Л.Л. Участь України в Європейській стратегії розвитку Дунайського регіону (концептуальні засади). Аналітична доповідь [Електронний ресурс]: Національний інститут стратегічних досліджень / Режим доступу: <http://od.niss.gov.ua/articles/461/>

133 Рябич О.Н., Гомаль І.І. Формирование глобального углеродного рынка и перспективы участия Украины в торговле квотами / О.Н. Рябич О.Н.,

И.И. Гомаль // Наукові праці ДонНТУ. Серія економічна. – Вип. 32 (126). – 2007.– С. 219–223.

134 Рысбеков Ю.Х. Трансграничное сотрудничество на международных реках: проблемы, опыт, уроки, прогнозы экспертов / Ю.Х.Рысбеков [под ред. В.А.Духовного] – Ташкент: МКВК. – 2009. – 203 с.

135 Світовий Банк. Співробітництво з міжнародними організаціями [Електронний ресурс]: Міністерство екології і природних ресурсів України / Режим доступу:

<http://www.menr.gov.ua/index.php/international/international2/181-svitovyy-bank>

136 Семянникова А.В. Роль ЮНЕП в процессе укрепления международного экологического руководства /А.В.Семянникова // Вестник российского университета дружбы народов. Серия: юридические науки. –2006. – №3. – С.96–106.

137 Соглашение между Правительством Украины и Правительством Российской Федерации о совместном использовании и охране трансграничных водных объектов [Електронний ресурс] / Режим доступу: [http://search.ligazakon.ua/l\\_doc2.nsf/link1/MU92347.html](http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU92347.html)

138 Соглашение об информационном сотрудничестве в области экологии и охраны окружающей природной среды [Електронний ресурс] / Режим доступу: [http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997\\_309](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997_309)

139 Состояние окружающей среды [Електронний ресурс]: Программа ПРООН – ГЭФ экологического оздоровления бассейна Днестра / Режим доступу: [http://www.undp-gef-dnipro.com/images/stories/history/prog\\_f1.pdf](http://www.undp-gef-dnipro.com/images/stories/history/prog_f1.pdf)

140 Среднесрочный всеобъемлющий обзор хода осуществления Международного десятилетия действий «Вода для жизни», 2005–2015 годы /Генеральная Ассамблея Организации Объединенных Наций. – Док. А/65/297. – 28 с.

141 Стан реалізації проектів спільного впровадження в Україні станом на 15 грудня 2013 року [Електронний ресурс] / Режим доступу:

<http://www.seia.gov.ua/seia/control/main/uk/publish/category/626220>

142 Стиглиц Д. Глобализация: тревожные тенденции /Д.Стиглиц [пер. с англ.] – М.:Мысль, 2003. – 300 с.

143 Стійкі органічні забруднювачі екосистеми [Електронний ресурс]: Промислова екологія / Режим доступу:

<http://eco.com.ua/content/stiiki-organichni-zabrudnyuvachi-ekosistemi>

144 Тимченко Л.Д., Кононенко В.П. Міжнародне право /Л.Д.Тимченко, В.П.Кононенко. – Київ: Знання, 2012. – 631 с.

145 Третій спільний звіт Спільного Комітету старших посадових осіб щодо імплементації Порядку денного асоціації Україна – ЄС [Електронний ресурс]: Міністерство закордонних справ України / Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/european-integration/ua-eu>

146 Туниця Ю.Ю. Сутність ідеї Екологічної Конституції Землі та її основні концептуальні засади / Ю.Ю. Туниця // Науковий вісник: Збірник наук.-техн. праць.–2002.–Вип.12.7.– С. 22–29.

147 Угода між Міністерством охорони навколишнього природного середовища України та Міністерством навколишнього природного середовища Словацької республіки про співробітництво у захисті навколишнього природного середовища [Електронний ресурс] / Режим доступу: [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/703\\_057](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/703_057)

148 Угода між Урядом України та Урядом Угорської Республіки про співробітництво у галузі охорони навколишнього середовища та територіального розвитку / [Електронний ресурс] Режим доступу:

[http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/348\\_053](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/348_053)

149 Угода між Урядом України і Урядом Республіки Білорусь про співробітництво в галузі охорони навколишнього середовища [Електронний ресурс] / Режим доступу:

[http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/112\\_027](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/112_027)

150 Угода між Урядом України та Урядом Республіки Польща про співробітництво в галузі охорони навколишнього середовища [Електронний ресурс] / Режим доступу:

[http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/616\\_073](http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/616_073)

151 Угода між Урядом України та Урядом Російської Федерації про співробітництво в галузі охорони навколишнього середовища [Електронний ресурс] / Режим доступу:

[http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643\\_300](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_300)

152 Угода між Урядом України та Урядом Словацької Республіки з питань водного господарства на прикордонних водах [Електронний ресурс] / Режим доступу:

[http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/703\\_061](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/703_061)

153 Угода між Урядом України та Урядом Угорської Республіки з питань водного господарствана прикордонних водах [Електронний ресурс] / Режим доступу:

[http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/348\\_059](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/348_059)

154 Угода про партнерство та співробітництво між Україною та Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами [Електронний ресурс]: Урядовий портал / Режим доступу:

[http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?showHidden=1&art\\_id=31652&cat\\_id=31609&ctime=1148909555021](http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=31652&cat_id=31609&ctime=1148909555021)

155 Україна продовжить співробітництво з ООН в рамках дослідження впливу радіації в зоні Чорнобыля [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://korrespondent.net/ukraine/events/1508930>

156 Україна реалізовує кошти Кіотського протоколу вкрай неефективно – експерт [Електронний ресурс] / Режим доступу:

[http://newsradio.com.ua/2013\\_04\\_09/Ukra-na-real-zovu-koshti-K-otskogo-protokolu-vkraj-neeefektivno-ekspert/](http://newsradio.com.ua/2013_04_09/Ukra-na-real-zovu-koshti-K-otskogo-protokolu-vkraj-neeefektivno-ekspert/)

157 Україна та МАГАТЕ [Електронний ресурс]: Постійне представництво України при міжнародних організаціях у Відні / Режим доступу: <http://vienna.mfa.gov.ua/ua/ukraine-io/iaea/ukraine-iaea>

158 Україно-румунське співробітництво [Електронний ресурс]: Басейнове управління річки Тиса. – Режим доступу:

[http://buvrtysa.gov.ua/relationship\\_1.html](http://buvrtysa.gov.ua/relationship_1.html)

159 Український науково-дослідний гідрометеорологічний інститут (УНДГМІ) [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://uhmi.org.ua/pub/>

160 Участь України в СНД [Електронний ресурс]: Постійне представництво України при координаційних інститутах СНД / Режим доступу: <http://cis.mfa.gov.ua/ua/ukraine-cis/cooperation>

161 Уроки, извлеченные из работы Комиссии по устойчивому развитию. Доклад Генерального секретаря [Електронний ресурс]: Организация Объединенных Наций. – Док.А/67/757. – С.1-26 / Режим доступу:

[http://www.un.org/ga/search/view\\_doc.asp?symbol=A/67/757&Lang=R](http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/67/757&Lang=R)

162 Фомченко Є.О. Від ЮНЕП до ЮНЕО: проблеми та перспективи утворення єдиної природоохоронної організації на універсальному рівні / Є. О. Фомченко // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2012. – Вип. 55. – С. 487–495.

163 Форум по корпоративной устойчивости «Инновации и сотрудничество для будущего, к котрому мы стремимся» [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.myshared.ru/slide/113140/>

164 Хамзин К.Ж. Водные ресурсы бассейна реки Иордан и арабо-израильский конфликт / К.Ж. Хамзин. – М.:Ин-т изучения Израиля и Ближнего Востока, 1998 - 185 с.

165 Хамзин К.З. Проблема распределения водных ресурсов между Израилем и соседними государствами/ К.З. Хамзин // Мировая экономика и международные отношения. – 1997. – № 3. – С. 36 – 43.

166 Хвесик М.А. Інституціональна модель природокористування в умовах глобальних викликів / М. А. Хвесик, В. А. Голян. – К.: Кондор, 2007. – 480 с.

167 Хельсинский Заключительный акт [Електронний ресурс]: OSCE / Режим доступу: <http://www.osce.org/ru/mc/39505>

168 Цілі розвитку тисячоліття-2013. Національна доповідь. Проект станом на 22 липня 2013 р. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1257/>

169 Цели развития тысячелетия: доклад за 2012 год [Электронный ресурс]: ООН / Режим доступа:

[http://www.un.org/ru/publications/pdfs/mdg\\_report%202012.pdf](http://www.un.org/ru/publications/pdfs/mdg_report%202012.pdf)

170 Цели развития Тысячелетия: доклад за 2013 год [Электронный ресурс]: ООН / Режим доступа:

<http://www.un.org/ru/millenniumgoals/pdf/Russian2013.pdf>

171 Циганкова Т. М., Петрашко Л. П., Кальченко Т. В. Міжнародна торгівля / Т.М. Циганкова, Л.П.Петрашко, Т.В. Кальченко. – К.: КНЕУ, 2001. – 448 с.

172 Чекаленко Л.Д. Зовнішня політика України / Л.Д.Чекаленко. – К.: Либідь, 2006. – 355 с.

173 Червона книга України [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://redbook-ua.org/>

174 Чикагская климатическая биржа: добровольная инициатива частного сектора по сокращению и торговле выбросами парниковых газов [Электронный ресурс]: Электронный журнал энергосервисной компании «Экологические системы». – 2008. – №8 / Режим доступу:

[http://esco-ecosys.narod.ru/2005\\_8/art52.htm](http://esco-ecosys.narod.ru/2005_8/art52.htm)

175 Шевчук В.Я. Йоганнесбургська політична декларація: реалії і зобов'язання [Електронний ресурс] / Режим доступу:

<http://ua.convdocs.org/docs/index-183969.html?page=3>

176 Шишков Ю. О гетерогенности глобалистики и стадиях ее развития / Ю.Шишков // МЭ и МО. – № 2, 2001. – С.57–60.

177 Шляхи забезпечення національних інтересів України у процесі діяльності євро регіонів «Чорне море» і «Нижній Дунай» [Електронний ресурс] / Режим доступу:

<http://old.niss.gov.ua/Monitor/juni08/05.htm>

178 Енергія Карпат [Електронний ресурс] / Режим доступу:

<http://euroregionkarpaty.com.ua/2010-03-21-01-23-17/120-q-q.html>

179 ЮНЕСКО. Співробітництво з міжнародними організаціями [Електронний ресурс]: Міністерство екології і природних ресурсів України / Режим доступу:

<http://www.menr.gov.ua/index.php/international/international2/186-yunesko>

180 Юрченко Л. І. / Л. І. Юрченко. – Київ: Професіонал-Центр учбової літератури, 2009. – 304 с.

181 WWF в Україні [Електронний ресурс] / Режим доступу:

[http://wwf.panda.org/uk/wwf\\_ukraine\\_ukr/climatechange/climate\\_impacts\\_ua/](http://wwf.panda.org/uk/wwf_ukraine_ukr/climatechange/climate_impacts_ua/)

182 Agenda 21 [Електронний ресурс]: UNEP / Режим доступу:

<http://www.unep.org/Documents.Multilingual/Default.asp?documentid=52>

183 Aalborg Charter and Aalborg+10 Commitments [Електронний ресурс]: European Union /Режим доступу:

<http://ec.europa.eu/environment/urban/aalborg.htm>

184 Anderson H.R., Limb E.S., Bland J.M., Ponce de Leon A, Strachan D.P., Bower J.S. Health effects of an air pollution episode in London, December 1991 / H.R. Anderson, E.S.Limb, J.M.Bland, Leon A.Ponce, D.P. Strachan, J.S. Bower. – Thorax. – 1995. – № 50(11). – P.1188–1193.

185 Biermann, Frank, Bernd Siebenhüner, Anna Schreyögg. International Organizations and Global Environmental Governance / Frank Biermann, Siebenhüner Bernd, Schreyögg Anna. – London: Routledge. – 2009. –148 p.

186 Brunner Ronald, Steelman Toddi A., Coe-Juell Lindy, Cromley Cristina, Edwards Cristine, Tucker Donna. Adaptive Governance: Integrating Science, Policy, and Decision Making / Ronald Brunner, Toddi A.Steelman, Lindy Coe-Juell, Cristina Cromley, Cristine Edwards, Donna Tucker. – Columbia University Press, 2009. – 369 p.

187 BSEC Action Plan for Cooperation in the Field of Environmental Protection [Електронний ресурс] / Режим доступу:

<http://www.bsec-organization.org/aoc/environprotect/Pages/Annex%20IV%20-%20Action%20Plan%202006.pdf>

188 Backhaus Julia, Breukers Sylvia, Mont Oksana, Paukovic Mia, Mont Ruth Mourik. Sustainable lifestyles: today's facts and tomorrows trends / Julia Backhaus, Sylvia Breukers, Oksana Mont, Mia Paukovic, Mont Ruth Mourik. – Wuppertal: Centre on Sustainable Consumption and Production (CSCP) – 2011. – 160 p.

189 Energy Demand Growth Slowing, Despite Increases Driven by Emerging Economies [Електронний ресурс] / Режим доступу:

<http://www.bp.com/en/global/corporate/press/press-releases/energy-outlook-2035.html>

190 Carpathian Convention. Status of Signation and Ratification [Електронний ресурс] / Режим доступу:

<http://www.carpathianconvention.org/status-of-signature-and-ratification.html>

191 Cities and Climate Change Initiative Newsletter (June 2013) [Електронний ресурс]: UN HABITAT / Режим доступу:

<http://mirror.unhabitat.org/pmss/listItemDetails.aspx?publicationID=3464>

192 Chicago Climate Exchange (CCX) Fact Sheet [Електронний ресурс] / Режим доступу:

[https://www.theice.com/publicdocs/ccx/CCX\\_Fact\\_Sheet.pdf](https://www.theice.com/publicdocs/ccx/CCX_Fact_Sheet.pdf)

193 Clean Development Mechanism (CDM) [Електронний ресурс]: United Nations Framework Convention on Climate Change / Режим доступу: <https://unfccc.int/2860.php>

194 Climate change [Електронний ресурс]: European Environmental Agency / Режим доступу:

<http://www.eea.europa.eu/themes/climate>

195 Commission on Sustainable Development (CSD) [Електронний ресурс] / Режим доступу:

<http://sustainabledevelopment.un.org/csd.html>

196 Convention on Biological Diversity [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.cbd.int/>

197 Convention on the Protection of the Black Sea Against Pollution, the [Электронный ресурс]: The Commission on the Protection of the Black Sea Against Pollution / Режим доступа: [http://www.blacksea-commission.org/\\_convention.asp](http://www.blacksea-commission.org/_convention.asp)

198 COUNCIL DIRECTIVE 92 / 43 / EEC of 21 May 1992 on the conservation of natural habitats and of wild fauna and flora [Электронный ресурс]: European Union / Режим доступа: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:1992:206:0007:-0050:EN:PDF>

199 CSR Europe [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.csreurope.org/>

200 Danube River Basin Management Plan [Электронный ресурс]: International Commission for the Protection of the Danube River / Режим доступа: <http://www.icpdr.org/main/publications/danube-river-basin-management-plan>

201 Denny A. Ellerman, Paul L. Joskow. The European Union's Emissions Trading System in Perspective [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.c2es.org/publications/european-union-emissions-trading-system>

202 Directive 2001/42/EC of the European Parliament and of the Council of 27 June 2001 on the assessment of the effects of certain plans and programmes on the environment [Электронный ресурс]: European Union / Режим доступа: <http://eurlex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32001L0042>

203 DJSI 2012 Review results [Электронный ресурс] / Режим доступа: [http://www.sustainability-indices.com/images/review-presentation-2012\\_tcm1071-343085.pdf](http://www.sustainability-indices.com/images/review-presentation-2012_tcm1071-343085.pdf)

204 Doha Declaration on Financing for Development [Электронный ресурс]: UN / Режим доступа: [http://www.un.org/esa/ffd/doha/documents/Doha\\_Declaration\\_FFD.pdf](http://www.un.org/esa/ffd/doha/documents/Doha_Declaration_FFD.pdf)

205 Dow Jones Sustainability Asia [Электронный ресурс]: Pacific Index Guide / Режим доступа: [http://www.sustainability-indices.com/images/djsi-ap-guidebook\\_tcm1071--337252.pdf](http://www.sustainability-indices.com/images/djsi-ap-guidebook_tcm1071--337252.pdf)

206 Dow Jones sustainability Indices [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.sustainability-indices.com/>

207 Dow Jones Sustainability Index 2012: Supersector Leaders [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://urbantimes.co/2012/09/dow-jones-sustainability-index-2012-supersector-leaders/>

208 Durant R. F., O'Leary R., Fiorino D. J. Introduction. Environmental Governance Reconsidered. Challenges, Choices and Opportunities / R. F. Durant, D. J. Fiorino, and R. O'Leary. – Cambridge: the MIT Press. – 2004. – 480 p.

209 Durban: Towards full implementation of the UN Climate Change Convention [Электронный ресурс]: United Nations Framework Convention on Climate Change / Режим доступа: <https://unfccc.int/2860.php>

210 Earth Summit [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.un.org/geninfo/bp/enviro.html>

211 Ellerman Denny A., Joskow Paul L. The European Union's Emissions Trading System in Perspective [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.c2es.org/publications/european-union-emissions-trading-system>

212 EL NIÑO and Climate Prediction [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.atmos.washington.edu/gcg/RTN/rtnt.html>

213 Environmentally Harmful Subsidies: Challenges for Reform /OECD. – 2005 – 160 p.

214 Environmentally Harmful Subsidies (EHS): Identification and Assessment Final Report / Institute for European Environmental Policy. – 16 November 2009. – 190 p.

215 Environmental Indicator Report 2013 / European Environment Agency. – Luxembourg: Publications Office of the European Union. – 2013. – 77 p.

216 Environmental Justice [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.tni.org/article/rio20-future-we-dont-want>

217 Environmental Performance Index [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://epi.yale.edu/>

218 Environmental Performance Index. Case Studies [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://epi.yale.edu/epi/country-rankings>

219 Environmental Sustainability Index / Yale Center for Environmental Law & Policy [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://envirocenter.yale.edu/programs/environmental-performance-management/environmental-sustainability-index>

220 Environmental Vulnerability Index [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.vulnerabilityindex.net/>

221 2012 EPI. Environmental performance Index and Pilot Trend Environmental Performance Index [Электронный ресурс] / Режим доступа: [http://epi.yale.edu/files/2012\\_epi\\_report.pdf](http://epi.yale.edu/files/2012_epi_report.pdf)

222 EU Emissions Trading System (EU ETS), the [Электронный ресурс]: European Commission / Режим доступа: [http://ec.europa.eu/clima/policies/ets/index\\_en.htm](http://ec.europa.eu/clima/policies/ets/index_en.htm)

223 EU ETS limited to emissions from flights within the European Economic Area for 2013 to 2016 [Электронный ресурс] / Режим доступа: [http://ec.europa.eu/clima/policies/transport/aviation/index\\_en.htm](http://ec.europa.eu/clima/policies/transport/aviation/index_en.htm)

224 EU Eco-Management and Audit Scheme (EMAS) [Электронный ресурс]: European Commission / Режим доступа: [http://ec.europa.eu/environment/emas/index\\_en.htm](http://ec.europa.eu/environment/emas/index_en.htm)

225 European Investment Bank. EU Eastern Neighbours [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.eib.org/projects/loans/-regions/cei/ua.htm?start=1996&end=2013&or=water%2C-sewerage>

226 Eurostat statistic database [Электронный ресурс]: European Commission. - Режим доступа: [http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/-statistics/search\\_database](http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/-statistics/search_database)

227 FAO Statistical Yearbook – 2013: World food and agriculture [Электронный ресурс]: FAO. - Режим доступа: <http://www.fao.org/docrep/018/i3107e/i3107e00.htm>

228 Fifth Ministerial Conference «Environment For Europe» [Электронный ресурс]: United Nations Economic Commission for Europe / Режим доступа: [http://www.unece.org/env/efe/historyofefe/history.en2011\\_5.html](http://www.unece.org/env/efe/historyofefe/history.en2011_5.html)

229 Footprint for Nations [Электронный ресурс] / Режим доступа: [http://www.footprintnetwork.org/en/index.php/GFN/page/footprint\\_for\\_nations/](http://www.footprintnetwork.org/en/index.php/GFN/page/footprint_for_nations/)

230 Forests and Poverty Reduction. The World Bank [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.worldbank.org/en/topic/forests>

231 Friends of the Earth [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.foei.org/en>

232 Future We Want, the [Электронный ресурс]: United Nations Commission on Sustainable Development / Режим доступа: <http://www.uncsd2012.org/thefuturewewant.html>

233 GAP. Republic of Turkey Ministry of Development Southeastern Anatolia Project Regional Development Administration [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.gap.gov.tr/english>

234 GEF Projects. Global Environmental Facility [Электронный ресурс] / Режим доступа: [http://www.thegef.org/gef/gef\\_projects\\_funding](http://www.thegef.org/gef/gef_projects_funding)

235 General Assembly. Twenty Seventh Session. 2 2997 (XXVII). Institutional and financial arrangements for international environmental cooperation Development [Электронный ресурс]: UNEP / Режим доступа: [http://www.unep.org/PDF/UN\\_GA\\_2997.pdf](http://www.unep.org/PDF/UN_GA_2997.pdf)

236 GEO-5 Assessment Full Report [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.unep.org/geo/geo5.asp>

237 GEO-5 fact sheets [Электронный ресурс] / Режим доступа: [http://www.unep.org/geo/GEO4/media/fact\\_sheets/](http://www.unep.org/geo/GEO4/media/fact_sheets/)

238 GEMS Water / [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.unep.org/gemswater/>

239 Global Environmental Fund [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.globalenvironmentfund.com/>

240 Global Environment Monitoring System (GEMS) of UNEP [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://journals.cambridge.org/action/displayAbstract?fromPage=online&aid=5941180>

241 Global Environment Outlook-3 [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.unep.org/geo/GEO3/russian/>

242 Global Environment Outlook – 4 [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.unep.org/geo/geo4.asp>

243 Global Environment Outlook-5 [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.unep.org/geo/geo5.asp>

244 «Global Green New Deal». Environmentally-Focused Investment Historic Opportunity for 21st Century Prosperity and Job Generation [Электронный ресурс]: UNEP / Режим доступа: <http://www.unep.org/documents.multilingual/default.asp?DocumentID=548&ArticleID=5957&l=en>

245 Global Greenhouse Gas Emissions Data. United States Environment Protection Agency [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.epa.gov/climatechange/ghgemissions/global.html>

246 Global Footprint Network [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.footprintnetwork.org/en/index.php/GFN/>

247 Global Fisheries Subsidies [Электронный ресурс] / Режим доступа: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2013/513978/IPOL-PECH\\_NT%282013%29513978\\_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2013/513978/IPOL-PECH_NT%282013%29513978_EN.pdf)

248 Global Report Initiative / [Электронный ресурс] / Режим доступа: <https://www.globalreporting.org/Pages/default.aspx>

249 Governance, democracy, human rights and support for economic and institutional reforms. List of projects. Europa [Электронный ресурс] / Режим доступа: [http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/projects/list\\_of\\_projects/projects\\_en.htm](http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/projects/list_of_projects/projects_en.htm)

250 Governments [Электронный ресурс]: UNEP / Режим доступа: <http://www.unep.org/Documents.Multilingual/default.asp?DocumentID=43&ArticleID=234&l=en>

251 GPP Homepage [Электронный ресурс] / Режим доступа: [http://ec.europa.eu/environment/gpp/index\\_en.htm](http://ec.europa.eu/environment/gpp/index_en.htm)

252 Greenhouse Gas Inventory Data [Электронный ресурс]: United Nations Convention of Climate Change / Режим доступа: [https://unfccc.int/ghg\\_data/items/3800.php](https://unfccc.int/ghg_data/items/3800.php)

253 Greenpeace [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.greenpeace.org/international/en/>

254 Green Jobs: Employment Potential and Challenge. European Commission [Электронный ресурс]: European Commission / Режим доступа: [http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/themes/19\\_green\\_jobs.pdf](http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/themes/19_green_jobs.pdf)

255 Green paper - Promoting a European framework for corporate social responsibility. Commission of the European Community. COM(2001) 366 final [Электронный ресурс]: Commission of the European Communities. - Режим доступа: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52001DC0366&from=EN>

256 Growing greenhouse gas emissions due to meat production [Электронный ресурс] / Режим доступа: [http://www.unep.org/pdf/unep-geas\\_oct\\_2012.pdf](http://www.unep.org/pdf/unep-geas_oct_2012.pdf)

257 Gunderson Lance, Light. Stephen S. Adaptive management and adaptive governance in the everglades ecosystem [Электронный ресурс] / Режим доступа: [https://groups.nceas.ucsb.edu/sustainability-science/2010%20weekly-sessions/-session-112013-11.22.2010-managing-for-sustainability-speaker-pamela-matson/-supplemental-readings-from-florida-international-univ-students/GundersonLight\\_2006\\_AdaptiveManagement.pdf](https://groups.nceas.ucsb.edu/sustainability-science/2010%20weekly-sessions/-session-112013-11.22.2010-managing-for-sustainability-speaker-pamela-matson/-supplemental-readings-from-florida-international-univ-students/GundersonLight_2006_AdaptiveManagement.pdf)

258 Happy Planet Index [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.happyplanetindex.org/>

259 Human Development Report [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.undp.org/content/undp/en/home/librarypage/hdr/human-development-report-2013/>

260 Innovative. Global. Indices [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.stoxx.com/index.html>

261 Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.ipcc.ch/>

262 International Commission for the Protection of the Danube River [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.icpdr.org/main/>

263 International Conventions/Declarations [Электронный ресурс]: UNEP / Режим доступа: [http://www.unep-wcmc.org/international-conventionsdeclarations\\_593.html](http://www.unep-wcmc.org/international-conventionsdeclarations_593.html)

264 International Migration Outlook 2011 and SOPEMI [Электронный ресурс]: OECD / Режим доступа: <http://www.oecd.org/migration/48342373.pdf>

265 Introduction: Overview of institutions, mechanisms and arrangements under the Convention [Электронный ресурс]: United Nations Framework Convention on Climate Change / Режим доступа: <https://unfccc.int/2860.php>

266 Johannesburg Declaration on Sustainable Development [Электронный ресурс] / Режим доступа:

<http://www.joburg.org.za/pdfs/johannesburgdeclaration.pdf>

267 Joint Implementation (JI) [Электронный ресурс]: United Nations Framework Convention on Climate Change / Режим доступа: <https://unfccc.int/2860.php>

268 Kyoto Protocol [Электронный ресурс]: United Nations Framework Convention on Climate Change / Режим доступа: <https://unfccc.int/2860.php130>

269 Living Planet Report [Электронный ресурс]: WWF Global / Режим доступа: [http://awsassets.panda.org/downloads/1\\_lpr\\_2012\\_online\\_full\\_size\\_single\\_pages\\_final\\_120516.pdf](http://awsassets.panda.org/downloads/1_lpr_2012_online_full_size_single_pages_final_120516.pdf)

270 Low Carbon Green Growth Roadmap for Asia and the Pacific: Turning Resource Constraints and the Climate Crisis into Economic Growth Opportunities [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.greengrowthknowledge.org/resource/low-carbon-green-growth-roadmap-asia-and-pacific-turning-resource-constraints-and-climate>

271 Meadows Donella H., Meadows Dennis L. The Limits to Growth / Meadows D.H., Meadows D.L. USA – Universe books. – 211 p.

272 Mekong River Commission [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.mrcmekong.org/>

273 Millennium Development Goals and Beyond 2013 [Электронный ресурс]: UN / Режим доступа: [http://www.un.org/millenniumgoals/pdf/Goal\\_1\\_fs.pdf](http://www.un.org/millenniumgoals/pdf/Goal_1_fs.pdf)

274 Millennium Ecosystem Assessment [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.millenniumassessment.org/en/History.html>

275 Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer, the [Электронный ресурс] / United Nations Environment Programme Ozone Secretariat/ - Режим доступа: [http://ozone.unep.org/new\\_site/en/montreal\\_protocol.php](http://ozone.unep.org/new_site/en/montreal_protocol.php)

276 Nandi P. K., Shahid M. Shahidullah. Globalization and the evolving World Society. – Leiden; Boston; Koln: Brill, 1998. – 193 p.

277 NOAA's El Niño Page [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.elnino.noaa.gov/>

278 Non-legally binding Authoritative Statement of Principles for a Global Consensus on the Management, Conservation and Sustainable Development of All Types of Forests. General Assembly [Электронный ресурс]: UN / Режим доступа: <http://www.un.org/documents/ga/conf151/aconf15126-3annex3.htm>

279 O'Brien John. International resolutions / John O'Brien. – Great Britain: Cavendish Publishing Limited. – 2001. – 861 p.

280 Oran R. Young. The Effectiveness of International Environmental Regimes: Comparing and Contrasting Findings from Quantitative Research / N. Young



Oran. – International Studies Review. – December 2011. – Volume 13, Issue 4. – P. 579–605 [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1468-2486.2011.01045.x/full>

281 O'Rourke K., Williamson J. Globalization and History / K.O'Rourke, J.Williamson. – Cambridge, Mass., L., 1999. – 265 p.

282 Overview Republic of Korea's National Strategy for Green Growth. UNEP DTIE: Economics and Trade Branch International Environment House. – April 2010 – 54 p.

283 Partnerships for SD (CSD11/WSSD). United Nations Sustainable Development Knowledge Platform [Электронный ресурс]: Sustainable Development Knowledge Platform / Режим доступа:

<http://sustainabledevelopment.un.org/index.php?menu=1500>

284 Plan of Implementation of the World Summit on Sustainable Development [Электронный ресурс]: UN / Режим доступа:

[http://www.un.org/esa/sustdev/documents/WSSD\\_POI\\_PD/English/WSSD\\_PlanImpl.pdf](http://www.un.org/esa/sustdev/documents/WSSD_POI_PD/English/WSSD_PlanImpl.pdf)

285 Planning and Design Sustainable Urban Mobility / Global Report on Human Settlement 2013. Oxon: Routledge. – 348 p.

286 Poverty Overview [Электронный ресурс]: The World Bank / Режим доступа: <http://www.worldbank.org/en/topic/poverty/overview>

287 Poverty Facts and Stats [Электронный ресурс]: Global issues / Режим доступа: <http://www.globalissues.org/article/26/poverty-facts-and-stats>

288 Protocol on civil Liability and Compensation for Damage Caused by the Transboundary Effects of Industrial Accidents on Transboundary Waters to the 1992 Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes and the 1992 Convention on the Transboundary Effects of Industrial Accidents [Электронный ресурс]: United Nations Economic Commission for Europe / Режим доступа:

[http://www.unepce.org/fileadmin/DAM/env/civil-liability/documents/protocol\\_e.pdf](http://www.unepce.org/fileadmin/DAM/env/civil-liability/documents/protocol_e.pdf)

289 Regional Seas Programme [Электронный ресурс]: UNEP / Режим доступа: <http://www.unep.org/regionalseas/about/default.asp>

290 Report of the Ad Hoc Working Group on the Durban Platform for Enhanced Action on the first part of its first session held in Bonn from 17 to 25 May 2012 [Электронный ресурс]: United Nations Framework Convention on Climate Change / Режим доступа:

[http://unfccc.int/documentation/documents/advanced\\_search/items/6911.php?prifref=600006993#beg](http://unfccc.int/documentation/documents/advanced_search/items/6911.php?prifref=600006993#beg)

291 Report of the Conference of the Parties on its seventeenth session, held in Durban from 28 November to 11 December 2011. Part Two: Action taken by the

Conference of the Parties at its seventeenth session [Электронный ресурс]: United Nations Framework Convention on Climate Change / Режим доступа:

<http://unfccc.int/resource/docs/2011/cop17/eng/09a01.pdf>

292 Report of the United Nations Conference on Environment and Development. Annex I. Rio Declaration on Environment and Development [Электронный ресурс]: UN / Режим доступа:

<http://www.un.org/documents/ga/conf151/aconf15126-1annex1.htm>

293 Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future [Электронный ресурс]: UN / Режим доступа: <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>

294 Responsible Care [Электронный ресурс] / Режим доступа:

<http://www.icca-chem.org/en/Home/Responsible-care/>

295 Rural Poverty Report 2011. IFAD investing in rural people [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.ifad.org/rpr2011/>

296 Skjerseth Jon Birger, Carlin Elane M. Environmental Regime Effectiveness: Confronting Theory with Evidence / J.B. Skjerseth, E.M.Carlin. – Cambridge: MIT Press. – 1998. – 491 p.

297 Skalatin Joel. Family Friendly Farming: A Multi-Generation Home-Based Testament / Joel Skalatin. – Polyface 2001. – 402 p.

298 South-East Pacific [Электронный ресурс]: UNEP / Режим доступа /:

<http://www.unep.org/regionalseas/Programmes/nonunep/seacific/default.asp>

299 Spanberger Joachim H. Sustainable Development Concepts and Indicators [Электронный ресурс] / Режим доступа:

<http://web205.vbox-01.inode.at/Data/personendaten/js/catxta.pdf>

300 Steinar Andersen. The Effectiveness of UN Environmental Institutions / Andersen Steinar // International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics. – 2007. – Vol 7. – № 4. – P. 317–336.

301 Steinar Andersen. The Role of UN in Global Governance: Potential for Increased Effectiveness? / Andersen Steinar // International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics. – 2007. – Special Issue. – Vol 7. – № 4. – P. 317–468.

302 Steinar Andersen, Rosendal Kristin. The Role of United Nations Environment Programme in the Coordination of Multilateral Environmental Agreements / Andersen Steinar, Kristin Rosendal. – International Organizations and Global Environmental Governance. – London: Routledge, 2009. – P. 133–150.

303 Speth J. G., Haas P. M. Introduction: Toward Planetary Stewardship. Global Environmental Governance / J. G. Speth, P. M. Haas. – Washington: Island Press. – 2006. – 240 p.

304 State of the world's cities 2012/2013. Prosperity of cities / HABITAT. – New York: Routledge. – 151 p.

305 Status of Signature and Ratification. Carpathian Convention [Электронный ресурс]: Carpathian Convention / Режим доступа:

<http://www.carpathianconvention.org/status-of-signature-and-ratification.html>

306 Stokgolm Convention / [Электронный ресурс]: POP / Режим доступа: <http://chm.pops.int/Convention/COPs/Meetings/COP4/tabid/404/mctl/ViewDetails/>

307 Study supporting the phasing out environmentally harmful subsidies. Final Report / Institute for European Environmental Policy. – October 2012. – 83 p.

308 Sustainable Development Summit Concludes in Johannesburg: UN Secretary-General Kofi Annan Says It's Just the Beginning [Электронный ресурс] / Режим доступа: [http://www.johannesburgsummit.org/html/whats\\_new/feature\\_story39.htm](http://www.johannesburgsummit.org/html/whats_new/feature_story39.htm)

309 Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication [Электронный ресурс]: UNEP / Режим доступа: <http://www.unep.org/greeneconomy/greeneconomyreport/tabid/29846/default.aspx>

310 UNIDO projects implemented. United Nations Industrial Development Organization [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.unido.org/data1/geodoc.cfm?cc=UKR&mode=projects>

311 UNDP/GEF DRP - Danube Regional Project [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.icpdr.org/main/activities-projects/undpgef-drp-danube-regional-project>

312 UNDP in Ukraine [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.ua.undp.org/ukraine/en/home.html>

313 United Nations Conference on Environment & Development Rio de Janeiro, Brazil, 3 to 14 June 1992. AGENDA 21 [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf>

314 United Nations Framework Convention on Climate Change [Электронный ресурс] / Режим доступа: <https://unfccc.int/2860.php>

315 United Nations in Ukraine [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.un.org.ua/ua/about-un-in-ukraine>

316 United Nations Millennium Declaration [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.un.org/millennium/declaration/ares552e.htm>

317 Ward Barbara, Dubos Rene Jules. Only one Earth: the care and maintenance of a small planet: an unofficial report commissioned by the Secretary-General of the United Nations Conference on the Human Environment / Ward Barbara, Dubos Rene Jules. – Minnesota: Penguin, 1972. – 302 p.

318 World Bank. All projects, the [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.worldbank.org/en/country/ukraine/projects/all>

319 World Bank Group [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.worldbank.org/>

320 World Conservation Strategy [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.unepcom.ru/unep/basedocs/narobi-decl.html>

321 The World Factbook [Электронный ресурс] / Режим доступа: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>

322 2012 World Hunger and Poverty Facts and Statistics [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.worldhunger.org/articles/Learn/world%20hunger%20facts%202002.htm>

323 World Urbanization Prospects [Электронный ресурс] / Режим доступа: [http://www.un.org/esa/population/publications/WUP2005/2005WUP\\_Data-Tables11.pdf](http://www.un.org/esa/population/publications/WUP2005/2005WUP_Data-Tables11.pdf)

324 WWF [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.wwf.org/>

325 UNEP [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.unep.org/>

326 You control Global Climate Changes [Электронный ресурс]: Worldchanging / Режим доступа: <http://www.worldchanging.com/archives/004508.html>

Додатки

Таблиця № 46

Глобальні екологічні інструменти й галузі їх використання [233]

	Права власності	Створення ринку	Фіскальні інструменти	Системи стягування платні	Фінансові інструменти	Системи відпові- дальності	Облігати́ та системи їх погашення
Ліси	Загальні права	Створення концесії	Податки та мита		Податки та мита	Зобов'язання за лісовідновлення, облігати́ управління лісовими ресурсами	
Водні ресурси	Право на користування водою	Водні акції	Податок на доходи від при- росту капіталу	Визначення цін на воду Збори за охорону вод			
Оксани та моря		Права на ловлю риби, індиві- дуальні квоти з правом передачі Лі- цензування					Облігати́ нафтових розливів
Мінерали	Права на мінерали	Плата за доступ	Податки та мита				Облігати́ меліорації землі
Дика природа						Зобов'язання за природними ресурсам	
Біорозма- їття	Патенти Права на розвідувальні роботи	Передані права на забудову		Збори за науковий туризм		Зобов'язання за природними ресурсам	
Забру- днення води		Продукція, дозволу на скидання чистених стічних вод	Штрафи за скидання стічних вод	Збори за очищення води	Позики на пільгових умовах		

Продовження таблиці 46

	Земельні права, права використання		Податки на власність, по- датки на земле- користування		Сприяння охорони та рациональному використанню ґрунтів (позики)	Облігати́ меліорації землі
Земля та ґрунти						
Забру- днення повітря		Дозволи, які продаються, на викиди забруднювачів	Податки на викиди забруднювачів	Субсидії на роз- робку технологій Позики під низькі процентні ставки		
Шкідливі відходи				Збори за прибирання		Системи відшкодування
Тверді відходи			Податки на власність	Субсидії на роз- робку технологій Позики під низькі процентні ставки		
Токсичні хімічні речовини			Диферен- ційоване оподаткування			Відшкодування
Зміни клімату	Продукція, дозволу на викиди забруд- нювачів Продукція, облігати́ лісозахисту	Продукція, дозволу CO2 Продукція, квоти на фреон Аукціон продаж квот на фреон Компенсація вики- дів вуглекислого газу	Податок на вивид вуглекислого газу Податок на ВТУ		Податок на ВТУ заохочення заміни фреону Лісові договори	Правова відповідальність Страхування відповідальності
Населені пункти	Земельні права	Плата за доступ Продукція, квоти на забудову передані права на забудову	Податки на власність, Податки на землекористува ння	Збори на удоско- налення Збори на забудову Збори за земле- користування Плата за проїзд ввізні збори		Облігати́ на завершення забудови

Результати виділення додаткових 2% ВВП на перетворення світової економіки в «зелену» порівняно з результатами вкладення 2% ВВП у сценарій звичайного розвитку [300, с.48]

	2011		2015		2020		2030		2050	
	Сценарій звичайного розвитку 2	«Зелений» сценарій розвитку 2	Сценарій звичайного розвитку 2	«Зелений» сценарій розвитку 2	Сценарій звичайного розвитку 2	«Зелений» сценарій розвитку 2	Сценарій звичайного розвитку 2	«Зелений» сценарій розвитку 2	Сценарій звичайного розвитку 2	«Зелений» сценарій розвитку 2
ВВП (у незмінних доларах США)	69 344	-0,8	79 306	-0,4	92 583	-0,4	119 307	2,7	172 049	15,7
ВВП на душу населення	9 992	-0,8	10 959	-0,4	12 205	-0,4	14 577	2,4	19 476	13,9
Загальна зайнятість (млн. чол.)	3 187	0,6	3 419	-0,6	3 722	-0,6	4 204	-1,5	4 836	0,6
Калорій на душу населення	2 787	0,3	2 857	0,3	2 946	0,3	3 050	1,4	3 273	3,4
Площа лісів (млрд. га)	3,94	3,92	3,92	1,4	3,89	3,2	3,83	7,9	3,71	21,0
Потреба у воді (км3/год)	4 864	5 275	-3,7	5 792	9,02	-7,2	6 784	-13,2	8 434	-21,6
Захоронення відходів (млрд. тонн)	7,88	8,40	-4,9	9,02	1,68	-15,1	10,23	-38,5	12,29	-87,2
Відношення викидів до біологічної смісності	1,51	1,60	-7,5	1,68	1,68	-12,5	1,84	-21,5	2,23	-47,9
Потреба в первинній енергії (млн. тонн нафтового еквівалента / рік)	12 549	13 674	-3,1	15 086	9,1	-9,1	17 755	-19,6	21 687	-39,8
Частка відновлюваної енергії в потребі в первинній енергії (%)	13	13	15	17	13	17	12	19	12	27

*Примітки: Всі цифри в доларах наведені в незмінних доларах США 2010 р. У стовпці «зелений сценарій» вказана різниця у відсотках (+/-) між сценарієм «зеленого» інвестування й сценарієм звичайного розвитку, при якому додаткові 2 % світового ВВП розподіляються у відповідності з існуючими інвестиційними трендами, за винятком рязків, де дані наведені у відсотках. У цьому випадку в зеленому стовпці наведено процентний показник при «зеленому» сценарії інвестування.*

## Програма регіональних морів ЮНЕП

Регіон	Міжнародні угоди з його охорони
Середземне море	Конвенція про захист Середземного моря від забруднення, 1976. Кількість протоколів: 6
Перська затока	Кувейтська регіональна конвенція про співробітництво в галузі захисту морської природного середовища від забруднення, 1978. Кількість протоколів: 3.
Західна Африка	Конвенція про співробітництво в галузі захисту й розвитку морської та берегової природного середовища в Західному й Центральнопівденноафриканській регіоні, 1981. Кількість протоколів: 1.
Південно-східна частина Тихого океану	Конвенція про захист морського природного середовища та берегових районів південно-східній частині Тихого океану, 1981. Кількість протоколів: 7.
Червоне море	Регіональна конвенція про збереження природного середовища Червоного моря й Аденської затоки, 1982. Кількість протоколів: 1.
Карибське море	Конвенція про захист і розвиток морської природного середовища Карибського басейну, 1983. Кількість протоколів: 3.
Східна Африка	Конвенція про захист, використання та розвитку морської та берегової природного середовища Східноафриканського регіону, 1985 р. Кількість протоколів: 3.
Південна частина Тихого океану	Конвенція про захист природних ресурсів та природного середовища в південній частині Тихого океану, 1986 р. Кількість протоколів: 2.
Антарктика	Договір про Антарктику (1959), Конвенція про збереження морських живих ресурсів Антарктики (1980), Протокол щодо охорони навколишнього середовища до Договору про Антарктику (1990).
Балтика	Конвенція про захист морського середовища району Балтійського моря (1974), Стільна Комплексної програми (1992) Балтійського моря дій з навколишнього середовища.
Чорне море	Конвенція про захист Чорного моря від забруднення (1992 р.), та 3 протоколи до неї, Стратегічний план дій з охорони та реабілітації навколишнього середовища Чорного моря 2009 р.. Кількість протоколів: 4.
Каспійське море	Рамкова конвенція із захисту морського середовища Каспійського моря (2003), Каспійської Екологічної Програми (1998).
Моря Східної Азії	План дій з охорони та освоєння морської і прибережних районів Східно-Азіатського регіону (1994).
Північно-східна частина Тихого океану	Конвенція про співробітництво в галузі захисту та сталого розвитку морської та прибережної середовища північно-східній частині Тихого океану (2002).
ROME Sea Area	Кувейт Регіональна конвенція про співробітництво в справі захисту морського середовища від забруднення (1978). Кількість протоколів: 4.
Тихий океан	Конвенція про захист природних ресурсів і охорони навколишнього середовища Южно-тихоокеанського регіону (1986 рік). Кількість протоколів: 2.

Вказано лише регіони, відносно яких прийнято міжнародні конвенції та протоколи.

**Фінансові ресурси, наявні для деяких глобальних багатосторонніх екологічних угод, 2010 р.**

<b>Сфера</b>	<b>\$ млн</b>
<b>Атмосфера</b>	
Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великій відстані	3,62
Віденська конвенція по речовинах, що руйнують озоновий шар	4,84
Рамкова конвенція ООН про зміну клімату (РКЗК ООН)	107,90
<i>Усього</i>	<i>117,46</i>
<b>Біорозмаїття</b>	
Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин	0,33
Картахенський протокол з біобезпеки	2,76
Конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовища існування водоплавних птахів (Рамсарська конвенція)	4,76
Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни й флори, що перебувають під загрозою зникнення	5,07
Конвенція про біологічне розмаїття	12,36
<i>Усього</i>	<i>25,19</i>
<b>Хімічні речовини та відходи</b>	
Конвенція про процедуру попередньої обгрунтованої згоди відносно окремих небезпечних хімічних речовин і пестицидів у міжнародній торгівлі (Роттердамська конвенція)	0,93
Конвенція про стійкі органічні забруднювачі (Стокгольмська / конвенція про СОЗ)	5,47
Конвенція про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів та їх видаленням (Базельська конвенція)	5,84
<i>Усього</i>	<i>12,24</i>
<b>Інші угоди</b>	
Конвенція про охорону всевітньої культурної і природної спадщини (Конвенція про всевітній спадщині)	1,95
Конвенція ООН по боротьбі зі спустеленням у тих країнах, які відчувають серйозні посухи та / або спустелення, особливо в Африці	5,90
<i>Усього</i>	<i>7,85</i>
<b>УСЬОГО</b>	<b>161,64</b>

**Список міжнародних конвенцій та протоколів, які підписала Україна**

<b>Назва міжнародного документу</b>	<b>Дата підписання міжнародною спільнотою</b>	<b>Дата ратифікації Україною</b>
Рамсарська Конвенція про захист та збереження водно-болотних угідь	1971	1997
Конвенція про охорону всевітньої культурної та природної спадщини	1972	1988
Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни й флори, що перебувають під загрозою зникнення (СІТЕС)	1973	1999
Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великій відстані	1979	1979
Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин	1979	1979
Конвенція про охорону дикої флори й фауни та природних середовищ існування в Європі (Бернська конвенція)	1979	1996
Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин	1979	1999
Протокол про фінансування Спільної програми спостережень та оцінки розповсюдження забруднювачів на великій відстані в Європі(ЕМЕП) до Конвенції про транскордонне забруднення повітря на великій відстані	1984	
Віденська конвенція про охорону озонового шару	1985	1986
Монреальський протокол по речовинах, що руйнують озоновий шар	1985	1986
Базельська конвенція про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів та їх видаленням	1989	1999
Конвенція з оцінки впливу на навколишнє природне середовище в транскордонному контексті (Конвенція ЕСПОО)	1991	1999
Угода про збереження кажанів в Європі	1991	1999
Рамкова конвенція ООН про зміну клімату	1992	1992
Конвенція про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер 1992 р.	1991	1999
Протокол про воду та здоров'я до конвенції про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер 1992 р.	1992	2003
Конвенція про захист Чорного моря від забруднення	1992	1994
Конвенція про біологічне розмаїття	1992	1995

Картахенський протокол про біобезпеку до Конвенції про біологічне розмаїття Конвенція ООН про боротьбу з опустелюванням у тих країнах, що потерпають від серйозної засухи та/або опустелювання, особливо в Африці	2000 1994	2002 2002
Конвенція про охорону ріки Дунай	1994	2002
Всесвітове стратегічне збереження біологічного та ландшафтного розмаїття	1995	1995
Меморандум про взаєморозуміння щодо заходів збереження тонкодзьобого кроншнепа <i>Numenius tenuirostris</i>	1996	2004
Угода про збереження китоподібних Чорного моря, Середземного моря та прилеглої акваторії Атлантичного океану	1998	1999
Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя (Орхуська конвенція)	1998	2004
Кіотський протокол до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату	1998	2002
Роттердамська Конвенція про процедуру Попередньої обґрунтованої згоди відносно окремих небезпечних хімічних речовин та пестицидів у міжнародній торгівлі	1999	
Угода про збереження афро-свразійських мігруючих водно-болотних птахів	2000	2002
Європейська ландшафтна Конвенція	2001	2005
Стокгольмська конвенція про стійкі органічні забруднювачі	2001	2007
Меморандум про взаєморозуміння щодо збереження та менеджменту середньоєвропейської популяції дрохви <i>Onis tarda</i>	2003	2002
Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат	2003	2004
Протокол про збереження й сталі й ландшафтного використання біологічного розмаїття до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат	2003	2004
Меморандум взаєморозуміння щодо заходів зі збереження прудкої очеретянки <i>Acroserhalus paludicola</i>	2010	2003
Нагойський протокол про доступ до генетичних ресурсів та розподіл на справедливий і рівний основі вигід від їх використання до Конвенції про біологічне розмаїття	2010	2011

Таблиця №51  
Міжнародні конвенції та протоколи, які не підписано та не ратифіковано(станом на січень 2013 р.)

Конвенція	Протокол	Стан
Конвенція про охорону біологічного розмаїття	Нагойський протокол про доступ до генетичних ресурсів та справедливий і рівноправний розподіл вигід від їхнього використання (2010 р.)	Підписано, не ратифіковано
Боннська конвенція (CMS, Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин)	Нагойсько-Куала-Лумпурський додатковий протокол про відповідальність і відшкодування до Картахенського протоколу про біобезпеку (2010 р.) Угода про збереження альбатросів та буревісників (2001 р.)	Підписано, не ратифіковано Не підписано
Конвенція про трансграничне забруднення повітря на великій відстані	Меморандум про взаєморозуміння щодо збереження мігруючих хижих птахів Африки та Євразії (2008 р.)	Не підписано
	Меморандум про взаєморозуміння щодо збереження мігруючих акул (2010 р.)	Не підписано
	Протокол про обмеження викидів легких органічних сполук або їх трансграничного переміщення (1991 р.)	Лише підписано, не ратифіковано
	Протокол про подальше скорочення викидів сірки (1994 р.)	Лише підписано, не ратифіковано
	Протокол про важкі метали (1998 р.)	Лише підписано, не ратифіковано
Конвенція ЕСПОО	Протокол про боротьбу з підкисленням, евтрофікацією і приземним озonom (1999 р.) Протокол про стратегічну екологічну оцінку до Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище в трансграничному контексті (поправки 2001, 2004 р.)	Не підписано Не підписано, не ратифіковано

Водна конвенція (конвенція про захист та використання транс-кордонних річок і міжнародних озер)	Протокол про цивільну відповідальність та відшкодування шкоди, завданої транскордонними впливами промислових аварій на транскордонних водотоках Поправка до Водної конвенції щодо відкриття її для прислання країн поза межами ЄЕК ООН (2003 р.)	Підписано, не ратифіковано Не ратифіковано
Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Оргуська конвенція)	Протокол про реєстри викидів та перенесення забруднювачів до Оргуської конвенції (2003 р.)	Не ратифіковано
Конвенція про стійкі органічні забруднювачі (Стокгольмська конвенція)	Поправка щодо ГМО до Оргуської конвенції (2005 р.)	Не ратифіковано.
Бухарестська конвенція	Протокол про стійкі органічні забруднювачі до Конвенції 1979 року про транскордонне забруднення повітря на великі відстані (1998 р.) Протоколу про захист морського середовища Чорного моря від забруднення з наземних джерел та діяльності (2009 р.)	Підписано, не ратифіковано Підписано, не ратифіковано

Для нотаток

Для нотаток



Наукове видання

**ПЕРГА Тетяна Юрїївна**

**ГЛОБАЛЬНА ЕКОЛОГІЧНА  
ПОЛІТИКА ТА УКРАЇНА**

**Монографія**

---

Підписано до друку 28.07.2014 р. Формат 60x84/16  
Папір офс. Гарнітура Times. Ум. др. арк. 17,67 Обл.-вид. арк. 13,12  
Тираж 300 прим. Зам. № 871

---

Видавець і виготовлювач ПП Лисенко М.М.  
м. Ніжин, вул. Шевченка, 20. Тел.: 8 (067) 4412124  
*E – mail:* milanik@land.ru

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру  
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції  
серія ДК № 2776 від 26.02.2007 р